

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

İBN HACER'DE TASARRUF KAVRAMI
(Râvî, Musannif ve Müstensih)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İsmail KOÇ

Danışman:
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL
2019

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

İBN HACER'DE TASARRUF KAVRAMI
(Râvî, Musannif ve Müstensih)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İsmail KOÇ

Danışman:

Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL

2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda 020116YL17 numaralı İSMAİL KOÇ'un hazırladığı “*İBN HACER'DE TASARRUF KAVRAMI (Râvî, Musannif, Müstensih)*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 07/08/2019 günü (14:00 – 16:00) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YÜCEL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali KAYA
Kocaeli Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İsmail KOÇ

07.08.2019

ÖZ

Hadis tarihi boyunca bilgilerin rivâyet edilmesinde muhaddislerin azami çaba gösterdiği malumdur. Bununla birlikte bilgileri aktaranların ve kendilerine aktarılanların beşer olması hasebiyle rivâyetlerde birtakım değişikliklerin meydana gelmesi kaçınılmaz olmuştur.

Rivâyetlerde meydana gelen bu değişikliklerin birçoğu muhaddisler tarafından hadis usûlü kitaplarında tanımlanmıştır. Ancak muhaddisler tarafından çokça kullanılmasına rağmen hadis usûlü literatüründe tanımlanmamış olan bazı kavramlar mevcuttur. Tasarruf kavramı da bunlardan birisidir. Bu çalışmada tasarruf kavramının tanımlanması İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Fethu'l-Bârî* adlı eserindeki kullanımları incelenerek tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasarruf, Râvî Tasarrufu, Musannif Tasarrufu, Müstensih Tasarrufu, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*

ABSTRACT

Throughout the history of the hadith, it is known that narrators of Muhammad (PBUH) made maximum efforts in narrating the information. However, it is inevitable that some changes will occur in the narrations due to the fact that those who transmit the information and those that are transferred to them are human beings.

Many of these changes in the narrations have been described by the narrators of Muhammad (PBUH) in the books of Hadith. However, there are some concepts which have not been defined in the hadith method literature, although it is widely used by the narrators of Muhammad (PBUH). The concept of modifications is one of them. In this study, the definition of modification concept is tried to be determined by examining the usages of Ibn Hajar al-Asqalani (d. 852/1449) in his work called *Fath al-Bari*.

Keywords: Modification, Narrative Modification, Writer Modification, Scribe Modification, Ibn Hajar, *Fath al-Bari*.

ÖNSÖZ

Rivâyet kültürümüzü tutarlı ve geçerli kılan en önemli faktörlerden birisi hadis usûlü ilmidir. Hadis usûlünü etkili ve geçerli kılan sebep ise bu ilmin sistematik bir forma oturtulabilmiş olmasıdır. Hadis usûlünde birçok kavramın tanımı ve sınırları belirtilmiştir. Ancak klasik hadis usûlü kitaplarında tasarruf kavramının tanımına dair bir bilgi tespit edilememiştir. Bu çalışmada tasarruf kavramının tanımı ve sınırları İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî* adlı eserindeki kullanımları incelenerek tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu ve kaynakları ele alınmıştır. Birinci bölümünde râvî tasarrufu ekleme, çıkarma, değiştirme ve taktî' yapma şeklinde tasarruf olmak üzere 4 kısımda incelenmiştir. Ekleme ve çıkarma kısımlarında hadise lafız ekleme ve çıkarma tasarrufu örnekleri söz konusu edilmiştir. Değiştirme kısmında ise hadisin lafzını değiştirmek, lafzı marife veya nekre olarak değiştirmek, kelimenin yerine zamirini veya zamirin yerine kelimeyi getirmek, muzâri fiili mazi yapmak, fiili cemi yapmak ve lafzın yerini değiştirmek / maklûb tasarrufu örneklerine yer verilmiştir. Taktî kısmında ise hadisin metninde taktî yapmak tasarrufunun örneği zikredilmiştir.

İkinci bölümünde Buhârî'nin tasarrufu (Musannifin tasarrufu) düzenleme, ekleme ve değiştirme şeklinde tasarruf olmak üzere 3 kısımda incelenmiştir. Düzenleme kısmında merfû ve mevkûf hadis rivâyet etmek, umirna/nuhiyna ifadelerinin hükmen merfûluğa delalet etmesi, hadisten sonra ziyade bilgi aktarmak, alt başlık koymak, alt başlıkta veya sonrasında âyet zikretmek, alt başlıkta zikredilen âyetten sonra kavram ifade etmek ve alt başlıkta kendi görüşünü ifade etme tasarrufunun örnekleri yer almaktadır. Ekleme kısmında zikredilen hadise alt başlıkta ekleme yapmak veya maktu' hadise ekleme yapmanın örnekleri zikredilmektedir. Değiştirme kısmında ise tefsir yapan âlimin lafızlarını değiştirme tasarrufunun örneği söz konusu edilmiştir.

Üçüncü bölümde müstensih tasarrufu olarak değerlendirilen ekleme ve değiştirme şeklinde tasarruf olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Ekleme şeklinde tasarruf kısmında alt başlık oluşturmak veya hadisten sonra ziyade bilgi aktarmak şeklinde tasarrufun örnekleri

zikredilmiştir. Değiştirme kısmında ise hadisin yerini değiştirmek, alt başlığın tamamı veya bir kısmının yerini değiştirmek tasarruflarının örneklerine yer verilmiştir. İncelenen örnekler muhtevasına uygun olacak şekilde kısımlandırılarak incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın tamamlanmasında desteğini, imkânlarını ve mütevazılığını hiç esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Ahmet YÜCEL’e en derin duygularıyla teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu süreçte periyodik olarak kıymetli vakitlerini bizlere harcama cömertliğinde bulunarak önemli değerlendirme ve yönlendirmelerle desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Zekeriya GÜLER’e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezin son halini almasında tavsiyelerinden istifade ettiğim tez jüri üyesi Dr. Öğr. Üyesi ALİ KAYA hocama teşekkürlerimi sunarım.

İsmail KOÇ
İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
BEYAN	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Kaynakları	2
2. Kavramsal Çerçeve	3
3. Araştırmanın Kaynakları	3
BİRİNCİ BÖLÜM: RÂVÎ TASARRUFU	5
1. Ekleme Şeklinde Tasarruf	6
1.1 Hadise Lafız Eklemek	6
1.1.1 Hendek Savaşı	6
1.1.2 Hâkimin Ölüm Fetvâsı Vermesi	8
2. Çıkarma Şeklinde Tasarruf	8
2.1 Hadisten Lafız Çıkarmak	8
2.1.1 Ramazan Ayı	9
2.1.2 Hz. Ömer'in Fazileti	10
2.1.3 Abdullah b. Ömer Rivâyeti	11
2.1.4 Ebû Zerr Rivâyeti	12
2.1.5 İbn Abbâs Rivâyeti	12
2.1.6 Abdullah b. Mes'ûd Rivâyeti	13
2.1.7 Câbir b. Abdullah Rivâyeti	13
2.1.8 Uhud Dâğı	14
3 Değiştirme Şeklinde Tasarruf	14
3.1 Hadisin Lafzını Değiştirmek	14

3.1.1	Nasihat Etmek.....	14
3.1.2	Namaz Kılmak.....	16
3.1.3	Tesbihâtın Sayısı.....	18
3.1.4	Cündüb b. Süfyân Rivâyeti.....	19
3.1.5	Hiz. ÂiŖe Rivâyeti.....	20
3.1.6	Ebû Hureyre Rivâyeti.....	20
3.1.7	Abdullah b. Abbâs Rivâyeti.....	21
3.1.8	Ebû Zerr Rivâyeti.....	21
3.1.9	Sût İkrâmı.....	22
3.1.10	Abdullah b. Amr Rivâyeti.....	22
3.1.11	Abdullah b. Ziyâd Rivâyeti.....	23
3.1.12	Muâz b. Cebel'in Yemen'e Gönderilmesi.....	23
3.1.13	Muğîre b. Ŗu'be Rivâyeti.....	24
3.1.14	Abdullah b. Mes'ûd Rivâyeti.....	24
3.1.15	Hiz. Ebû Bekir'in Hacc Emiri Tayin Edilmesi.....	25
3.2	Lafzı Marife veya Nekre Olarak Değıştirmek.....	26
3.2.1	En Faziletli Ameller.....	26
3.3	Kelimenin Yerine Zamirini veya Zamirin Yerine Kelimeyi Getirmek.....	27
3.3.1	Hacete Çıkmak.....	28
3.3.2	Âyet İnince Dudakları Hareket Ettirmek.....	29
3.4	Muzâri Fiili Mâzi Yapmak.....	31
3.4.1	Kadir Gecesini İhyâ Etmek.....	31
3.5	Fiili Cemi/Çoğul Yapmak.....	32
3.5.1	Namazda Değneğî Sûtre/Engel Yapmak.....	32
3.6	Cemiyi/Çoğulu Tesniye Yapmak.....	33
3.6.1	İmamlık Yapmak.....	34
3.7	Hadis Metninde Lafzın Yerini Değıştirmek / Maklûb.....	35
3.7.1	TeŖehhüd Esnasında Okunacak Dua.....	35
3.7.2	Gece Uyanınca Dua Edip Namaz Kılmak.....	37
3.7.3	Ebû Hureyre Rivâyeti.....	38

4	Taktî' Yapma Şeklinde Tasarruf.....	39
4.1	Hadisin Metninde Taktî' Yapmak.....	39
4.1.1	Peygambere Hediye Vermek	39
İKİNCİ BÖLÜM: BUHÂRÎ'NİN TASARRUFU		41
1.	Düzenleme Şeklinde Tasarruf.....	42
1.1	Merfû Hadis Rivâyet Etmek	43
1.1.1	Köpeğin Artığı	43
1.1.2	Kible Yönünde Uyuyan Birisi Bulunurken Namaz Kılmak	44
1.1.3	Avretten Örtülecek Yer	45
1.1.4	Zû'l-Huleyfe Bölgesinde Namaz Kılmak	46
1.1.5	Haccı Umreye Çevirmek.....	47
1.2	Mevkûf Hadis Rivâyet Etmek	49
1.2.1	Kabir Üzerine Hurma Dalı Dikmek	49
1.2.2	Bıyıkları Kısaltmak	50
1.3	Umirna/Nuhiyna İfadelerinin Hadisin Hükmen Merfû Olduğuna Delalet.....	52
1.3.1	Rükûda Elleri Dizlerin Üzerine Koymak.....	52
1.4	Hadisten Sonra Ziyade Bilgi Aktarmak.....	53
1.4.1	Cahiliye Döneminde Adanan İtikâfın Durumu	53
1.5	Alt Başlık Koymak.....	54
1.5.1	Tek Bir Kumaşla Namaz Kılmak	54
1.6	Alt Başlıkta Âyet Zikretmek	55
1.6.1	Allah'ın Rahmân Sıfatı	56
1.7	Alt Başlıktan Sonra Âyet Zikretmek.....	57
1.7.1	Tevbe Etmeye Davet Etmek	57
1.8	Alt Başlıkta Zikredilen Âyetten Sonra Kavram İfade Etmek.....	60
1.8.1	Mal Çoğaltmak İçin Dilenen Kimse.....	60
1.9	Alt Başlıkta Kendi Görüşünü İfade Etmek.....	62
1.9.1	Yanlışlıkla Kendini Öldürmek.....	62
2.	Ekleme Şeklinde Tasarruf.....	64
2.1	Zikredilen Hadise Alt Başlıkta Ekleme Yapmak	64

2.1.1	Mescidde Borcun Ödenmesini İstemek	64
2.1.2	Mescidi Temizlemek	66
2.1.3	Rasûlullah'ın Kendi Evinin Dışında Kalması.....	67
2.2	Maktu' Hadise Ekleme	67
2.2.1	Kocası Vefat Etmiş Kadının İddet Beklemesi	68
3.	Değiştirme Şeklinde Tasarruf	69
3.1	Tefsir Yapan Âlimin Lafızlarını Değiştirerek Aktarmak	69
3.1.1	“Surâdikuḥâ” Kelimesinin Mânası	69
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MÜSTENSİH TASARRUFU		71
1.	Ekleme Şeklinde Tasarruf	73
1.1	Alt Başlık Oluşturmak	73
1.1.1	Sâid b. Zeyd'in Müslüman Olması.....	73
1.2	Hadisten Sonra Ziyade Bilgi Aktarmak.....	74
1.2.1	Yağmur Duası	75
2.	Değiştirme Şeklinde Tasarruf	76
2.1	Hadisin Yerini Değiştirmek.....	76
2.1.1	Rasûlullah'ın (s.a.) Ailesi Üç Gün Üst Üste Buğday Ekmeği Yememesi ..	76
2.1.2	Şu'fa Hakkı	77
2.1.3	Pişirilmiş Et Yedikten Sonra Abdest Almadan Namaz Kılmak	78
2.1.4	İlmin Fazileti	79
2.1.5	Peygamberlik Mührü.....	81
2.2	Alt Başlığın Yerini Değiştirmek	82
2.2.1	Müslümanı Kısas Olarak Yakmak.....	82
2.3	Alt Başlığın Bir Kısımının Yerini Değiştirmek	84
2.3.1	Yanlışlıkla Kendini Öldürmek.....	84
SONUÇ		85
KAYNAKLAR.....		88
ÖZGEÇMİŞ		92

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
a.y.	: aynı yer
bkz.	: bakınız
ed.	: editör
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
r.a.	: radiyallahu anh/anha
s.	: sayfa
s.a.	: sallallahu aleyhi vesellem
thk.	: tahkik eden
t.y.	: basım tarihi yok
v.b.	: ve benzeri
y.y.	: yayın yeri yok

1. Araştırmanın Konusu ve Kaynakları

Hadis olarak ifade edilen Rasûllah'ın (s.a.) söz, fiil ve takrirlerinin nesilden nesile aktarılması malum olduğu üzere ilk dönemde ezber esaslı olarak başlamıştır. Bu dönemde yazılı kaynaklar ezberi destekleyici bir unsur olarak kullanılmaktaydı. Nesiller değiştikçe bilgi aktarım metodu da ezber esaslı olmaktan yazılı kaynaklara doğru bir ivmeyle değişim göstermiştir. Hadislerin ilk muhatapları olan sahâbe nesli arasında bile yer yer Rasûlullah'ın ifadelerinden asıl maksadın ne olduğu hususunda görüş ayrılıkları çıktığı bilinmektedir.

Sahâbe Rasûlullah'tan (s.a.) işittiği sözleri veya şahit oldukları uygulamaları ihtiyaç duyduklarında uygulamış ve sonraki nesillere sorumluluk hissederek aktarmışlardır. Ancak kimi zaman olayın birkez yaşanması ve olayı aktaran sahâbînin aynı kişi olmasına rağmen aktarılan rivâyetin tariklerinde bazı farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar açısından çatı kavram olarak kullanılan tasarruf kavramı araştırmamızın temelini teşkil etmektedir. Tasarruf kavramı muhaddisler tarafından çokça kullanılmaktadır. Ancak mütekaddim ulemâ tarafından bu kavramın tanımlanmasına dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Yapılan hadis literatürü taramasında hadis usûlüyle alakalı olarak tasarruf kavramını en çok kullanan âlimin İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada muhaddislerin tasarruf kavramını kullanım çerçeveleri ve bu kavrama vermiş oldukları mâna İbn Hacer'in kullanımları incelenerek tespit edilmeye çalışılacaktır. İbn Hacer'in hadis alanında hem usûlcülüğüyle hemde şerhçiliğiyle otorite kabul edilmesi bu çalışmanın amacına ulaşmasında önemli bir etkidir.

İbn Hacer'in tasarruf kavramına yüklediği mâna tespit edilmeye çalışılırken merkeze İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eseri alınmıştır. Nitekim İbn Hacer'in tasarruf kavramını hadis usûlüyle alakalı olarak başka yerde kullanımı tespit edilememiştir. İbn Hacer'in tasarruf kavramını kullandığı yerleri tespit etmek amacıyla tarama yapılan hadis programlarında صرف / "Sa-ra-fe" fiilinin taratılması sonucunda 866 adet kullanım olduğu tespit edilmiştir. Yapılan incelemelerde bu kullanımların büyük çoğunluğunun hadis usûlüyle alakalı olmayıp صرف fiilinin ve türevlerinin lügat mânasında

kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmada İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'de kullandığı tespit edilen 63 tasarruf kavramı incelenmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Araştırmanın konusunu teşkil eden tasarruf kavramının sözlük ve ıstılâhî anlamını vermek faydalı olacaktır. Tasarruf kelimesinin kökeni صرف / Sa-ra-fe masdarıdır. Istılâh olarak kullanılan hali تفعّل / tefa'ul bâbıdır. Sa-ra-fe fiili müteaddî olup, bir şeyin yönünü çevirmek,¹ fazlalık olduğu söylenmiştir.² Sarfu'l-kelâm: Sözü süslemek ve söze ekleme yapmak manasındadır.³

Klasik literatürde tasarruf kavramının ıstılâhî olarak tanımının yapıldığı bir herhangi bir ifade tespit edilemedi. Bu çalışmanın temel hedefinin bu boşluğu doldurmaya yönelik adım niteliği taşıdığı daha önce ifade edilmişti. Bu araştıma neticesinde tasarruf kavramı “Aynı mahrecten gelen rivâyetin ekleme, çıkarma, değiştirme, düzenleme ve taktî’ gibi değişikliklere maruz kalarak farklılaştırılmasına tasarruf denir” şeklinde tanımlanmasının isabetli olacağı kanaatine varılmıştır.

3. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmanın başucu kitabı aynı zamanda çalışmanın konusunda mihenk taşı olan İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eseridir. *Fethu'l-Bârî*'ye hem tasarruf ifadesinin geçtiği yerleri tespit etmek amaçlı hemde meselenin incelendiği hadis hakkında genel malumat sahibi olmak ve ibarenin doğru anlaşılacak tercümesinde doğru yapılabilmesi amacıyla sık sık başvurulmuştur. İbn Hacer kimi zaman bilgi aktardığı kitapların veya yazarlarının isimlerini muhtasar olarak ifade etmektedir. Bu kitapların tespit edilmesinde İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'de zikretmiş olduğu kitap ve yazarlarını tanıtan ansiklopedik bir tarzda yazılan Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan'ın *Mu'cemu'l-musannefati'l-vârideti fî Fethi'l-Bârî* adlı eserinden istifade edilmiştir.

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arabi'l-muhît fî'l-lüga*, IX, 189.

² Muhammed ez-Zebidî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, XXIV, 12.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arabi*, IX, 191.

İbn Hacer'in tasarruf tespitlerine bazı yerlerde katılırken bazı yerlerde isim vermeden eleştiren Ebû Muhammed Bedruddîn el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetu'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eseri meselelerin doğru anlaşılmasında çokça başvurulmuş kaynaklardan biridir. Ayrıca *es-Sahîhu'l-Buhârî*'nin diğer meşhur şerhleri olan İbn Battâl'ın (ö.449/1057) *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*'si, Kirmânî'nin (ö. 786/1384) *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'si, Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *İrşâdu's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'si başlıca müracaat kaynakları olmuştur.

İbn Hacer'in tasarruf tespitlerinin bulunduğu hadislerin Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i dışında diğer hadis kitaplarındaki rivâyetlerine ve bu kitapların şerhlerinden başlıca Nevevî'nin (ö. 676/ 1277) *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* ve Mübârekpûrî'nin (ö. 1354/1935) *Tuhfetu'l-ahvezi şerhu Câmiu't-Tirmizî* adlı eserlerine ihtiyaç duyuldukça müracaat edilmiştir.

Zikredilen klasik literatürün yanında akamedik literatürdeki ilgili konuya değinen çalışmalardan da istifade edilmiştir. Bu eserlerin başında Süleyman Doğanay'ın *Hadis Rivayetlerinde Râvî Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler* adlı eseri bulunmaktadır. Doğanay'ın bu çalışması iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde râvî tasarruflarını sebepleriyle beraber incelerken ikinci bölümde ise râvî tasarruflarının doğurduğu problemleri çözüm yollarıyla beraber incelemiştir. Bunun yanında Yavuz Köktaş'ın *Fethu'l-Bârî ve Umdetü'l-Kârî'nin Metin Tahlili Açısından İncelenmesi* kitabının bir bölümünde rivâyetin mahrecinin aynı olmasına / olmamasına değinilmiştir. Ayrıca Fethullah Yılmaz'ın basılmamış doktora tezi *Fehu'l-Bârî'de İhtilâflı Hadislerin Değerlendirilmesi* çalışmasında rivâyetlerin teaddüd etme sebeplerinden birisi “Râvî tasarrufuna hamletme” olarak incelemiştir. Bünyamin Erul'un “Rivayet Metinlerinde Ravi Tasarrufları” adlı makalesinden hem içerik olarak hemde tasarrufların sınıflandırılması hususunda takip edilen metoddan istifade edilmiştir. Erul'un makalesi tasarruf kavramının ıstılâhi araştırmasından ziyade bazı hadis metinlerinde yapılan değişikliklerin tespiti ve kısımlandırılmasına dair bir incelemedir.

BİRİNCİ BÖLÜM: RÂVÎ TASARRUFU

Bu bölümde râvî tasarrufu olarak nitelendirilen yerler incelenecektir. İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de râvî tasarrufunu: تَصَرُّفُ الرُّوَاةِ / “Râvîlerin tasarrufu”, تَصَرُّفَاتِ الرُّوَاةِ / “Râvîlerin tasarrufları”, تَصَرُّفُ بَعْضِ الرُّوَاةِ / “Bazı râvîlerin tasarrufu” ve تَصَرُّفُ الرَّاوي / “Râvînin tasarrufu” olmak üzere dört farklı kalıpta kullanmıştır.

İbn Hacer, 29 yerde “Râvîlerin tasarrufu”, 2 yerde “Râvîlerin tasarruflarındandır”, 1 yerde “Bazı râvîlerin tasarrufu”, 3 yerde “Râvînin tasarrufu” ifadelerini kullanmıştır. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de bu dört farklı kalıbı toplamda 35 defa kullanmıştır.

1. Ekleme Şeklinde Tasarruf

Râvîlerin rivâyetlerde yapmış oldukları tasarruflar çeşitlidir. Burada râvîlerin hadise diğer tariklerinde olmayan bazı lafızları eklemeleri incelenecektir.

1.1 Hadise Lafız Eklemek

Burada râvîlerin rivâyetlere bazı lafızları ekleyerek hadisi ziyadeli rivâyet ettikleri yerler incelenecektir.

1.1.1 Hendek Savaşı

Buhârî (ö. 256/870) Namaz bölümünde بَابُ مَنْ صَلَّى بِالنَّاسِ جَمَاعَةً بَعْدَ ذَهَابِ الْوَقْتِ / “Namaz Vaktinin Geçmesinden Sonra Cemaatle Namaz Kılmak” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ فَضَالَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ ، عَنْ يَحْيَى ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ : أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ جَاءَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ ، فَجَعَلَ يَسُبُّ كُفَّارَ قُرَيْشٍ ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ، مَا كِدْتُ أُصَلِّيَ الْعَصْرَ حَتَّى كَادَتِ الشَّمْسُ تَغْرُبُ ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَاللَّهِ مَا صَلَّيْتُهَا . فَقُمْنَا إِلَى بُطْحَانَ ، فَتَوَضَّأْنَا لِلصَّلَاةِ ، وَتَوَضَّأْنَا لَهَا ، فَصَلَّى الْعَصْرَ بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ ، ثُمَّ صَلَّيْتُ بَعْدَهَا الْمَغْرِبَ

Câbir b. Abdullah'ın rivâyetine göre: Ömer b. Hattâb Hendek savaşının olduğu günde güneş battıktan sonra Kureyş kâfirlerine söylenerek geldi ve “Ey Allah'ın Rasûlü (s.a) ikinci namazını az daha güneş batmadan kılamayacaktım” dedi. Rasûlullah (s.a.) “**Vallahi, ben de ikinci namazını kılmadım**” dedi. Buthân vadisine giderek Rasûlullah'la (s.a.) beraber

abdest aldık. Güneşin batmış olmasına rağmen Rasûlullah (s.a.) önce ikindi sonra akşam namazını kıldırdı.⁴

Zikredilen hadisin râvî tasarrufuyla alakalı olan kısmı mukârebe fiillerinden olan كَادَ / “Az kaldı” fiilinin أَنْ lafzıyla beraber kullanılmasıyla alakalıdır. İbn Hacer’in İbn Seyyidünnas olarak meşhur olan Ebû’l-Feth Muhammed el-Ya’merî’den (ö. 734/1334) mukârebe fiillerinden olan كَادَ ‘nin أَنْ lafzıyla beraber kullanılmamasının daha uygun olduğunu aktarmaktadır. Ancak İbn Seyyidünnas’ın ifade ettiği üzere bu hadis Müslim’in *el-Câmiu’s-sahîh*’inde مَا كِدْتُ أَنْ أُصَلِّيَ الْعَصْرَ حَتَّى كَادَتْ أَنْ تَغْرُبَ الشَّمْسُ / “İkindi namazını az daha güneş batmadan kılamayacaktım”⁵ şeklinde كَادَ fiili أَنْ lafzıyla beraber rivâyet edilmiştir. İbn Hacer aynı durumun Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahîh*’inde de ، مَا كِدْتُ أَنْ أُصَلِّيَ ، / “Namazı az daha güneş batmadan kılamayacaktım”⁶ şeklinde rivâyet ettiğini belirtmiştir.⁷

İbn Hacer daha sonra İbn Seyyidünnas’ın burada كَادَ fiilinin أَنْ lafzıyla zikredilmesini râvî tasarrufu olarak değerlendirdiğini aktarmaktadır. Ancak tespit edildiği kadarıyla İbn Seyyidünnas bu meseleyi zikretmiş olduğu *en-Nefhu’s-şezî* eserinde râvî tasarrufu ifadesini kullanmamaktadır. İbn Seyyidünnas’ın kullandığı ifade فهو من باب / الرواية بالمعنى “Bu olayın bir kere yaşandığı malumdur. Bu durum mâna ile rivâyetle alakalıdır”⁸ şeklindedir.⁹ Anlaşıldığı kadarıyla İbn Hacer, İbn Seyyidünnas’ın mâna ile rivâyet değerlendirmesini râvî tasarrufu olarak aktarmaktadır.

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade وَهُوَ مِنْ تَصَرُّفِ الرُّوَاةِ / “Bu durum râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, hadise lafız eklenmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

⁴ Buhârî, “Mevâkîtu’l-salât”, 36.

⁵ Müslim, “Mesâcid”, 36.

⁶ Buhârî, “Meğâzî”, 29.

⁷ İbn Seyyidünnas, *en-Nefhu’s-şezî fî şerhi Câmi’i’t-Tirmizî*, III, s. 447.

⁸ A.y.

⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, s. 595.

1.1.2 Hâkimin Ölüm Fetvâsı Vermesi

Buhârî Ahkâm ile ilgili bölümde **بَابُ الْحَاكِمِ يَحْكُمُ بِالْقَتْلِ عَلَى مَنْ وَجَبَ عَلَيْهِ دُونُ الْإِمَامِ الَّذِي فَوْقَهُ** / “Hâkimin, Yöneticinin İzni Olmaksızın Ölüm Fetvâsı Vermesi” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ الدُّهْلِيُّ ، حَدَّثَنَا الْأَنْصَارِيُّ مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا أَبِي ، عَنْ ثُمَامَةَ ، عَنْ أَنَسٍ ، أَنَّ قَيْسَ بْنَ سَعْدٍ كَانَ يَكُونُ بَيْنَ يَدَيِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، بِمَنْزِلَةِ صَاحِبِ الشَّرْطِ مِنَ الْأَمِيرِ

Enes b. Mâlik’in rivâyetine göre: Kays b. Sa’d’ın Rasûlullah’ın (s.a.) yanındaki konumu koruyucunun yöneticinin yanındaki konumu gibiydi.¹⁰

Hadisin bu tarikinde geçen **يَكُونُ** ifadesi başka tariklerinde¹¹ mevcut olmayıp **كَانَ قَيْسٌ** şeklinde rivâyet edilmiştir. İbn Hacer hadisin **يَكُونُ** lafzıyla ziyadeli olarak rivâyet edilmesini râvî tasarrufu olarak değerlendirmektedir.¹²

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade **فَظْهَرَ أَنَّ ذَلِكَ مِنْ تَصَرُّفِ الرُّوَاةِ** / “Bu durumun râvîlerin tasarrufu olduğu ortaya çıkmaktadır” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, hadise lafız eklenmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

2. Çıkarma Şeklinde Tasarruf

Burada râvîlerin rivâyetlerden bazı lafızları çıkartarak hadisi eksik rivâyet ettikleri yerler incelenecektir.

2.1 Hadisten Lafız Çıkarmak

İncelenen örneklerin hepsi hadisin metninden lafız çıkarma şeklinde gerçekleşmiştir. *Fethu’l-Bârî*’de 8 yerde bu kullanım tespit edilmiştir.

¹⁰ Buhârî, “Ahkâm”, 12.

¹¹ Tirmizî, “Menâkıb”, 52; İbn Hibbân, X, s. 366.

¹² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XXIII, s. 273.

2.1.1 Ramazan Ayı

Buhârî Oruç bölümünde <Ramazan> / بَابُ هَلْ يُقَالُ رَمَضَانُ أَوْ شَهْرُ رَمَضَانَ وَمَنْ رَأَى كُلَّهُ وَاسِعًا Buhârî Oruç bölümünde <Ramazan Ayı> mı Denilir? İki Kullanımında Uygun Görenler” alt başlığı altında şu iki hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ : حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ ، عَنْ أَبِي سُهَيْلٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : إِذَا جَاءَ رَمَضَانُ فَتُحْتَفَلُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ .

Ebû Hureyre’nin rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “**Ramazan geldiği zaman cennet kapıları açılır.**”¹³

Ebû Hureyre’nin aynı konuda naklettiği başka bir hadiste “ramazan” yerine “ramazan ayı” ifadesi yer almaktadır. İlgili rivâyet şöyledir:

حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ : حَدَّثَنِي اللَّيْثُ ، عَنْ عُقَيْلٍ ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ : أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي أَنَسٍ ، مَوْلَى النَّيْمِيِّ أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ : أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : إِذَا دَخَلَ شَهْرُ رَمَضَانَ فَتُحْتَفَلُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ ، وَغُلِقَتْ أَبْوَابُ جَهَنَّمَ ، وَسُلْسِلَتِ الشَّيَاطِينُ .

Ebû Hureyre’nin rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “**Ramazan ayı girdiği zaman göğün kapıları açılır, cehennem kapıları kapatılır ve şeytanlar zincire vurulur.**”¹⁴

Ramazan lafzının “Ay” ifadesi olmadan tek başına kullanılması hususunda âlimler farklı görüştedirler. İbn Hacer’in (ö. 852/1449) aktardığına göre ramazan lafzının tek başına kullanılması Mâlikilere göre mekruh, ünlü Eş’arî kelimcisi ve Mâlikî fakihî Bâkılânî (ö. 403/1013) ve Şâfilerin çoğunluğuna göre kullanımda “Ramazan” kelimesinden maksadın ramazan ayı olduğuna dair bir delil mevcutsa uygundur. Cumhura göre mutlak olarak uygundur.¹⁵

¹³ Buhârî, “Savm”, 5.

¹⁴ Buhârî, “Savm”, 5.

¹⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VI, s. 272.

Buhârî'nin (ö. 256/870) rivâyet ettiği ilk hadiste ifade رَمَازَانُ / “Ramazan” şeklindeyken ikinci hadiste شَهْرُ رَمَازَانَ / “Ramazan ayı” şeklindedir. İbn Hacer رَمَازَانَ / “Ramazan” şeklinde gelen yerlerde شَهْرُ / “Ay” lafzının râvîlerin tasarrufu sebebiyle hazf edilmesi ihtimalini gündeme getirmektedir.¹⁶

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade [...] مِنْ تَصَرُّفِ الرُّوَاةِ / “Râvîlerin tasarrufu olması muhtemeldir” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, hadisten lafzın çıkarılmasını tasarruf olarak değerlendirmektedir.

2.1.2 Hz. Ömer'in Fazileti

Buhârî Sahâbenin Faziletleri bölümünde بَابُ / “Bâb” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنِي الْوَلِيدُ بْنُ صَالِحٍ ، حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ يُونُسَ ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ سَعِيدٍ بْنُ أَبِي الْحُسَيْنِ الْمَكِّيُّ ، عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ : إِنِّي لَوَاقِفٌ فِي قَوْمٍ ، فَدَعَا اللَّهُ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ ، وَقَدْ وَضَعَ عَلَى سَرِيرِهِ ، إِذَا رَجُلٌ مِنْ خَلْفِي قَدْ وَضَعَ مِرْفَقَهُ عَلَى مَنْكَبِي يَقُولُ : رَحِمَكَ اللَّهُ ، إِنْ كُنْتُ لَأَرْجُو أَنْ يَجْعَلَكَ اللَّهُ مَعَ صَاحِبَيْكَ ، لِأَنِّي كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُ أَسْمَعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : كُنْتُ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ ، وَفَعَلْتُ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ ، وَانْطَلَقْتُ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ فَإِنْ كُنْتُ لَأَرْجُو أَنْ يَجْعَلَكَ اللَّهُ مَعَهُمَا ، فَالْتَقَيْتُ فَإِذَا هُوَ عَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ .

Abdullah b. Abbâs şöyle rivâyet etmiştir: Ben, Ömer b. Hattâb tabutuna konulduğunda ona dua edenlerle beraberdim. O zaman bir adam omuzuma elini koyarak şöyle söyledi: “Ey Ömer Allah sana rahmet etsin! Ben Allah’ın seni iki dostunla beraber kılacağına gönülden inanıyorum. Çünkü ben birçok defa Rasûlullah’ın ‘**Ben, Ebû Bekir ve Ömer** şöyleydik. **Ben Ebû Bekir ve Ömer** şöyle yaptık. **Ben, Ebû Bekir ve Ömer** çıktık’ dediğini işittim. Bunun için ben Allah’ın seni iki dostunla beraber kılacağına gönülden inanıyorum.” Bu sözleri söyleyen kişinin kim olduğunu görmek için döndüğümde Alî b. Ebû Tâlib’i gördüm.¹⁷

¹⁶ a.y.

¹⁷ Buhârî, “Fadâilu’s-sahâbe”, 5.

Hadisin lafzında geçen **كُنْتُ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ ، وَفَعَلْتُ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ** ifadesinde atıfların merfu zamirlere olması Arap dili kurallına uygun düşmemektedir. İbn Hacer burada râvî tasarrufu olduğunu ifade etmekte ve doğru kullanımın hadisin başka tarikinde geldiği üzere **“Ben, Ebû Bekir ve Ömer gittik. Ben, Ebû Bekir ve Ömer girdik. Ben, Ebû Bekir ve Ömer çıktık”**¹⁸ şeklinde olduğunu belirtmektedir.¹⁹

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade **رَوَاهُ / “Râvîlerin tasarrufu olduğuna delalet etmektedir”** şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer munfasıl tekid zamiri olan **أَنَا** / “Ben” lafzının hazf edilmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

2.1.3 Abdullah b. Ömer Rivâyeti

Buradan sonra incelenecek örneklerin hepsi “Hadisten Lafız Çıkarmak” şeklinde gerçekleştirmiş tasarruflardır. Meselenin anlaşılması için 2 örneğin ayrıntılı olarak incelenmesi yeterli olacaktır. Bu sebeple geri kalan 6 yerde râvî tasarrufunun gerçekleştiği lafızların belirtilmesiyle yetinilecektir.

Abdullah b. Ömer’in rivâyetine göre Hz. Ömer minbere çıkarak insanlara **أَمَّا بَعْدُ نَزَلَ** / “Daha sonrasına gelince: Şarabı haram kılan âyet nazil oldu”²⁰ şeklinde hitap etmiştir. Zikredilen hadiste geçen **أَمَّا بَعْدُ** ifadesinin cevabında **ف** harfi yoktur. İbn Hacer, Ebû Bekir el-İsmâîlî’nin (ö. 371/982) rivâyetinde²¹ bu ifadenin **أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ الْخَمْرَ** şeklinde **أَمَّا بَعْدُ** ifadesinin cevabında **ف** harfinin mevcut olduğunu aktarmaktadır. İbn Hacer bu rivâyette **ف** harfinin düşürülmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.²² İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade **رَوَاهُ / “Râvîlerin tasarrufudur”** şeklindedir.

¹⁸ Buhârî, “Fadâilu’s-sahâbe”, 6.

¹⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, s. 78.

²⁰ Buhârî, “Eşribe”, 2.

²¹ Ebû Bekir el-İsmâîlî’nin *el-Câmiu’s-sahîh* üzerine mustahrec çalışması vardır, ancak günümüze ulaşmamıştır. (Âşıkkutlu, “İsmâîlî”, *DİA*, XXIII, s. 127.)

²² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XVII, s. 219.

İbn Hacer burada zikredilen ifadenin hazf edilmesini râvîlerin tasarrufu olarak değerlendirmektedir.²⁸ İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade مِنْ تَصَرَّفِ الرُّوَاةِ / “Râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir.

2.1.6 Abdullah b. Mes'ûd Rivâyeti

Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) ceninin anne karnındaki oluşum aşamalarını anlattıktan sonra şöyle buyurdu: ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ مَلَكًا فَيُؤَمِّرُ بِأَرْبَعٍ: بِرِزْقِهِ وَأَجَلِهِ، وَشَقِيٍّ / “Sonra Allah bir melek gönderir: (Bu melek) rızkını, ecelini, amelini, şakî (cehennemlik) veya saîd (cennetlik) olacağını yazar.”²⁹ Zikredilen hadisin başka tarikinde³⁰ yazılan şeyler arasında عَمَلُهُ / “Ameli” ifadeside bulunmaktadır. İbn Hacer (ö. 852/1449) burada “Ameli” ifadesinin hazf edilmesini râvîlerin tasarrufu olarak değerlendirmektedir³¹ İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade مِنْ تَصَرَّفِ الرُّوَاةِ / “Râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir.

2.1.7 Câbir b. Abdullah Rivâyeti

Câbir b. Abdullah'ın rivâyetine göre Muâz b. Cebel Rasûlullah'ın (s.a.) arkasında namaz kıldıktan sonra kavmine giderek onlara namaz kıldırırdı. Bir defasında da فَقَرَأَ بِالْبَقَرَةِ / “Bakara'yı okudu.”³² Hadisin ifadesine سُورَةُ / “Sûre” ifadesinin geçmemesini İbn Hacer râvîlerin tasarrufu olarak değerlendirmektedir.³³ Çünkü Müslim'in başta tarikten³⁴ rivâyet etmiş olduğu hadiste بِسُورَةِ الْبَقَرَةِ / “Bakara sûresi” ifadesi geçmektedir. İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade مِنْ تَصَرُّفَاتِ الرُّوَاةِ / “Râvîlerin tasarruflarındandır” şeklindedir.

²⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, s. 126.

²⁹ Buhârî, “Kader”, 1. (Tercüme için bkz. İbn Receb el-Hanbelî, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, çev. Ali Kaya, İstanbul: Semerkand, I, s. 170.)

³⁰ Buhârî, “Enbiyâ”, 1.

³¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XXI, s. 17.

³² Buhârî, “Ezân”, 211.

³³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, s. 243.

³⁴ Müslim, “Salât”, 36.

2.1.8 Uhud Dâğı

Ebû Zerr'in rivâyetine göre birgün Rasûlullah'la (s.a.) beraber yürürlerken, Rasûlullah (s.a.) Uhud dağına yönelerek: **“Bu Uhud dağı kadar altınımın olupta bu altınlardan bir tanesinin bile üç gün bende kalmasına sevinmem. Ancak borcum için olan müstesnadır. هَكَذَا هَكَذَا وَهَكَذَا هَكَذَا / “Beni sevindiren ancak onları, şöyle, şöyle ve şöyle (sağ, sol ve arka taraf) dağıtmamdır”**³⁵ söylemiştir. Bu rivâyette Rasûlullah'ın 3 defa هَكَذَا / “şöyle” dediği belirtilmiştir. Ancak İbn Hacer “el-Büsrâniyyât”³⁶ adlı eserin 3.cüzünde farklı bir tarikten gelen rivâyette هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا şeklinde dört yönün gösterildiğini aktarmaktadır. İbn Hacer burada dördüncü هَكَذَا kelimesinin hazf edilmesini râvî tasarrufu olarak değerlendirmektedir.³⁷ İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade مِنْ تَصَرُّفَاتِ الرُّوَاةِ / “Râvîlerin tasarruflarındandır” şeklindedir.

3 Değişirme Şeklinde Tasarruf

Burada râvîlerinde rivâyetlerdeki bazı lafızları değiştirmekleri yerler incelenecektir. Bu değiştirmelerin büyük çoğunluğu hadisin lafzını değiştirme şeklinde gerçekleşmiştir.

3.1 Hadisin Lafzını Değiştirmek

Burada râvînin rivâyet edilen metindeki bir veya birkaç kelimeyi değiştirerek onların yerine başka kelimeleri zikrettiği örnekler incelenecektir.

3.1.1 Nasihat Etmek

Buhârî İmân bölümünde بَابُ الْحَيَاءِ مِنَ الْإِيمَانِ / “Hayâ imandandır” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

³⁵ Buhârî, “Rikâk”, 14.

³⁶ “el-Büsrâniyyât adlı eser Ebû'l-Kâsım Abdülmelik b. Muhammed b. Abdullah b. Büşran'a (ö. 430/1038) aittir. Ancak esere dair herhangi bir bilgi yoktur. (bkz. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan, *Mu'cemu'l-musannefati'l-vârideti fî Fethi'l-Bârî*, s. 93.)

³⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XX, s. 77.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ، عَنْ أَبِيهِ :
أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ ، فَقَالَ رَسُولُ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: دَعُهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ.

Abdullah b. Yusuf → Malik b. Enes → İbn Şihâb → Sâlim b. Adullah → Abdullah b. Ömer'in rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.), müslüman kardeşine hayâ hususunda nasihat eden ensardan bir sahâbînin yanından geçerken ona şöyle dedi: **“Onu rahat bırak! Zira hayâ imandandır.”**³⁸

Buhârî aynı hadisi Edeb bölümünde İbn Şihâb ez-Zührî'den Abdulazîz b. Ebû Seleme târîkiyle يعِظُ / “nasihat ediyor” yerine يعَاتِبُ / “serzenişte bulunuyordu”³⁹ lafzıyla rivâyet etmiştir. Bahsi geçen hadisin ilgili kısmı şöyledir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ: حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ ، عَنْ سَالِمِ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ، مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى رَجُلٍ وَهُوَ يُعَاتِبُ أَخَاهُ

Ahmed b. Yunus → Abdulazîz b. Ebû Seleme → İbn Şihâb → Sâlim → Abdullah b. Ömer'in rivâyetine göre Rasûlullah (s.a) Müslüman kardeşine hayâ hususunda serzenişte bulunan bir sahâbînin yanından geçti.

İbn Hacer nasihat ve serzenişte bulunmanın beraber yapılması durumunda bazı râvîlerin “nasihati” diğer râvîlerin ise “serzenişte bulunmayı” zikretme ihtimalini gündeme getirmiştir. Ancak hadisin mahrecinin / kaynağının aynı (Zührî) olması sebebiyle buradaki lafız farklılığını râvî tasarrufu olarak değerlendirmektedir.⁴⁰ İbn Hacer tasarrufun yapılma

³⁸ Buhârî, “İmân”, 16.

³⁹ Buhârî, “Edeb”, 77.

⁴⁰ İbn Hacer tasarruf kavramını kullanırken sıkça gündeme getirdiği kavram mahrec / kaynak kavramıdır. Şayet rivâyetin kaynağı ve olay aynı ise farklı lafızlarla gelen rivâyette râvî tasarrufu söz konusudur. Eğer şahıs ve olay farklıysa ihtilâf farklı şekillerde çözümlenmektedir. Bu çözüm yöntemlerinden birisi “Rivâyetin taaddüt” ettiğine yormaktır. (bkz. Yavuz Köktaş, *Fethu'l-Bârî ve Umdetü'l-Kârî'nin Metin Tahlili Açısından İncelenmesi*, s. 192; Fethullah Yılmaz, “Fehu'l-Bârî'de İhtilâflı Hadislerin Değerlendirilmesi” (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s. 278.)

sebebini râvînin söz konusu iki lafzın aynı anlama geldiğini düşünmüş olması şeklinde açıklamaktadır.⁴¹

Ayrıca İbn Hacer hadisi şerh ederken hadiste geçen **يعظ أخاه** ifadesinin “nasihat ediyordu”, “korkutuyordu” veya “hatırlatıyordu” ifadeleriyle açıklandığını, ancak en uygununun hadisin diğer tarikinde ki: “serzenişte bulunuyordu” olduğunu belirtmektedir.

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade şöyledir: **فَالظَّاهِرُ أَنَّهُ مِنْ تَصَرُّفِ الرَّاوي**. Görüldüğü üzere İbn Hacer, râvînin hadisin lafzını değiştirmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

3.1.2 Namaz Kılmak

Buhârî Abdest bölümünde **بَابُ الْوُضُوءِ ثَلَاثًا ثَلَاثًا** / “Organları Üçer Defa Yıkayarak Abdest Almak” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَوْسِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ: أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَزِيدَ أَخْبَرَهُ : أَنَّ حُمْرَانَ مَوْلَى عُمَانَ أَخْبَرَهُ : أَنَّهُ رَأَى عُمَانَ بْنَ عَفَّانَ دَعَا بِإِنَاءٍ ، فَأَفْرَعَ عَلَى كَفِّهِ ثَلَاثَ مِرَارٍ ، فَعَسَلَهُمَا ثُمَّ أَدْخَلَ يَمِينَهُ فِي الْإِنَاءِ فَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ ، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا ، وَيَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ثَلَاثَ مِرَارٍ ، ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثَ مِرَارٍ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ، ثُمَّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ تَوَضَّأَ نَحْوَ وَضُوءِي هَذَا ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَا يُحَدِّثُ فِيهِمَا نَفْسَهُ ، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ .

Abdulaziz b. Abdullah → İbrahim b. Sa’d → İbn Şihâb → Atâ b. Yezîd → Osman b. Affân’ın kölesi Humrân’ın rivâyetine göre: “Osmân b. Affânı su isterken görmüştür. Avuçlarına üç defa su döküp, yıkamıştır. Sonra sağ elini suyun içerisine daldırıp su alarak ağzını ıçkaladı ve burnuna su verdi. Sonra yüzünü ve ellerini dirseklere kadar üç defa yıkadı. Sonra başını meshedip, ayaklarını topuklara kadar üç defa yıkadı. Sonra Rasûlullah’ın (s.a.) şöyle dediğini haber verdi: ‘Her kim şu aldığım abdest gibi abdest alır, dikkatini dağıtmadan iki rekât namaz kılsa, geçmiş günahlarından (küçük) bağışlanır.’”⁴²

⁴¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, s. 160.

⁴² Buhârî, “Vudû”, 24.

Nevevî (ö. 676/ 1277) burada مثل kelimesinin kullanılmamış olmasını şöyle açıklamaktadır: “Çünkü hakiki mânada Rasûlullah’ın (s.a.) yaptığıнын aynısını kimse yapmaya güç yetiremez.”⁴³ Buna karşılık olarak İbn Hacer hadiste geçen نحو kelimesinin râvî tasarrufu olduğunu belirtmektedir. Çünkü نحو kelimesi mecâzi olarak misli mânasında kullanılmaktadır. İbn Hacer buradaki râvî tasarrufu iddiasını, Buhârî ve Müslîm’in *el-Câmiu’s-sahîh*’lerinde نحو yerine مثل lafzıyla gelen rivâyetlerle delillendirmektedir. Bahsi geçen rivâyetlerin râvî tasarrufuyla ilgili kısımları şu şekildedir:

- Buhârî’nin Muâz b. Abdurrahmân tariki şöyledir: Sa’d b. Hafs → Şeybân → Yahyâ → Muhammed b. İbrahim → Muâz b. Abdurrahmân → Humrân b. Ebân: مَنْ تَوَضَّأَ / “Her kim şu aldığım abdest gibi abdest alır.”⁴⁴
- Buhârî’nin Ma’mer rivâyeti şöyledir: Abdân → Abdullah → Ma’mer → Zührî → Atâ b. Yezîd → Humrân: مَنْ تَوَضَّأَ وَضُوءِي هَذَا / “Her kim böyle abdest alır.”⁴⁵
- Müslîm’in Zeyd b. Eslem tariki şöyledir: Kuteybe b. Saîd ve Ahmed b. Abde → Abdulazîz ed-Derâverdî → Zeyd b. Eslem → Humrân: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ / “Rasûlullah’ı (s.a.) şu aldığım abdest gibi abdest alırken gördüm.”⁴⁶

İbn Hacer ayrıca مثل kelimesinin eşitlik mânasına gelmesiyle beraber, yüksek oranda benzerliği kast etmek için de kullanıldığını belirtmektedir.⁴⁷

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade şöyledir: مِنْ تَصَرُّفِ الرُّوَاةِ. Görüldüğü üzere İbn Hacer, râvînin hadisin lafzını değiştirmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

⁴³ Nevevî, *el-Minhâc*, III, s. 136.

⁴⁴ Buhârî, “Rikâk”, 7.

⁴⁵ Buhârî, “Savm”, 27.

⁴⁶ Müslîm, “Tahâret”, 4.

⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, s. 539.

3.1.3 Tesbihâtın Sayısı

Buhârî Da'avât bölümünde بَابُ الدُّعَاءِ بَعْدَ الصَّلَاةِ / “Namazdan Sonra Dua Etmek” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ: أَخْبَرَنَا وَرْقَاءُ ، عَنْ سُمَيٍّ ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ ، ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ بِالدرَجَاتِ وَالنَّعِيمِ الْمُقِيمِ ، قَالَ: كَيْفَ ذَلِكَ ؟ قَالُوا: صَلَّوْا كَمَا صَلَّيْنَا ، وَجَاهَدُوا كَمَا جَاهَدْنَا ، وَأَنْفَقُوا مِنْ فُضُولِ أَمْوَالِهِمْ وَلَيْسَتْ لَنَا أَمْوَالٌ ، قَالَ: أَفَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَمْرٍ تُدْرِكُونَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ ، وَتَسْبِقُونَ مَنْ جَاءَ بَعْدَكُمْ ، وَلَا يَأْتِي أَحَدٌ بِمِثْلِ مَا جِئْتُمْ إِلَّا مَنْ جَاءَ بِمِثْلِهِ: تُسَبِّحُونَ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ عَشْرًا ، وَتَحْمَدُونَ عَشْرًا ، وَتُكَبِّرُونَ عَشْرًا ،

Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre fakir olan muhâcirler Rasûlullah'a (s.a.) “Ey Allah'ın Rasûlü! Zenginler yüce makamları ve kalıcı nimetleri kaptılar. Rasûlullah (s.a.) “**Bu nasıl oldu?**” diye sordu. Onlarda “Kıldığımız gibi namaz kılıyor ve cihâd ettiğimiz gibi cihâd ediyorlar. Üstelik mallarından infak ediyorlar. Ancak bizlerin infak edecek mallarımız yok.” Rasûlullah (s.a.) “**Sizden öncekileri yakalayıp, sizden sonrakileri geçebileceğiniz bir amelden sizleri haberdar edeyim mi? Sizin gibi yapanlar da bu dereceleri elde edebilirler. Her namazdan sonra 10 defa Sübhanallah, 10 defa Elhamdulillah ve 10 defa Allah'u Ekber demenizdir**” buyurdu.⁴⁸

Zikredilen hadisin Muhammed b. Ebû Bekir → Mu'temir → Ubeydullah → Sumey → Ebû Sâlih → Ebû Hureyre tarikinde⁴⁹. تُسَبِّحُونَ وَتَحْمَدُونَ وَتُكَبِّرُونَ خَلْفَ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ. فَاخْتَلَفْنَا بَيْنَنَا ، فَقَالَ بَعْضُنَا: نُسَبِّحُ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ ، وَنَحْمَدُ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ ، وَنُكَبِّرُ أَرْبَعًا وَثَلَاثِينَ ، فَرَجَعْتُ “**Her namazdan sonra 33 defa Sübhanallah, Elhamdulillah ve Allah'u Ekber demenizdir. Aramızda ihtilaf çıktı.**”⁵⁰ Bir kısmımız 33 defa Sübhanallah, 33 defa Elhamdulillah ve 34 defa Allah'u Ekber denilmesi görüşündeydiler. Kendisine sormak için geri döndüm.

⁴⁸ Buhârî, “Da'avât”, 18.

⁴⁹ Buhârî, “Ezân”, 100.

⁵⁰ İbn Hacer ihtilaf edenlerin kim olduğuna dair şunları ifade etmektedir: Aralarında ihtilaf çıkanların zahiren sahâbeler olduğu anlaşılrsa da Müslim'in rivâyetinde bu ifadenin Sumey'e ait olduğu belirtilmektedir. (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, s. 517.)

Dedi ki: Sübhanllah, Elhamdulillah ve Allah’u Ekber şeklinde her birinden 33 defa söylemek gerekir” ifadesi geçmektedir.

Hadiste zikredilen lafızların toplamda 33 defa mı yoksa herbirinin 33 defa mı söyleneceği hususunda farklı rivâyetler mevcuttur. İbn Hacer (ö. 852/1449) bu duruma dair hadisin İbn Aclân tarikinde ki⁵¹ / تُسَبِّحُونَ وَتُكَبِّرُونَ وَتَحْمَدُونَ دُبُرَ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ مَرَّةً “Her namazdan sonra 33 defa Sübhanllah, Elhamdulillah ve Allah’u Ekber demenizdir” ifadesini aktarmaktadır. İbn Hacer bazılarının buradaki 33 sayısını 3 lafzın toplamı olarak değerlendirerek إحدى عشرة / “Onbir” şeklinde rivâyet ettiklerini ve daha sonra bazılarında küsürat olan إحدى / “Bir” lafzını hazf etme ihtilamalinden bahsetmektedir. Ancak İbn Hacer bu durumun ardından râvî tasarrufu ıstılâhıyla alakalı oldukça önemli bir şey söylemektedir: وَهُوَ لَا يُقْبَلُ بِمَا إِذَا اخْتَلَفَ مَخَارِجُ الْحَدِيثِ ، أَمَّا إِذَا اتَّحَدَ الْمَخْرَجُ فَهُوَ مِنْ تَصَرُّفٍ / “Bu durum hadisin mahrecinin / kaynağının farklı olması durumunda geçerlidir. Ancak hadisin mahrecinin aynı olması durumunda râvîlerin tasarrufu olarak değerlendirilir. Aralarını cem’ yapmak mümkünse cem’ yapılır. Aralarını cem’ yapmak mümkün değilse tercih yapılır.”⁵² Görüldüğü üzere İbn Hacer, râvînin hadisin lafzını değiştirmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

3.1.4 Cündüb b. Süfyân Rivâyeti

Buradan sonra incelenen örneklerin hepsi “Hadisin Lafzını Değiştirmek” şeklinde gerçekleştirmiş tasarruflardır. Meselenin anlaşılması için 3 örneğin ayrıntılı olarak incelenmesi yeterli geleceği kanaatindeyiz. Bu sebeple geri kalan 12 yerde râvî tasarrufunun gerçekleşmiş olduğu lafızların belirtilmesiyle yetinilecektir.

Cündüb b. Süfyân’ın rivâyetine göre bir kadın (Ebû Leheb’in eşi Ümmü Cemîl) Rasûlullah’a (s.a.) مَا أَرَى صَاحِبَكَ إِلَّا أَبْطَأَكَ / يَا رَسُولَ اللَّهِ “Ey Allah’ın Rasûlü! Görüyorum ki dostun (Allah) seni terketti”⁵³ şeklinde hitap etmiştir. Bu ifade yine Cündüb b. Süfyân

⁵¹ Müslim, “Mesâcid”, 26.

⁵² İbn Hacer, *Fethu ’l-Bârî*, XIX, 291.

⁵³ Buhârî, “Tefsîr (Duhâ)”, 2.

tarafından rivâyet edilen bir önceki hadiste يَا مُحَمَّدُ / “Ey Muhammed”⁵⁴ şeklindedir. İbn Hacer hadisin şerhinde Kirmânî’nin⁵⁵ (ö. 786/1384) burada râvî tasarrufu olduğu görüşünü aktardıktan sonra iki hadisin mahrecinin / kaynağının aynı olmasına işaret etmektedir.⁵⁶ İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade مِنْ تَصَرُّفِ الرَّوَاةِ / “Râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir.

3.1.5 Hz. Âişe Rivâyeti

Hz. Âişe Hz. Hafsa’nın Rasûlullah’a (s.a.) bal şerbeti ikram etmesini kışkandığı için bir plan yapar. Hz. Âişe Rasûlullah’ın (s.a.) diğer eşleri olan Hz. Sevde ve Hz. Safiyye ile anlaşır. Buna göre onlar, Rasûlullah (s.a.) yanlarına geldiğinde aynı şeyi söyleyeceklerdi. Bu meseleyi aktaran hadiste durum şöyle ifade edilmektedir: فَلَمَّا دَارَ إِلَيَّ قُلْتُ لَهُ نَحْوَ ذَلِكَ ، فَلَمَّا / “Rasûlullah (s.a.) yanıma gelince ona bu sözlerin benzerini söyledim. Safiyye’nin yanına gidince o da bu sözlerin benzerini söyledi.”⁵⁷ Hadisin başka tarikinde نَحْوَ / “Benzer” kelimesi yerine مِثْلَ / “Gibi”⁵⁸ kelimesi geçmektedir. İbn Hacer نَحْوَ lafzını râvî tasarrufu olarak değerlendirmektedir.⁵⁹ İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade مِنْ تَصَرُّفِ الرَّوَاةِ / “Râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir.

3.1.6 Ebû Hureyre Rivâyeti

Ebû Hureyre’nin rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) beş şeyin fitrattan olduğunu ifade etmiştir. Bu beş şeyden biri وَالْإِسْتِحْدَادُ / “Kesmek”⁶⁰ olarak ifade edilmiştir. Bu durum aynı hadisin Nesâî (ö. 303/915) rivâyetinde وَحَلَقُ الْعَانَةِ / “Avret yerini tıraş etmek”⁶¹ şeklinde açıkça ifade

⁵⁴ Buhârî, “Tefsîr (Duhâ)”, 1.

⁵⁵ Kirmânî, *el-Kevâkibü’l-derârî*, XVI, s. 197.

⁵⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIV, s. 560.

⁵⁷ Buhârî, “Talâk”, 8.

⁵⁸ Buhârî, “Hiyel”, 12.

⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XVI, s. 80.

⁶⁰ Buhârî, “Libâs”, 62.

⁶¹ Nesâî, “Zinet”, 1.

edilmiştir. İbn Hacer bu durumu açıkça zikredilmesinden hayâ edilen lafzın kinayeli olarak ifade edilmesi şeklinde gerçekleşmiş râvî tasarrufu olarak değerlendirmektedir.⁶² İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade مِنْ تَصَرَّفِ الرُّوَاةِ / “Râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir.

3.1.7 Abdullah b. Abbâs Rivâyeti

Abdullah b. Abbâs'ın rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) insanoğlunun aç gözlülüğüne işaret etmek için iki vâdi dolusu malı olsa bir vâdi dolusu mal daha isteyeceğini söylemiştir. İlgili hadiste daha sonrasında Rasûlullah'ın (s.a.) **İnsanoğlunun karnını ancak toprak doyurur**⁶³ dediği ifade edilmektedir. İbn Hacer, Ebû Bekir el-İsmâîlî'nin (ö. 371/982) rivâyetinde⁶⁴ جَوْفَ lafzı yerine نَفْسَ / “Nefis” lafzının zikredildiğini aktarmaktadır. İbn Hacer bu lafız değişikliğini hadisin mahrecinin / kaynağının aynı olması sebebiyle râvî tasarrufu olarak değerlendirmektedir.⁶⁵ İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade مِنْ تَصَرَّفِ الرُّوَاةِ / “Râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir.

3.1.8 Ebû Zerr Rivâyeti

Ebû Zerr'in rivâyetine göre birgün birlikte yürürlerken, Rasûlullah (s.a.) Uhud dağına yönelerek: **Bu Uhud dağı kadar altınımın olupta bu altınlardan bir tanesinin bile üç gün bende kalmasına sevinmem**⁶⁶ buyurmuştur. İbn Hacer اَنَّ عِنْدِي مِثْلَ أَحَدٍ هَذَا ذَهَبًا ifadesi yerine hadisin başka tarikinde مَا أُحِبُّ أَنَّهُ يُحَوَّلَ لِي ذَهَبًا ، يَمْكُثُ عِنْدِي مِنْهُ دِينَارٌ فَوْقَ ثَلَاثٍ ثلاث / “Uhud dağının benim için altına çevirilmesi ve o altınlardan bir tanesinin bile bende üç günden

⁶² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVIII, s. 180.

⁶³ Buhârî, “Rikâk”, 10.

⁶⁴ Ebû Bekir el-İsmâîlî'nin el-Câmiu's-sahîh üzerine mustahrec çalışması vardır, ancak günümüze ulaşmamıştır. (Âşikkutlu, “İsmâîlî”, *DÎA*, XXIII, s. 127.)

⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XX, s. 57.

⁶⁶ Buhârî, “Rikâk”, 14.

fazla kalmasını arzu etmem⁶⁷ şeklinde bir ifade kullanılmasını mahrecin / kaynağın bir olması sebebiyle râvîlerin tasarrufu olarak değerlendirmektedir.⁶⁸ İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade **مِنْ تَصَرُّفِ الرَّوَاةِ** / “Râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir.

3.1.9 Süt İkramı

Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) kendisine süt dolu bir bardak vererek onu Suffa ashabına dağıtmasını emretti. Ebû Hureyre bu durumu şöyle aktarmaktadır: **أَعْطِيهِ الرَّجُلُ فَيَشْرَبُ حَتَّى يَرَوَى ثُمَّ يَرُدُّ عَلَى الْقَدَحِ ، فَأَعْطِيهِ الرَّجُلُ** / “Süt dolu bardağı birine veriyordum. Kanıncaya kadar içtikten sonra bardağı geri veriyordu. Bardağı başka birine veriyordum.”⁶⁹ Hadisin başka tariklerinde **الرَّجُلُ** lafzı yerine **الْآخَرُ** / “Başkası”⁷⁰ kelimesi geçmektedir. İbn Hacer hadisin lafzında gelen **الرَّجُلُ** kelimesini râvîlerin tasarrufu olarak değerlendirmektedir.⁷¹ İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade **مِنْ تَصَرُّفِ الرَّوَاةِ** / “Râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir.

3.1.10 Abdullah b. Amr Rivâyeti

Abdullah b. Amr'ın rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) Kevser havuzunun özelliklerinden bahsederken **مَاءُهُ أَبْيَضُ مِنَ اللَّبَنِ** / “Kevser'in suyu süttten daha beyazdır”⁷² dedi. İbn Hacer bu ifadenin Müslim'in Ebû Zerr'den⁷³, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Abdullah b. Mes'ûd'dan⁷⁴ ve İbn Ebû Âsım'ın Ebû Umâme'den⁷⁵ rivâyetlerinde **مَاءُهُ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ** / “Kevser suyunun beyazlığı sütün beyazlığından daha fazladır” şeklinde geldiğini

⁶⁷ Buhârî, “İstikrâz”, 3.

⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu 'l-Bârî*, XX, s. 75.

⁶⁹ Buhârî, “Rikâk”, 17.

⁷⁰ Tirmizî, “Kıyâme ve'r-rekâik”, 36; İbn Hibbân, XIV, s. 472; Hâkim, III, s. 17.

⁷¹ İbn Hacer, *Fethu 'l-Bârî*, XX, s. 123.

⁷² Buhârî, “Rikâk”, 53.

⁷³ Müslim, “Fadâil”, 9.

⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, IV, s. 328.

⁷⁵ İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, II, s. 445.

aktarmaktadır. İbn Hacer **أَبْيَضُ** şeklindeki kullanımın muhtemelen râvîlerin tasarrufu sebebiyle olduğunu ifade etmektedir.⁷⁶ İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade **مِنْ تَصَرُّفِ الرُّوَاةِ** / “Râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir.

3.1.11 Abdullah b. Ziyâd Rivâyeti

Abdullah b. Ziyâd el-Esedî’nin rivâyetine göre fitne olayları yaşanırken Ammâr b. Yâsir minbere çıkarak Hz.Âişe hakkında **هِيَ** ، **لَيَعْلَمَ إِيَّاهُ تُطِيعُونَ أَمْ هِيَ** / “Fakat Allah Teâlâ kendisine mi yoksa Âişe’ye mi itaat edeceksiniz diye sizleri imtihan ediyor” demiştir. İbn Hacer **هِيَ** lafzını İshâk b. Râhûye’nin *Müsned*’inde Yahyâ b. Âdem’den **إِيَّاهَا** şeklinde rivâyet ettiğini ifade ederek **هِيَ** şeklinde rivâyet edilmesini râvîlerin tasarrufu olarak değerlendirmektedir.⁷⁷ Söz konusu hadis İshâk b. Râhûye’nin *Müsned*’inde tespit edilememiştir. Ancak bu ifadenin **إِيَّاهَا** şeklinde kullanımını yine Abdullah b. Ziyâd’ın rivâyetiyle İbn Ebû Şeybe’nin *Musannef*’inde⁷⁸ yer almaktadır. İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade **مِنْ تَصَرُّفِ الرُّوَاةِ** / “Râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir.

3.1.12 Muâz b. Cebel’in Yemen’e Gönderilmesi

Abdullah b. Abbâs’ın rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) Muâz b. Cebel’i Yemen’e gönderdiği zaman onları Allah’a ibadet etmeye davet ettikten sonra **فَإِذَا عَرَفُوا اللَّهَ** / “Allah’ı bildikleri zaman...” demiştir.⁷⁹ İbn Hacer’in (ö. 852/1449) belirttiğine göre bu ifadedden yola çıkarak kişi Allah’ın kendini tanıtmış olduğu sıfatlarda O’nun hakikatinin ve özünün bilinebileceği görüşüne varanlar olmuştur. Ancak bu ifade Müslim’de geçen yine Abdullah b. Abbâs rivâyetinde **فَادْعُهُمْ إِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ، وَأَنِّي رَسُولُ اللَّهِ ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ** / “Onları Allah’tan başka ilâhın olmadığına ve benim Allah’ın Rasûlü olduğuma davet et! Şayet

⁷⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XX, s. 538.

⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XXIII, s. 116.

⁷⁸ İbn Ebû Şeyde, *Musannef*, XXI, s. 378.

⁷⁹ Buhârî, “Zekât”, 41.

buna itaat ederlerse...⁸⁰ şeklindedir. İbn Hacer عَرَفُوا اللَّهَ فَإِذَا ifadesinin bu olayın bir defa yaşanmış olması sebebiyle râvîlerin tasarrufu olma ihtimalini belirterek bu hadisle delil getirmenin uygun olmadığını ifade etmektedir.⁸¹ İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade مِنْ تَصَرُّفِ الرَّوَاةِ / “Râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir.

3.1.13 Muğîre b. Şu'be Rivâyeti

Muğîre b. Şu'be'nin rivâyetine göre Sa'd b. Ubâde “Şayet bir adamı eşimle beraber (zina yaparken) görürsem boynunu kılıçla vururum” demiştir. Rasûlullah (s.a.) bu sözü işittiği zaman أَتَعْجَبُونَ مِنْ غَيْرَةِ سَعْدٍ ، وَاللَّهِ لَأَنَا أَغَيْرُ مِنْهُ ، وَاللَّهُ أَغَيْرُ مِنِّي ، وَمِنْ أَجْلِ غَيْرَةِ اللَّهِ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ أَمَّا تَعْجَبُونَ مِنْ غَيْرَةِ سَعْدٍ ، وَاللَّهِ لَأَنَا أَغَيْرُ مِنْهُ ، وَاللَّهُ أَغَيْرُ مِنِّي ، وَمِنْ أَجْلِ غَيْرَةِ اللَّهِ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ / “Sa'd'ın kıskançlığına şaşıyor musunuz? Hâlbuki ben ondan kıskancım. Allah ise benden kıskançtır. Allah bu sebeple açık ve gizli bütün çirkin işleri haram kılmıştır. Tevbeyi Allah'tan daha çok seven yoktur”⁸² demiştir. Buhârî (ö. 256/870) bu hadisi sahâbî râvîsi aynı olan farklı bir tarikte⁸³ Ubeydullah b. Amr'ın Abdu'l-Melik'ten لَّا شَخْصَ أَغَيْرُ مِنَ اللَّهِ / “Allah'tan daha kıskanç kimse yoktur” lafzıyla rivâyet ettiğini aktarmaktadır. İbn Hacer لَّا شَخْصَ لَّا أَحَدَ lafzının yerine لَّا شَخْصَ lafzının kullanılmasını muhtemel bir râvî tasarrufu olarak değerlendirmektedir.⁸⁴ İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade مِنْ تَصَرُّفِ الرَّوَاةِ / “Râvînin tasarrufudur” şeklindedir.

3.1.14 Abdullah b. Mes'ûd Rivâyeti

Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) ceninin anne karnındaki oluşum aşamalarını anlattıktan sonra şöyle buyurdu: ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ مَلَكًا فَيُؤَمِّرُ بِأَرْبَعٍ: بِرِزْقِهِ وَأَجَلِهِ ، وَشَقِيٍّ / “Sonra Allah bir melek gönderir: (Bu melek) rızkını, ecelini, amelini, şakî

⁸⁰ Müslim, “Îmân”, 7.

⁸¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XXIV, s. 222.

⁸² Buhârî, “Tevhîd”, 20.

⁸³ Dârimî, “Nikâh”, s. 1428.

⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XXIV, s. 316.

(cehennemlik) veya saîd (cennetlik) olacağını yazar.”⁸⁵ Hadisin zahirine göre meleğin gönderilme zamanı ceninin anne karnındaki oluşum aşamaları tamamladıktan sonradır. İbn Hacer bazı şarihlerin bu hadis hakkında farklı rivâyeti delil getirerek meleğin gönderilme zamanının yaratılışın ilk aşamasında olduğunu ifade ettiğini aktarmaktadır. Tespit edildiği kadarıyla İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) *Câmiu ’l-ulûm ve ’l-hikem* adlı eserinde⁸⁶ Enes b. Mâlik rivâyetini gündeme getirerek bu meseleye değinmektedir. Enes b. Mâlik’in senediyle gelen rivâyette Rasûlullah şöyle buyurmuştur: يَا رَبِّ الْمَلَكَا فَيَقُولُ : يَا رَبِّ نُطْفَةٌ يَا رَبِّ عَلَقَةٌ يَا رَبِّ مُضْغَةٌ / “Allah, rahimde bir melek görevlendirir. Melek şöyle der: Ey Rabbim! Nutfe halindedir. Ey Rabbim! Kan pıhtısıdır. Ey Rabbim! Et parçasıdır.”⁸⁷ İbn Hacer bu duruma dair şu iki ihtimali ifade etmektedir: Birinci ihtimal burada haber verilen şeylerin gerçekleşme zamanı değil haberler sıralanmıştır. İkinci ihtimal râvîler anladıklarını mânayla⁸⁸ rivâyet ederek tasarrufta bulunmuşlardır.⁸⁹ İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade مِنْ تَصَرُّفِ الرَّوَاةِ / “Râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir.

3.1.15 Hz. Ebû Bekir’in Hacc Emiri Tayin Edilmesi

Ebû Hureyre şöyle rivâyet etmiştir: أَنَّ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بَعَثَهُ ، فِي الْحَجَّةِ الَّتِي أَمَرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ ، يَوْمَ النَّحْرِ فِي رَهْطٍ يُؤَدِّنُ فِي النَّاسِ: لَا يَخُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ غُرْيَانٌ / “Ebû Bekir, Vedâ Hacc’ından önce Rasûlullah’ın (s.a.) kendisini kurban bayramında hac emiri tayin ettiği zaman Ebû Hureyre’yi insanlara o seneden sonra müşriklerin ve çıplak olanların Kâbe’yi tavaf edemeyeceklerini bildirmek için görevlendirdi.”⁹⁰ İbn Hacer bu hadisin şerhinde bu meselenin senetü’l-vüfûddan (Hicretin 9.senesi) önce olduğu bilgisinin yanlış olduğunu bildirmektedir. İbn Hacer’e göre olması

⁸⁵ Buhârî, “Kader”, 1.

⁸⁶ İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu ’l-ulûm ve ’l-hikem*, I, s. 164.

⁸⁷ Buhârî, “Enbiyâ”, 1.

⁸⁸ Mâna ile rivâyette alakalı olarak şu tespiti aktarmak isabetli olacaktır: Rivâyetlerin teaddütünde özellikle tedvin döneminde önce olmak üzere en baş sebep mânayla rivâyettir. (bkz. Şeref el-Kudât - Emin el-Kudât, *Esbâbu teaddudi’r-rivâyât*, s. 25.)

⁸⁹ İbn Hacer, *Fethu ’l-Bârî*, XXI, s. 23.

⁹⁰ Buhârî, “Meğâzî”, 65.

gereken doğru tarih Rasûlullah'ın (s.a.) Ci'râniyye'den dönüşünde hicretin 8.senesinin sonlarına doğrudur. İbn Hacer bu durumun râvîlerin tasarrufu sebebiyle meydana gelmiş olma ihtimaline değinmektedir.⁹¹ İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade مِنْ تَصَرُّفِ الرُّوَاةِ / “Râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir.

3.2 Lafzı Marife veya Nekre Olarak Değiştirmek

Marifelik ve nekrelik Arapçada isimlerin belirli veya belirsiz olmalarını belirten kavramlardır. Burada hadisin lafzının râvî tarafından marife ve nekre olarak değiştirdiği örnek incelenecektir.

3.2.1 En Faziletli Ameller

Buhârî, İman bölümünde بَابُ مَنْ قَالَ إِنَّ الْإِيمَانَ هُوَ الْعَمَلُ / “İmanı Amel Olarak Değerlendirenler” alt başlığı altında en faziletli amellerle alakalı olarak şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَا: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ: أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ؟ فَقَالَ: إِيْمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ. قِيلَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ. قِيلَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: حَجٌّ مَبْرُورٌ.

Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiğine göre:

“Rasûlullah'a (s.a.) hangi amelin daha faziletli olduğu soruldu. Rasûlullah (s.a.): **“Allah'a ve Rasûlüne iman etmektir”** buyurdu. “Sonra nedir?” sorusuna: **“Allah yolunda cihâd etmektir.”** “Daha sonra nedir?” sorusuna ise: **“Kabul edilmiş hacdır”** şeklinde cevap verdi.⁹²

⁹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XII, s. 653.

⁹² Buhârî, “İmân”, 18.

İbn Hacer, Hâris b. Ebû Usâme'nin (ö. 282/895) *Müsned*'inde aynı rivâyetin İbrâhîm b. Sa'd'dan *el-Câmiu's-sahîh*'teki birinci hadisteki halinin aksine, nekre olarak nakledildiğini belirtmektedir.⁹³

Tespit edildiği kadarıyla aynı hadis Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inin Hac bölümünde İbrâhîm b. Sa'd'dan Abdulazîz b. Abdullah tarîkiyle⁹⁴ cihad lafzı nekre olarak جهاد şeklinde rivâyet edilmiştir. Ancak İbn Hacer buradaki tasarrufu gündeme getirirken, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'teki bu ikinci rivâyete değinmemesi, rivâyetin İbn Hacer'in gözünden kaçmış olması ihtimalini gündeme getirmektedir.⁹⁵

İbn Hacer “cihad” kelimesinin hem marife hem nekre rivâyet edilmesini râvî tasarrufu olarak değerlendirmektedir. Bu tespitin gerekçesini ise hadisin kaynağının aynı sahâbî yani Ebû Hureyre olması şeklinde açıklamaktadır. İbn Hacer bu türdeki tasarruflarda aradaki mâna farkını tespit etmek amaçlı fazlaca çaba harcamanın aslında pek fayda kazandırmayacağını belirtmektedir.⁹⁶

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade şöyledir: أَنْ التَّكْبِيرِ وَالتَّعْرِيفِ فِيهِ مِنْ . تَصَرُّفِ الرُّوَاةِ . Görüldüğü üzere İbn Hacer, râvînin hadisin lafzını marife veya nekre olarak değiştirmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

3.3 Kelimenin Yerine Zamirini veya Zamirin Yerine Kelimeyi Getirmek

İsmin yerini tutan kelimelere zamir denmektedir. Burada râvînin rivâyetteki ismin yerine zamirini veya zamirin yerine ismi açıktan getirdiği durumlar incelenecektir.

⁹³ Müsnedu'l-Hâris'in günümüze pek az bir kısmı ulaşmıştır. (bkz. Yücel, “Hâris b. Ebû Üsâme”, *DİA*, XVI, s. 195.) Araştırmalarımıza göre eserdeki 68 âli rivâyeti bir araya getiren Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin, *'Avâli'l-Hâris b. Ebû Üsâme* eserinde zikredilen rivâyet mevcut değildir.

⁹⁴ Buhârî, “Hac”, 4.

⁹⁵ Bu ihtimali kuvvetli kılan iki etken vardır: Birincisi, İbn Hacer buradaki râvî tasarrufunu gündeme getirirken Buhârî'nin “Hac” kitabında aynı rivâyette cihad lafzının nekre gelmiş olmasına hiç değinmemiş olmasıdır. İkinci etken, *Müsnedu'l-Hâris*'teki cihad lafzının nekre geldiğini belirtirken, İbn Hacer'in şöyle bir ifade kullanmış olmasıdır: بخلاف ما عند المصنف / Buhârî'deki rivâyetin aksine nekredir.

⁹⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, s. 169.

3.3.1 Hacete Çıkmak

Buhârî Abdest bölümünde بِابٍ مِّنْ حِمْلٍ مَّعَهُ الْمَاءُ لِطُهُورِهِ / “Temizlenmek İçin Su Taşıyan Kimse” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ أَبِي مُعَاذٍ ، هُوَ عَطَاءُ بْنُ أَبِي مَيْمُونَةَ ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَرَجَ لِحَاجَتِهِ ، تَبِعْتُهُ أَنَا وَغُلَامٌ مِنَّا ، مَعَنَا إِدَاوَةٌ مِنْ مَاءٍ .

Enes (r.a) şöyle rivâyet etmiştir: “Rasûlullah (s.a.) hâcetini gidermeye gittiğinde, bizden birisiyle beraber yanımızda su dolu bir kap ile onun peşinden gittik.”⁹⁷

İbn Hacer, Ebû Bekir el-İsmâîlî’nin (ö. 371/982) rivâyetinde⁹⁸ مِنَّا / bizden, ifadesi yerine من الأنصار / “ensardan” geçmesini râvi tasarrufu olarak değerlendirmekte ve bu tasarrufu manen rivâyetle açıklamaktadır.⁹⁹ İbn Hacer gerekçe olarak şu iki durumu gündeme getirmektedir: Birincisi, râvînin “bizden” ifadesini kabile olarak yorumlamış olabileceğidir. İkincisi, ensar lafzı örf olarak her ne kadar Evs ve Hazrec kabilelerine kullanılmışsa da ensar lafzıyla bütün sahâbîlerin kastedilmesi mümkündür.

İbn Hacer’e göre hadiste ismi zikredilmeyen kişi ya Abdullah b. Mes’ûd ya da Ebû Hureyre’dir. Ancak İbn Hacer bu kişinin Ebû Hureyre olduğuna dair şu rivâyetleri delil getirmektedir:

- Ebû Hureyre’nin rivâyetine göre: “Rasûlullah (s.a.) ihtiyacını gidermeye gittiği zaman, kendisiyle istincâ yapacağı su dolu bir kap ile peşinden giderdim.

⁹⁷ Buhârî, “Vudû’”, 16.

⁹⁸ Ebû Bekir el-İsmâîlî’nin el-Câmiu’s-sahîh üzerine mustahrec çalışması vardır, ancak günümüze ulaşmamıştır. (Âşıkkutlu, “İsmâîlî”, *DİA*, XXIII, s. 127.)

⁹⁹ Burada şu değerlendirmeyi yapmak isabetli olacaktır. Malum olduğu üzere buradaki tasarrufu sahâbe tabakasından sonra gelen râvîlerden birisi yapmıştır. Zamir olarak gelen kelimenin yerine kendi anladığı kelimeyi kasıtlı olarak açıktan zikretmiştir. Bu örnek Doç.Dr. Süleyman Doğanay’ın “Sika ve güvenilir olan ravilerin, rivayet sürecinde hadiste tasarruf yapmaya dönük, doğrudan ve kasıtlı olarak bilinç düzeyinde müdâhalelerinin söz konusu olamayacağını ifade etmek isteriz” tespitinin tartışmaya açık bir tespit olduğunu gündeme getirdiği kanaatindeyiz. (Süleyman Doğanay, *Hadis Rivayetlerinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*, s. 69.) Bünyamin Erul da bazı müdahalelerin kasıtlı olduğu tespitinde bulunmuştur. (bkz. Bünyamin Erul, “Rivayet Metinlerinde Ravi Tasarrufları”, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, 42 (2001): s. 173.

Temizlendikten sonra ellerini toprağa vururdu. Su dolu başka bir kap getirirdim, ondan abdest alırdı.”¹⁰⁰

- Ebu Hureyre’nin rivâyetine göre: “Rasûlullah (s.a.) ihtiyacını gidermek ve abdest almak için çıktığı zaman, Ebu Hureye de beraber su dolu kapla giderdi.”¹⁰¹
- Enes b. Mâlik’in rivâyetine göre: “Rasûlullah (s.a.) ihtiyacını gidermeye gittiği zaman içimizden en küçüğümüz onun peşinden su dolu kap götürür ve ağacın yanına koyardı. Rasûlullah (s.a.) o su ile istincâ yapardı.”¹⁰²

İlk iki hadiste Ebû Hureyre suyu götüren kişinin kendisi olduğunu söylüyor. Üçüncü hadiste Enes b. Mâlik’in o kişiyi küçük olarak vasıflandırması sebebiyle, o kişinin Abdullah b. Mes’ûd olması uzak bir ihtimaldir. İbn Hacer’e göre buradaki küçüklükten maksat: yakın zamanda Müslüman olmaktır.¹⁰³

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade şöyledir: **فَلَعَلَّهَا مِنْ تَصَرُّفِ الرَّاوي** . Görüldüğü üzere İbn Hacer râvînin, hadisin lafzında zamir olarak ifade edilen kelime yerine o zamirin döndüğü kelimeyi açıkça ifade etmesi tasarruf olarak değerlendirmektedir.

3.3.2 Âyet İnince Dudakları Hareket Ettirmek

Buhârî Vahyin Başlaması bölümünde **باب كيف كان بدء الوحي إلى رسول الله** / “Rasûlullah’a (s.a.) Vahiy Gelmesinin Başlaması” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَبِي عَائِشَةَ ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ ، فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: { لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ } قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَالِجُ مِنَ التَّنْزِيلِ شِدَّةً ، وَكَانَ مِمَّا يُحَرِّكُ شَفَتَيْهِ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ : فَأَنَا أُحَرِّكُهُمَا لَكُمْ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَرِّكُهُمَا ، وَقَالَ سَعِيدٌ : أَنَا أُحَرِّكُهُمَا كَمَا رَأَيْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يُحَرِّكُهُمَا ، فَحَرَّكَ شَفَتَيْهِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: { لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ * إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ } قَالَ: جَمَعَهُ لَهُ فِي صَدْرِكَ وَتَقْرَأَهُ: { فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ } قَالَ فَاسْتَمِعَ لَهُ وَأَنْصَتُ : { ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ } ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا

¹⁰⁰ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 25.

¹⁰¹ Buhârî, “Menâkibu’l-ensâr”, 32.

¹⁰² Müslim, “Tahâret”, 21.

¹⁰³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, s. 523.

أَنْ تَقْرَأَهُ ، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ ذَلِكَ إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ اسْتَمَعَ ، فَإِذَا انْطَلَقَ جِبْرِيلُ قَرَأَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا قَرَأَهُ

Saîd b. Cübeyr'in rivâyetine göre İbn Abbâs *Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma*¹⁰⁴ âyeti hakkında şöyle söylemiştir: Cibril, Rasûlullah'a (s.a.) vahiy getirdiği zaman Rasûlullah (s.a.) aceleyle dudaklarını hareket ettirirdi. İbn Abbâs dedi ki: Bende size Rasûlullah'ın dudaklarını hareket ettirdiği gibi hareket ettiriyorum. -Saîd b. Cübeyr “Bende size İbn Abbâs'ın dudaklarını nasıl hareket ettirdiğini gördümse işte öyle hareket ettiriyorum” dedi ve dudaklarını hareket ettirdi- Allah Teâlâ *Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir*¹⁰⁵ âyetini indirdi. İbn Abbâs dedi ki: Toplanmasından maksat: Zihninde toplanması ve Rasûlullah'ın (s.a.) okumasıdır. *O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et.*¹⁰⁶ Bundan maksat: Okunuşunu takip et ve sustur. *Sonra onu anlatmak elbette bize aittir.*¹⁰⁷ Bundan maksat: Daha sonra okumanın sorumluluğu bize aittir. Bundan sonra Rasûlullah'a (s.a.) Cibril geldiğinde önce onu dinlerdi. Cibril gidince onun okuduğu gibi okurdu.¹⁰⁸

İbn Abbâs'ın cümlesinde “Dudaklar” lafzı geçmeden أُحَرِّكُهَا / “İkisini hareket ettiriyorum” şeklinde dudaklar zamir olarak ifade edilmiştir. Ancak İbn Hacer'in belirttiğine göre Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) bu hadisi *Müsned* 'inde Ebû Avâne tarikiyle¹⁰⁹ إِنَّمَا أُحَرِّكُ شَفَتَيْي كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَرِّكُ / “Bende size Rasûlullah'ın (s.a.) dudaklarını hareket ettirdiği gibi hareket ettiriyorum” lafzıyla rivâyet etmiştir. İbn Hacer Buhârî'nin rivâyetinde “Dudaklar” lafzının zamir olarak zikredilmesini râvîlerin tasarrufu olarak değerlendirmektedir.¹¹⁰

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade فَعَلِمْنَا أَنَّ ذَلِكَ مِنْ تَصَرُّفِ الرَّوَاةِ / “Bunun râvîlerin tasarrufu olduğunu anlamış olduk” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer râvînin,

¹⁰⁴ el-Kıyâmet, 75/16.

¹⁰⁵ el-Kıyâmet, 75/16,17.

¹⁰⁶ el-Kıyâmet, 75/18.

¹⁰⁷ el-Kıyâmet, 75/19.

¹⁰⁸ Buhârî, “Bedu'l-vahy”, 32.

¹⁰⁹ Tayâlisî, *Müsned*, IV, s. 353.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIV, s. 496.

hadisin lafzında açık olarak ifade edilen kelime yerine zamirini getirmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

3.4 Muzâri Fiili Mâzi Yapmak

Muzâri ve mâzi kelimeleri Arapçada ki zaman kalıplarını ifade etmektedir. Burada râvînin rivâyetteki muzâri olarak rivâyet edilen bir fiili mâziye çevirmesi incelenmektedir.

3.4.1 Kadir Gecesi İhyâ Etmek

Buhârî İmân bölümünde الْقَدْرُ مِنَ الْإِيمَانِ / “Kadir Gecesi İhyâ Etmek İmandandır” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ ، عَنْ الْأَعْرَجِ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ .

Ebû Hureyre’nin rivâyetine göre, Rasûlullah (s.a.) *“Her kim inanarak ve sevabını Allah’tan bekleyerek kadir gecesi ihyâ ederse, geçmiş günahları bağışlanır”* buyurmuştur.¹¹¹

İbn Hacer’in (ö. 852/1449) aktardığına göre, Arap dilinde şart fiilinin muzâri, cevap fiilinin mâzi gelmesi dil âlimleri arasında ihtilafıdır. Arap dili âlimlerinin çoğunluğu böyle kullanımın uygun olmayacağı kanaatindedir. Şart fiilinin muzâri, cevap fiilinin mâzi gelebileceği kanaatinde olan Arap dili âlimleri bu görüşlerine dair getirmiş oldukları delillerden bir tanesi de zikredilen hadistir. Ancak İbn Hacer, rivâyette şart cümlesinin يَقُمْ / “ihyâ ederse” muzâri, ceza cümlesinin غُفِرَ / “bağışlanır” mâzi gelmesini râvî tasarrufu olarak değerlendirmektedir. Çünkü her ikisinin de muzâri olarak Ebû Hureyre’den rivâyet edilmiş şekli hadis kitaplarında mevcuttur. Nitekim Nesâî (ö. 303/915) *Sünenü’l-kübrâ*’da Buhârî’nin hocası Ebu’l-Yemân’dan Muhammed b. Ali tarîkiyle şart ve ceza cümlelerini يَقُمْ - يُغْفَرُ olarak rivâyet etmiştir:

¹¹¹ Buhârî, “İmân”, 24.

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ ، قَالَ : حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ ، قَالَ : أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ ، قَالَ : حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ ، عَنْ الْأَعْرَجِ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا ، يُغْفَرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ .

Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) *“Her kim inanarak ve sevabını Allah’tan bekleyerek kadir gecesini ihyâ ederse, geçmiş günahları bağışlanır”* buyurmuştur.¹¹²

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade şöyledir: أَظْنُّهُ مِنْ تَصَرُّفِ الرُّوَاةِ. Görüldüğü üzere İbn Hacer râvînin, hadisin lafzındaki muzâri fiili mâziye çevirmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

3.5 Fiili Cemi/Çoğul Yapmak

Burada râvînin hadisin metninde tesniye/ikil olarak gelen bir fiili cemi/çoğul yapması incelenecektir.

3.5.1 Namazda Değneği Sütre/Engel Yapmak

Buhârî Namaz bölümünde الْعَنْزَرَةُ إِلَى الصَّلَاةِ / “Namazda Değneği Sütre/Engel Yapmak” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَوْنُ بْنُ أَبِي جُحَيْفَةَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْهَاجِرَةِ ، فَأَتَيْ بَوَاضُوءٍ فَتَوَضَّأَ ، فَصَلَّى بِنَا الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ ، وَبَيْنَ يَدَيْهِ عَنَزَةٌ ، وَالْمَرْأَةُ وَالْحِمَارُ يَمُرُّونَ مِنْ وَرَائِهَا .

Avn b. Ebû Cuheyfe'nin babasından olan rivâyetine göre: Rasûlullah (s.a.) yanımıza geldi. Rasûlullah (s.a.) kendisine getirilen suyla abdest aldı. Sonra bize öğle ve ikinci namazlarını kıldırdı. Rasûlullah'ın (s.a.) önünde sütre/engel olarak bir değnek vardı. O değneğin arkasından kadın ve eşek geçiyordu.¹¹³

¹¹² Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ*, “İtikâf”, III, s. 403.

¹¹³ Buhârî, “Namaz”, 93.

Zikredilen hadisin râvî tasarrufuyla alakalı olan kısmı Arapça grameriyle alakalıdır. Arapçada fail / özne ile fiil adet açısından uyum içerisinde olmalıdır. Yani fail tekil ve zamirse fiil de tekil, fail tesniye (iki) ve zamirse fiil de tesniye, fail cemi (çoğul) ve zamirse fiilde cemi olmalıdır. Ancak bahsi geçen hadiste fail zamir olup tesniye iken (kadın ve eşek) fiil cemi (يَمْرُونَ) olarak gelmiştir.

İbn Hacer bu duruma dair dört ihtimalin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Bu ihtimallerden birincisine göre buradaki cemilikle cins isimi kastetmiştir. Nitekim *el-Câmiu's-sahîh*'teki şu rivâyet bu durumu desteklemektedir: النَّاسُ وَالْدَّوَابُّ يَمْرُونَ / “İnsanlar ve hayvanlar geçiyorlardı.”¹¹⁴ İkinci ihtimale göre burada غَيْرُهُمَا / “ikisinin dışında” kelimesi hazf edilmiştir. Üçüncü ihtimale göre eşeğe binen kişiyide kastetmiştir. Dolayısıyla failler kadın, eşek ve eşeğe binen olmaktadır. Dördüncü ihtimale göre burada râvî tasarrufu mevcuttur. Nitekim *el-Câmiu's-sahîh*'te şöyle bir rivâyet mevcuttur: يَمْرُ بَيْنَ يَدَيْهِ الْمَرْأَةُ / “Önünden kadın ve eşek geçiyordu.”¹¹⁵ Arapçada bu rivâyette olduğu gibi fail zamir olarak değilde zahir (açık) isim olarak gelirse adette uyum şartı aranmaz. İbn Hacer bu ihtimallerden dördüncüsü olan râvî tasarrufunu tercih etmektedir.¹¹⁶

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade فَالظَّاهِرُ أَنَّ الَّذِي وَقَعَ هُنَا مِنْ تَصَرُّفِ الرُّوَاةِ / “Burada râvî tasarrufu mevcuttur” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, tesniye olarak gelmesi gereken fiilin cemi olarak rivâyet edilmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

3.6 Cemi/Çoğulu Tesniye Yapmak

Burada bir önceki durumun tersi olarak râvînin hadisin metninde cemi/çoğul olarak gelen bir fiili tesniye/ikil yapması incelenecektir.

¹¹⁴ Buhârî, “Namaz”, 17.

¹¹⁵ Buhârî, “Namaz”, 90.

¹¹⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, s. 431.

3.6.1 İmamlık Yapmak

Buhârî Cemaat ve İmamlık bölümünde **بَابُ اثْنَانِ فَمَا فَوْقَهُمَا جَمَاعَةٌ** / “İki ve Daha Fazlası Cemaattir” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ الْحَدَّاءُ ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ ، عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَأَدِّنَا وَأَقِيمَا ، ثُمَّ لِيُؤْمَكُمَا أَكْبَرُكُمَا .

Müsedded → Yezid b. Zurey' → Hâlid el-Hazzâ → Ebû Kılâbe → Mâlik b. el-

Hüveyris'in rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle söylemiştir: **“Namaz vakti olunca ikinizden biri ezan ve kamet okusun. Sonra ikinizden büyük olan imamlık yapsın.”**¹¹⁷

İbn Hacer, zikredilen hadisin cemaatin alt sınırının iki olduğuna delil getirilmesine itiraz edildiğini belirtmektedir. Tespit edildiği kadarıyla İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) bu hadisin Eyyûb b. Ebû Temîme'nin tarîki Mâlik b. el-Hüveyris'le beraber bir topluluğun olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁸ İbn Receb'in belirttiği hadis şöyledir:

حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ ، عَنْ أَيُّوبَ ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ ، عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ : أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي نَفَرٍ مِنْ قَوْمِي ، فَأَقَمْنَا عِنْدَهُ عِشْرِينَ لَيْلَةً ، وَكَانَ رَحِيمًا رَفِيقًا ، فَلَمَّا رَأَى شَوْقَنَا إِلَى أَهَالِينَا ، قَالَ: ارْجِعُوا فَكُونُوا فِيهِمْ ، وَعَلِّمُوهُمْ ، وَصَلُّوا ، فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَلْيُؤَدِّنْ لَكُمْ أَحَدُكُمْ ، وَلِيُؤْمَكُمَا أَكْبَرُكُمَا .

Muallâ b. Esed → Vüheyb → Eyyûb → Ebû Kılâbe → Mâlik b. el-Hüveyris'in rivâyetine göre: “Kavmimden bir toplulukla Rasûlullah'ın (s.a.) yanına geldik ve yirmi gün yanında kaldık. Rasûlullah (s.a.) bize karşı merhametli ve yumuşaktı. Ailemize karşı olan özlemimizi farkedince bize **“Ailenizin yanına dönerek içlerinde bulunun, onlara dini öğretin ve namaz kılın. Namaz vakti olunca ikinizden biri ezan okusun. Sonra büyüğünüz imamlık yapsın”** buyurdu.”¹¹⁹

¹¹⁷ Buhârî, “Salât”, 35.

¹¹⁸ İbn Receb, *Fethu'l-Bârî*, VI, s. 37.

¹¹⁹ Buhârî, “Ezân”, 17.

İbn Hacer, Hâlid el-Hazzâ rivâyetinde bu topluluğun iki kişiyle sınırlandırılmasının muhtemelen râvî tasarrufu sebebiyle gerçekleştiğini belirtmektedir.¹²⁰ İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade *فَلَعَلَّ الْإِقْتِصَارَ عَلَى التَّنْبِيَةِ مِنْ تَصَرُّفِ الرُّوَاةِ* / “İki kişiyle kısıtlanması muhtemelen râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, ceminin (topluluğun) tesniyeye (ikiye) indirgenmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

3.7 Hadis Metninde Lafzın Yerini Değiştirmek / Maklûb

Hadis metnin lafzın yerinin değiştirilmesi taklîb olarak ifade edilmektedir. Bu durum senedde olabileceği gibi metinde de vuku bulabilir. Önceden ifade edildiği üzere araştırmamız *Fethu 'l-Bârî*’yle sınırlı tutulmuştur. *Fethu 'l-Bârî*’de geçen tasarruflar metinle alakalıdır.

Hadisin senedinde veya metninde ortaya çıkan taklîbler kasten olabileceği gibi sehven de yapılmış olabilir. Eğer takdîm-te’hîri yapan kişi sika râvîyse sehven vuku bulduğu kabul edilir. Kasten yapıldığı tespit edilirse râvî ya sika değildir veya imtihan, deneme v.s. amaçla yaptığı varsayılır.¹²¹ Takdîm-te’hîr mânayla rivâyet kısmında değerlendirilmez. Çünkü bu durum lafızların değişmesiyle alakalı değildir. Bilakis lafızların yerlerinin değişmesiyle alakalıdır. Bunun sebebi ya râvînin sıralamayı doğru ezberlememesi ya da sıralamanın önemli olmamasıdır. Tabi bu durum mahrec birliğinin bulunması durumunda geçerlidir.¹²²

3.7.1 Teşehhüd Esnasında Okunacak Dua

Buhârî Namazın Sıfatları bölümünde *بَابُ التَّشَهُُّدِ فِي الْآخِرَةِ* / “Son Oturuşta Ettehiyyâtü Duası” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ ، عَنْ شَقِيقِ بْنِ سَلَمَةَ قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ : كُنَّا إِذَا صَلَّيْنَا خَلْفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْنَا: السَّلَامُ عَلَى جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ ، السَّلَامُ عَلَى فُلَانٍ وَفُلَانٍ ، فَأَلْتَقَتِ الْإِنَّا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلَامُ ، فَإِذَا صَلَّيْ أَحَدُكُمْ فَلْيَقُلْ: التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ ، وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ ،

¹²⁰ İbn Hacer, *Fethu 'l-Bârî*, III, s. 138.

¹²¹ bkz. Doğanay, *Hadis Rivayetlerinde Râvî Tasarrufları*, s. 121.

¹²² bkz. Şeref el-Kudât - Emin el-Kudât, *Esbâbu teaddudi 'r-rivâyât*, s. 31.

السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ ، فَإِنَّكُمْ إِذَا قُلْتُمُوهَا ، أَصَابَتْ كُلَّ عَبْدٍ لِلَّهِ صَالِحٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ .

Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyetine göre: “Rasûlullah’ın arkasında namaz kıldığımız zaman “es-Selâmu alâ Cibrîl ve Mîkâîl. es-Selâmu alâ fulânin ve fulânin (Cibrîl’e ve Mikaîl’e selâm olsun. Falan ve falan meleklerle selâm olsun” derdik. Rasûlullah (s.a.) bize yönelerek “**Selâm Allah’ın kendisidir**” buyurdu. Namaz kıldığınız zaman “**et-Tahiyyâtu lillahi ve’s-salavâtu ve’t-tayyibâtu es-selâmu aleyke eyyuhe’n-nebiyyu ve rahmetullâhi ve berekâtuh. es-Selâmu aleynâ ve alâ ibâdillahi’s-sâlihîn.** (Bütün dualar, övgüler ve güzellikler Allah’a mahsustur. Ey Peygamber sana selâm olsun. Allah’ın rahmeti ve bereketi üzerine olsun. Selâm bize ve Allah’ın salih kulları üzerine olsun) Böyle söylediğinizde gökteki ve yerdeki bütün salih kullara isabet eder. **Eşhedu en lâ ilâhe illallâh ve eşhedu enne Muhammeden abduhu ve rasûluh** (Şahitlik ederim ki Allah’tan başka ilâh yoktur. Yine şahitlik ederim ki Muhammed (a.s.) O’nun kulu ve Peygamberidir)” söyleyiniz.¹²³

/ فَإِنَّكُمْ إِذَا قُلْتُمُوهَا ، أَصَابَتْ كُلَّ عَبْدٍ لِلَّهِ صَالِحٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ /
“Böyle söylediğinizde gökteki ve yerdeki bütün salih kullara isabet eder” ifadesi Ettehiyyâtu duasına dâhil değildir. Bu ifade zikredilen hadiste Ettehiyyâtu duasının arasında, ilgili yerin hemen ardından gelmiştir. İbn Hacer bu ifadenin *el-Câmiu’s-sahîh*’in “Namazda Amel” bölümündeki ilgili hadiste¹²⁴ olduğu gibi Ettahiyyâtu duasının sonunda zikredilmesini râvîlerin tasarrufu olarak değerlendirmektedir.¹²⁵ Burada ilgili ifade Ettehiyyâtu duasındaki şahitlik ifadelerinden sonra zikredilmektedir.

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade وَهُوَ مِنْ تَصَرُّفِ الرُّوَاقِ / “Bu durum râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, hadisin lafzının yerinin değiştirilmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

¹²³ Buhârî, “Sıfatu’s-salât”, 148.

¹²⁴ Buhârî, “el-Amelu fi’s-salât”, 4.

¹²⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, III, s. 489.

3.7.2 Gece Uyanınca Dua Edip Namaz Kılmak

Buhârî Gece Namazı bölümünde *بَابُ فَضْلِ مَنْ تَعَارَّ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلَّى* / “Gece Uyanınca Dua Edip Namaz Kılmak” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ: أَخْبَرَنَا الْوَلِيدُ: عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَيْرُ بْنُ هَانِيٍّ قَالَ: حَدَّثَنِي جُنَادَةُ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ: حَدَّثَنِي عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ تَعَارَّ مِنَ اللَّيْلِ فَقَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ، **الْحَمْدُ لِلَّهِ ، وَسُبْحَانَ اللَّهِ ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ ،** ثُمَّ قَالَ: **اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ، أَوْ دَعَا ، اسْتَجِيبَ ، فَإِنْ تَوَضَّأَ قُبِلَتْ صَلَاتُهُ.**

Ubâde b. es-Sâmit’in rivâyetine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: **“Her kim gece uyanınca ‘Lâ ilâhe illallâh vahdehu lâ şerike leh, lehu’l-mülkü ve lehu’l-hamd ve hüve alâ külli şeyin kadîr. Elhamdulillâhi ve sübhânallâhi ve lâ ilâhe illallah, vallâhu ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh** (Allah’tan başka ilâh yoktur. O birdir ve tektir, ortağı yoktur. Mülk O’nundur ve hamd O’na mahsustur. O, herşeye gücü yetendir. Hamdlerin tümü Allah’a mahsustur. Allah’ı bütün noksanlıklardan tenzih ederim. Allah’tan başka ilâh yoktur. Allah en büyüktür. Güç ve kuvvet ancak Allah’a mahsustur)’ şeklinde zikir yaparak ardından **Allâhummeğfirlî** (Allah’ım beni affet) **derse veya dua ederse, duasına icabet edilir. Abdest alıp namaz kıalarsa, namazı kabul olur”** söyledi.¹²⁶

Zikredilen hadiste geçen *وَسُبْحَانَ اللَّهِ ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ* / “Hamdlerin tümü Allah’a mahsustur. Allah’ı bütün noksanlıklardan tenzih ederim” ifadesi İbn Hacer’in ifade ettiğine göre Ebû Bekir el-İsmâîlî’nin (ö. 371/982) rivâyetinde¹²⁷ *سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ* / “Allah’ı bütün noksanlıklardan tenzih ederim. Hamdlerin tümü Allah’a mahsustur” şeklinde lafızların yeri değiştirilerek rivâyet edilmiştir. İbn Hacer bu durumu râvîlerin tasarrufu olarak ifade etmekte bu tasarrufun sebebini “و” harfinin Arap dilinde tertibi gerektirmemesiyle açıklamaktadır.¹²⁸

¹²⁶ Buhârî, “Teheccüd”, 21.

¹²⁷ Daha önce ifade ettiğimiz üzere Ebû Bekir el-İsmâîlî’nin *el-Câmiu’s-sahîh* üzerine mustahrec çalışması vardır, ancak günümüze ulaşmamıştır. (Âşıkutlu, “İsmâîlî”, *DİA*, XXIII, s. 127.)

¹²⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, IV, s. 373.

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade *وَالظَّاهِرُ أَنَّهُ مِنْ تَصَرُّفِ الرُّوَاةِ* / “Bu durum râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, hadisin lafzının yerinin değiştirilmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

3.7.3 Ebû Hureyre Rivâyeti

Burada incelenecek örnek “Hadis Metninde Lafzın Yerini Değiştirmek / Maklûb” şeklinde gerçekleştirmiş tasarruflardandır. Meselenin anlaşılması için 2 örneğin ayrıntılı olarak incelenmesi yeterli gelecektir. Bu sebeple bu yerde râvî tasarrufunun gerçekleşmiş olduğu lafzın belirtilmesiyle yetinilecektir.

Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *دَعُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ ، إِنَّمَا هَلَاكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِسُؤَالِهِمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ ، فَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ ، وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأَتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ* / “**Değinmediğim konulara girmeyiniz. Önceki toplulukları çokça soru sormaları ve peygamberlerine karşı çıkmaları helak etmiştir. Size birşeyi yasakladığımda ondan sakının. Size bir şey emrettiğimde de gücünüz nisbetinde onu yapmaya çalışın.**”¹²⁹ İbn Hacer, Nevevî'nin (ö. 676/ 1277) *el-Erbaîn* isimli kitabında Buhârî ve Müslim'i kaynak göstererek bu hadisi rivâyet ettiğini aktarmaktadır. Ancak Nevevî'nin rivâyetinde¹³⁰ hadisin *ما نهيتكم عنه فاجتنبوه وما أمرتكم به فأتوا منه ما استطعتم* / “**Size birşeyi yasakladığımda ondan sakının. Size bir şey emrettiğimde de gücünüz nisbetinde onu yapmaya çalışın**” nehiy ifadesinin bulunduğu kısmın yeri değiştirilerek en başta zikredilmiştir. Tespit edildiği kadarıyla Müslim'in rivâyetinde¹³¹ nehiy ifadesi aynı şekilde baş tarafta zikredilmiştir. İbn Hacer bu değişikliği râvîlerin tasarrufu olarak değerlendirmektedir.¹³² İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade *وَالظَّاهِرُ أَنَّهُ مِنْ تَصَرُّفِ الرُّوَاةِ* / “Râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir.

¹²⁹ Buhârî, “İ'tisâm”, 2.

¹³⁰ Nevevî, *el-Erbaîn*, s. 9.

¹³¹ Müslim, “Fadâil”, 37.

¹³² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XXIV, s. 37.

4 Taktî' Yapma Şeklinde Tasarruf

Sözlükte “Bölmek, parçalamak” anlamına gelir. Birkaç konuyu içeren hadisin o esnada alakalı olan kısmının tek aktarılması mânâsında kullanılan hadis terimidir.¹³³ Râvî durumun gereğine göre uzatmaktan çekinmek amacıyla hadisin sadece ilgili kısmını aktarır. Ondan o esnada hadisin tamamını işittiğini zanneden râvî işittiği kısmı rivâyet eder.¹³⁴

4.1 Hadisin Metninde Taktî' Yapmak

Burada *Fethu'l-Bârî*'de hadisin metninde taktî' yapma şeklinde gerçekleştirilen tasarruf şeklinde kullanıldığı tespit edilen 1 yer incelenecektir.

4.1.1 Peygambere Hediye Vermek

Buhârî Sahâbîlerin Faziletleri bölümünde *عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا* / “Âişe'nin (r.a.) Fazileti” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ : حَدَّثَنَا حَمَّادٌ : حَدَّثَنَا هِشَامٌ ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ : كَانَ النَّاسُ يَتَحَرَّوْنَ بِهَدَايَاهُمْ يَوْمَ عَائِشَةَ ، قَالَتْ عَائِشَةُ : فَاجْتَمَعَ صَوَاحِبِي إِلَى أُمِّ سَلَمَةَ ، فَقُلْنَ : يَا أُمُّ سَلَمَةَ ، وَاللَّهِ إِنَّ النَّاسَ يَتَحَرَّوْنَ بِهَدَايَاهُمْ يَوْمَ عَائِشَةَ ، وَإِنَّا نُرِيدُ الْخَيْرَ كَمَا تُرِيدُهُ عَائِشَةُ ، فَمَرِيَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ يَأْمُرَ النَّاسَ أَنْ يُهْدُوا إِلَيْهِ حَيْثُ مَا كَانَ ، أَوْ حَيْثُ مَا دَارَ قَالَتْ : فَذَكَرْتُ ذَلِكَ أُمِّ سَلَمَةَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، قَالَتْ : فَأَعْرَضَ عَنِّي ، فَلَمَّا عَادَ إِلَيَّ ذَكَرْتُ لَهُ ذَلِكَ فَأَعْرَضَ عَنِّي ، فَلَمَّا كَانَ فِي الثَّالِثَةِ ذَكَرْتُ لَهُ فَقَالَ : يَا أُمُّ سَلَمَةَ لَا تُؤْذِينِي فِي عَائِشَةَ ، فَإِنَّهُ وَاللَّهِ مَا نَزَلَ عَلَيَّ الْوَحْيُ وَأَنَا فِي لِحَافٍ امْرَأَةٍ مِنْكُمْ غَيْرَهَا

Abdullah b. Abdulvehhâb → Hammâd b. Zeyd → Hişâm b. Urve → Urve'nin rivâyetine göre: İnsanlar peygambere hediyelerini takdim etmek için Rasûlullah'ın (s.a.) Âişe'nin (r.a.) yanında kalacağı günü beklerlerdi. Âişe (r.a.) şöyle söyledi: Arkadaşlarım (Peygamberin diğer eşleri) Ümmü Seleme'nin (r.a.) yanında toplanarak şöyle söylediler: “Ey Ümmü Seleme! İnsanlar peygambere hediyelerini takdim etmek için Rasûlullah'ın (s.a.) Âişe'nin (r.a.) yanında kalacağı günü bekliyorlar. Bizler de Âişe (r.a.) gibi bu hayırdan

¹³³ Efendioğlu, “Taktî'”, *DİA*, XXXIX, s. 483.

¹³⁴ bkz. Şeref el-Kudât – Emin el-Kudât, *Esbâbu teaddudi'r-rivâyât*, s. 39.

nasiplemek istiyoruz. Rasûlullah’a (s.a.) giderek insanlara hediyelerini diledikleri yerde vermelerini emretmesini talep et!” Âişe (r.a.) dedi ki: “Ümmü Seleme (r.a.) bunu Rasûlullah’a (s.a.) söyledi.” Ümmü Seleme (r.a.) dedi ki: Rasûlullah (s.a.) benden yüz çevirdi. Bunun üzerine tekrardan benim yanımda kalacağı gün aynı şeyleri söyleyince yine yüz çevirdi. Üçüncü defa aynı şeyleri söyleyince Rasûlullah (s.a.) bana şöyle dedi: “**Bana Âişe konusunda eziyet etme! Vallahi eşlerimden Âişe’nin dışında hiçbir kimsenin örtüsü altında bana vahiy gelmedi!**”¹³⁵

Zikredilen hadisin İsmail b. Ebû Uveys → Kardeşi Ebubekir Abdulhamid → Süleyman b. Bilâl → Hişâm b. Urve → Urve → Âişe tarikinde¹³⁶ bu hadiste geçmeyen ziyade bilgiler geçmektedir. Bu ziyade bilgilerden birincisi Ümmü Seleme’nin Rasûlullah’ın (s.a.) söylediği söz üzerine **أَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مِنْ أَذَاكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ** / “Ey Allah’ın Rasûlü sana eziyet etmekten Allah’a sığınırım” demesidir. Ziyade bilgilerden ikincisi ise peygamberin eşlerinin aynı şekilde Rasûlullah’ın kızı Fatma (r.a.) ve Zeyneb binti Cahş’ı Rasûlullah’a göndermeleridir.

Aynı hadis Süleyman b. Harb → Hammâd b. Zeyd → Hişâm b. Urve → Urve → Âişe tarikinde şu şekilde muhtasar olarak rivâyet edilmiştir: **وَقَالَتْ كَانِ النَّاسُ يَتَحَرَّوْنَ يَهْدَايَاهُمْ يَوْمِي .** / “İnsanlar peygambere hediyelerini takdim etmek için Rasûlullah’ın (s.a.) yanımda kalacağı günü beklerlerdi. Ümmü Seleme dedi ki: ‘Arkadaşlarım yanımda toplandılar.’ Ümmü Seleme bu durumdan duyulan rahatsızlığı Rasûlullah’a (s.a.) aktarınca peygamber kendisinden yüz çevirdi.”¹³⁷

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade **وَقَدْ تَصَرَّفَ الرَّوَاةُ فِي هَذَا الْحَدِيثِ بِالزِّيَادَةِ** / “Râvîler bu hadisi ziyâdeli ve eksik rivâyet etme hususunda tasarruf etmişlerdir. Bazı râvîler bu hadisi 3 kısıma bile ayırmıştır” şeklindedir.¹³⁸ Görüldüğü üzere İbn Hacer, hadiste taktî yapmayı tasarruf olarak değerlendirmektedir.

¹³⁵ Buhârî, “Fadâilu’s-sahâbe”, 30.

¹³⁶ Buhârî, “Hibe”, 8.

¹³⁷ a.y.

¹³⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VIII, s. 213.

İKİNCİ BÖLÜM: BUHÂRÎ'NİN TASARRUFU

Bu bölümde Buhârî'nin tasarrufu olarak nitelendirilen yerler incelenecektir. İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de Buhârî'nin tasarrufunu: *تَصَرَّفَ الْمُصَنِّفُ* / “Musannifin Tasarrufu”, *تَصَرَّفَ* / “Buhârî'nin Tasarrufu” ve *تَصَرَّفَ فِيهِ* / “Tasarruf Etti” olmak üzere üç farklı kalıpta kullanmıştır. İbn Hacer “musannifin tasarrufu” olarak kullandığı yerlerde “musannif” ifadesiyle Buhârî'yi kastetmektedir.

İbn Hacer, 11 yerde “Buhârî'nin tasarrufu”, 7 yerde “Musannifin tasarrufu”, 1 yerde “Tasarruf etti” ifadelerini kullanmıştır. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de bu üç farklı kalıbı toplamda 19 defa kullanmıştır.

1. Düzenleme Şeklinde Tasarruf

Düzenleme şeklinde tasarrufla kastedilen: Buhârî'nin, âlimler arasında görüş ayrılığı olan bir meselede kendi görüşünü yansıtan “Merfû veya Mevkûf Hadis Rivâyet Etmesi”, “Umirne/Nuhiyne İfadelerinin Hadisin Hükmen Merfû Olduğuna Delalet Etmek”, “Hadisten Sonra Ziyade Bilgi Aktarmak”, “Alt Başlık Koymak”, “Alt Başlıkta veya Alt Başlıktan Sonra Âyet Zikretmek”, “Alt Başlıkta Zikredilen Âyetten Sonra Kavram İfade Etmek” ve “Alt Başlıkta Kendi Görüşünü İfade Etmek” yöntemlerini kullanarak *el-Câmiu's-sahîh*'ini düzenlemesidir. İbn Hacer'in Buhârî'nin tasarrufuna işaret ettiği yerlerin 14 tanesi “Düzenleme Şeklinde Tasarruf” mahiyetindedir.

Mesela âlimler, uyuyan bir kişinin arkasında namaz kılmanın hükmü hakkında ihtilaf etmişlerdir. Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*'inde *بَابُ الصَّلَاةِ خَلْفَ النَّائِمِ* / “Uyuyan Kimsenin Arkasında Namaz Kılmak” alt başlığı altında Hz. Âişe'nin, Rasûlullah'la (s.a.) kible arasına engel olacak şekilde uyumasına rağmen, Rasûlullah'ın namaz kıldığını ifade eden hadisi¹³⁹ rivâyet etmektedir. Buhârî (ö. 256/870) ihtilaflı olan bir meselede kendi görüşünü yansıtan hadisi *el-Câmiu's-sahîh*'inde ilgili alt başlık altında rivâyet etmektedir. Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'ini böyle bir metod kullanarak düzenlemesi, İbn Hacer tarafından tasarruf olarak değerlendirilmektedir.

¹³⁹ Buhârî, “Salât”, 103.

1.1 Merfû Hadis Rivâyet Etmek

Merfû hadis rivayet etmekten kastedilen, Buhârî'nin ihtilafı olan bir meselede kendi görüşüne işaret etmek amacıyla alt başlıktan sonra kendi görüşüne delalet eden bir hadisi rivâyet etmesidir.

1.1.1 Köpeğin Artığı

Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*'inde بَابُ الْمَاءِ الَّذِي يُغَسَّلُ بِهِ شَعْرُ الْإِنْسَانِ - وَكَانَ عَطَاءٌ لَا يَرَى بِهِ بَأْسًا / “İnsan Saçının Yıkandığı Suyun Hükümü -Atâ b. Ebû Rebâh, İnsan Saçından Elyaf ve İplik Yapılmasında Herhangi Bir Beis Görmezdi- Köpeklerin Artığı ve Mescidde Yürümelerinin Hükümü” alt başlığı altında iki meseleyi gündeme getirmektedir: Birincisi, insan saçının hükmü, ikincisi ise köpeğin artığının hükmüdür. Musannif öncelikle birinci meseleden sonra onunla alakalı tabiin sözü, sonrasında da ikinci meseleyi ve ardından onunla alakalı tabiin sözü zikretmiştir. Daha sonrasında sırayla her iki meseleye dair hadis zikretmiştir.¹⁴⁰

Bu durumun tasarruf kavram ile alakalı olan yönü ise şudur: İbn Hacer, Buhârî'nin alt başlığın devamında zikrettiği سُورُ الْكِلَابِ / “Köpeğin Artığı” ifadesini açıklarken şunları ifade etmektedir: “سُورُ: Arta kalan demektir. Musannifin tasarrufundan anlaşıldığına göre köpeğin artığı hakkındaki görüşü, temizdir.”¹⁴¹

Buhârî'nin konuya dair rivâyet ettiği hadis şöyledir:

حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ ابْنِ أَبِي السَّفَرِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: إِذَا أُرْسِلَتْ كَلْبُكَ الْمُعَلَّمُ فَقَتَلَ فُكُلًا، وَإِذَا أَكَلَ فَلَا تَأْكُلْ، فَإِنَّمَا أَمْسَكَهُ عَلَى نَفْسِهِ. قُلْتُ: أُرْسِلُ كَلْبِي فَأَجِدُ مَعَهُ كَلْبًا آخَرَ؟ قَالَ: فَلَا تَأْكُلْ، فَإِنَّمَا سَمَّيْتَ عَلَى كَلْبِكَ، وَلَمْ تُسَمِّ عَلَى كَلْبٍ آخَرَ

¹⁴⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, s. 565.

¹⁴¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, s. 564.

Adiy b. Hâtim şöyle söylemiştir: Rasûlullah’a (s.a.) köpeklerle avlanmanın hükmünü sorduğumda şöyle cevap verdi: “**Eğitilmiş köpeğinle avlandığında, köpek avladığından yemişse kendisi için avladığından dolayı avdan yeme! Şayet avdan yememişse o avı yiyebilirsin.**” Ben: “Köpeğimi salıverdiğimde avın yanında başka bir köpek daha bulursam ne yapayım?” diye sorunca, Rasûlullah (s.a.) şöyle cevap verdi: “**Öyle olursa yeme! Çünkü sadece kendi köpeğini besmele telaffuz ederek gönderdin.**”¹⁴²

İbn Hacer’e (ö. 852/1449) göre Buhârî’nin bu hadisi burada rivâyet etmesinin sebebi, köpeğin artığının temiz olduğuna işaret etmektir. Nitekim Rasûlullah (s.a.) eğitilmiş köpeğin avlamış olduğu hayvanın yenilebileceğini ifade etmiştir. Eğitilmiş hayvanın ağzının değdiği yerin yıkanmasına dair herhangi bir uyarıda bulunmamıştır.¹⁴³

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade **وَالظَّاهِرُ مِنْ تَصَرُّفِ الْمُصَنِّفِ** / “Musannifin tasarrufuna göre” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî’nin zikredilen alt başlık altında bu hadisi rivâyet etmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

1.1.2 Kible Yönünde Uyuyan Birisi Bulunurken Namaz Kılmak

Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*’inde **بَابُ الصَّلَاةِ خَلْفَ النَّائِمِ** / “Kible Yönünde Uyuyan Birisi Bulunurken Namaz Kılmak” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي وَأَنَا رَاقِدَةٌ مُعْتَرِضَةٌ عَلَى فِرَاشِهِ، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يُؤْتِرَ أَقْطَنِي فَأَوْتَرْتُ

¹⁴² Buhârî, “Vudû”, 33. Burada şuna işaret etmek gerekmektedir: *el-Câmiu’s-Sahîh*’in râvîlerinden Ebû Zer el-Herevî’nin nüshasında bahsi geçen hadis, ifade edilen alt başlık altında rivâyet edilmiştir. Ebû Muhammed el-Asîlî’nin nüshasında bu hadisten önce **بَابُ إِذَا شَرِبَ الْكَلْبُ فِي إِنَاءٍ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْسِلْهُ سَبْعًا** / “Birinizin Kabından Köpek İçtiği Zaman O Kabı Yedi Defa Yıkasın” alt başlığı mevcuttur. (Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır, “*el-Câmiu’s-Sahîhu’n-Nüshati’l-Yûnînî*”, I, s. 45.)

¹⁴³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, s. 578.

Aiše (r.a.) şöyle rivâyet etmiştir: “Rasûlullah (s.a.), ben onunla kible arasında engel olacak şekilde yatağının üzerinde yatarken namaz kılardı. Vitir namazını kılacağı zaman onu kılmam için beni de uyandırırdu.”¹⁴⁴

İbn Hacer önce, uyuyan kişinin arkasında namaz kılma hususunda, namaz kılanın dikkatini dağıtacak bir şeyin meydana gelmesi endişesinden dolayı Mücâhid (ö. 103/721), Tâvûs (ö. 106/725) ve İmam Mâlik’in (ö. 179/795) böyle namaz kılmanın mekruh olduğuna dair görüşlerini aktarmaktadır. Daha sonra Buhârî’nin görüşüne dair “Musannifin tasarrufundan anlaşıldığına göre bu durumdan emin olunursa böyle namaz kılmak mekruh değildir” açıklamasını yapmaktadır.¹⁴⁵

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade *وَمَا يَصْرَفُ الْمُصَنِّفَ* / “Musannifin tasarrufuna göre” şeklindedir. Görüldüğü üzere, İbn Hacer Buhârî’nin görüşünü yansıtmak için zikredilen alt başlık altında bu hadisi rivâyet etmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

1.1.3 Avretten Örtülecek Yer

Buhârî Namaz bölümünde *بَابُ مَا يَسْتُرُ مِنَ الْعَوْرَةِ* / “Avretten Örtünülecek Yer (Namazın dışındayken)” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا لَيْثٌ ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَةَ ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّهُ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ اسْتِمَالِ الصَّمَاءِ ، وَأَنْ يَخْتَبِيَ الرَّجُلُ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ ، لَيْسَ عَلَى فَرْجِهِ مِنْهُ شَيْءٌ

Ebû Saîd el-Hudrî şöyle söylemiştir: “Rasûlullah (s.a.) avret yeri açılmaya müsait olacak şekilde veya avret yeri açık kalacak şekilde tek bir elbiseyle örtünmeyi yasakladı.”¹⁴⁶

¹⁴⁴ Buhârî, “Salât”, 103.

¹⁴⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, s. 455.

¹⁴⁶ Buhârî, “Salât”, 10.

Erkeğin namaz dışındayken vücudunda örtmesi gereken yerler hususunda âlimler ihtilaf etmiştir. Kaynaklardan edinilen bilgiye göre İmam Mâlik (ö. 179/795), Ebû Hanife (ö. 150/767), İmam Şâfi (ö. 204/820) ve bir rivâyete göre Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) göre erkeğin namaz dışında göbek ve diz arasını örtmesi gerekmektedir. İbn Ebî Zi'b (ö. 159/776), Dâvud ez-Zahirî (ö. 270/884) ve bir rivâyete göre Ahmed b. Hanbel'e göre iki avret mahallini örtmek yeterlidir.¹⁴⁷

İbn Hacer alt başlığı şerh ederken şunları ifade etmektedir: “Musannifin tasarrufundan anlaşıldığına göre örtülme hususunda vâcib olan yerler hususundaki görüşü, sadece iki avret mahallidir.”¹⁴⁸

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade وَالظَّاهِرُ مِنْ تَصَرُّفِ الْمُصَنِّفِ / “Musannifin tasarrufuna göre” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî'nin ihtilaflı olan bir meselede kendi görüşüne işaret etmek amacıyla alt başlıktan sonra hadis rivâyet etmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

1.1.4 Zû'l-Huleyfe Bölgesinde Namaz Kılmak

Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*'inde كتاب الحج / Hac Bölümünün بَابُ / “Alt Başlık” olarak ifade ettiği on dördüncü alt başlığında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ ، عَنْ نَافِعٍ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَاخَ بِالْبَطْحَاءِ بِذِي الْحُلَيْفَةِ فَصَلَّى بِهَا

Abdullah b. Ömer'in rivâyet ettiğine göre: Rasûlullah (s.a.) Zû'l-Huleyfe vadisinde devesini çökertip, devesinden inerek namaz kıldı.¹⁴⁹

Rivâyet edilen hadiste: Rasûlullah'ın Zû'l-Huleyfe bölgesinde devesinden inerek namaz kıldığı ifade edilmektedir. Kılınan namazın ihram için kılınmış olabileceği gibi farz namaz olması da muhtemeldir. Ayrıca Rasûlullah'ın (s.a.) sözü edilen namazı gidiş

¹⁴⁷ Muhammed Nâim, *Mevsuatu mesâilî'l-cumhur fi'l-fikhi'l-islâmî*, I, s. 144.

¹⁴⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, s. 240.

¹⁴⁹ Buhârî, “Hac”, 14.

yolculuğunda mı yoksa dönüş yolculuğunda mı kıldığı belirtilmemiştir. İbn Hacer bu hadisin şerhinde şunları ifade etmektedir: “Musannifin tasarrufundan anlaşıldığına göre söz konusu namaz gidiş yolculuğunda kılınmıştır.”¹⁵⁰ İbn Hacer burada bahsedilen tasarrufun keyfiyetine dair herhangi bir şey belirtmemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla İbn Hacer’in buradaki tasarruftan maksadı Buhârî’nin ihrama girme süreciyle alakalı alt başlıkların arasında bu hadisi rivâyet etmesidir.

İbn Hacer’in burada kullandığı ifade *الظَّاهِرُ مِنْ تَصَرُّفِ الْمُصَنِّفِ* / “Musannifin tasarrufuna göre” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî’nin kendi görüşüne işaret etmek amacıyla hadisi burada rivâyet etmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

1.1.5 Haccı Umreye Çevirmek

Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*’inde *بَابُ التَّمَنُّعِ وَالْإِفْرَانِ وَالْإِفْرَادِ بِالْحَجِّ وَفَسْخِ الْحَجِّ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ* / “Temettü’, Kıran, İfrâd Haccı ve Yanında Kurbanı Bulunmayan Kişinin Haccı Bozması” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ ، عَنْ مَنْصُورٍ ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ ، عَنِ الْأَسْوَدِ ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا نَرَى إِلَّا أَنَّهُ الْحُجُّ ، فَلَمَّا قَدِمْنَا تَطَوَّفْنَا بِالْبَيْتِ ، فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لَمْ يَكُنْ سَاقَ الْهَدْيِ أَنْ يَجْلَّ ، فَحَلَّ مَنْ لَمْ يَكُنْ سَاقَ الْهَدْيِ ، وَنِسَاؤُهُ لَمْ يَسْقُنْ فَأَخْلَلْنَ ، قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: فَحِضْتُ ، فَلَمْ أَطِفْ بِالْبَيْتِ ، فَلَمَّا كَانَتْ لَيْلَةُ الْحَصْبَةِ ، قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ، يَرْجِعُ النَّاسُ بِعُمْرَةٍ وَحَجَّةٍ ، وَأَرْجِعُ أَنَا بِحَجَّةٍ؟ قَالَ: وَمَا طُفْتُ لِيَالِي قَدِمْنَا مَكَّةَ قُلْتُ: لَا ، قَالَ: فَاذْهَبِي مَعَ أَخِيكِ إِلَى التَّنْعِيمِ ، فَأَهْلِي بِعُمْرَةٍ ، ثُمَّ مَوْعِدُكَ كَذَا وَكَذَا . قَالَتْ صَفِيَّةُ: مَا أَرَانِي إِلَّا حَابِسَتَهُمْ ، قَالَ: عَقَرَى حَلْقَى ، أَوْ مَا طُفْتُ يَوْمَ النَّحْرِ. قَالَتْ: قُلْتُ: بَلَى ، قَالَ: لَا بَأْسَ انْفِرِي قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: فَلَقِينِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُصْعِدٌ مِنْ مَكَّةَ وَأَنَا مُنْهَبِطَةٌ عَلَيْهَا ، أَوْ أَنَا مُصْعِدَةٌ وَهُوَ مُنْهَبِطٌ مِنْهَا

Hiz. Âişe anlatmaktadır: Rasûlullah’la (s.a.) beraber hac yapmak niyetiyle yola çıktık. Kâbe’yi tavaf ettiğimiz zaman Rasûlullah (s.a.), yanında hedy kurbanı olmayanların ihramdan çıkmasını emretti. Yanında hedy kurbanı olmayanlar ihramdan çıktı. Peygamberin

¹⁵⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, V, s. 261.

(s.a.) kadınları da yanlarında hedy kurbanı olmadığı için ihramdan çıktı. Âişe (r.a.) devamla şöyle dedi: Hayız olduğumdan tavaf yapamadım. Muhassab gecesi olunca Âişe (r.a.) şöyle söyledi: “Ey Allah’ın Rasûlü, insanlar hac ve umre yapmışlarken ben sadece bir hac ile dönüyorum.” Rasûlullah (s.a.): “**Mekke’ye geldiğimiz gecelerde sen tavaf yapmadın mı?**” diye sordu. Âişe: “Hayır, yapmadım” diye cevapladı. Rasûlullah (s.a.): “**Kardeşinle Ten’îm’e gidip Umre için ihrama girip, şöyle şöyle yap... Sonra buluşma yerimize gelin!**” Safiyye (r.a.) şöyle dedi: “Zannedirim onları ben yoldan alıkoyacağım.” Rasûlullah (s.a.): “**Allah sana hayır versin! Sen kurban günü tavaf yapmadın mı?**” diye sorunca Safiyye (r.a.) şöyle cevap verdi: “Evet yaptım.” Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “**O zaman sorun yok. Yola çıkabilirsin!**” Âişe (r.a.) şöyle söyledi: “Rasûlullah (s.a.) yukarı çıkıp, ben inerken ya da ben çıkıp, o inerken karşılaştık.”¹⁵¹

Hac yapmaya niyetlenip ihrâma girdikten sonra haccı bozup, umre yapabilme hususunda ihtilâf mevcuttur. Kaynaklardan edinilen bilgiye göre Ebû Hanife, İmam Mâlik ve İmam Şâfi böyle yapmayı caiz görmezlerken Ahmed b. Hanbel ve Ubeydullah b. Hasan mübah olduğu görüşündedirler.¹⁵² Rivâyet edilen hadiste Hz. Âişe’nin ifade ettiğine göre yanında hedy kurbanı olmayan kişiler ihramdan çıkmışlardır. Dolayısıyla burada haccın bozulabileceğine dair bir işaret vardır. İbn Hacer bu hadisin şerhinde şunları ifade etmektedir: “Musannifin tasarrufundan anlaşıldığına göre o böyle yapmayı caiz görmektedir.”¹⁵³

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade şöyledir: **وَزَّاهِرُ تَصَرُّفِ الْمُصَنِّفِ** / “Musannifin tasarrufuna göre” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî’nin ihtilâflı olan bir meselede kendi görüşüne işaret etmek için alt başlıktan sonra hadis rivâyet etmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

¹⁵¹ Buhârî, “Hac”, 34.

¹⁵² İbn Hazm el-Endülüsî, *el-Muhallâ bi’l-âsâr*, V, s. 93.

¹⁵³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, V, s. 320.

çadır görünce şöyle söylemiştir: “Ey oğul! Bu çadırı kaldır. Onu sadece ameli gölgelendirir.”¹⁵⁵

Büreyde el-Eslemî’nin böyle bir vasiyette bulunması bazı âlimler tarafından farklı şekillerde izah edilmeye çalışılmıştır. Onlara göre bunu emretmekle o, Rasûlullah’a (s.a.) uymayı kastetmiş olabileceği gibi kabrinin içerisine konulmasını emrederek *كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ* / “Güzel bir ağaç gibi”¹⁵⁶ âyetinde ifade edildiği üzere hurma ağacının bereketinden istifade etmeyi de ummuş olabilir.

İbn Hacer bu hususa dair İbn Rüseyd’in (ö. 721/1321) ifadelerini aktarmaktadır: “Buhârî’nin tasarrufundan bu durumun bu iki kişiye has olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple Büreyde el-Eslemî’nin sözünün hemen peşinden İbn Ömer’in ‘Onu ancak ameli gölgelendirir’ sözünü aktarmıştır.”¹⁵⁷

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade *وَيُظْهِرُ مَنْ تَصَرَّفَ الْبُخَارِيُّ* / “Musannifin tasarrufuna göre” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî’nin ihtilaflı olan bir meselede kendi görüşüne işaret etmek için mevkûf hadis rivâyet etmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

1.2.2 Bıyıkları Kısaltmak

Buhârî Libâs bölümünde *بَابُ قَصِّ الشَّارِبِ* / “Bıyıkları Kısaltmak” alt başlığı altında iki hadis rivâyet etmektedir. Bu hadislerden birincisi şöyledir:

حَدَّثَنَا الْمَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ ، عَنْ حَنْظَلَةَ ، عَنْ نَافِعٍ قَالَ أَصْحَابُنَا ، عَنْ الْمَكِّيِّ ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مِنَ الْفِطْرَةِ قَصُّ الشَّارِبِ

İbn Ömer, Rasûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: “**Bıyıkları kesmek fıtrattandır.**”¹⁵⁸

Buhârî’nin rivâyet ettiği ikinci hadis şöyledir:

¹⁵⁵ a.y.

¹⁵⁶ İbrahim, 14/24.

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, IV, s. 733.

¹⁵⁸ Buhârî, “Libâs”, 63.

حَدَّثَنَا عَلِيُّ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ الزُّهْرِيُّ حَدَّثَنَا عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَوَايَةً: الْفِطْرَةُ خَمْسٌ ، أَوْ خَمْسٌ مِنَ الْفِطْرَةِ : الْخِتَانُ ، وَالْإِسْتِحْدَادُ ، وَنَتْفُ الْإِبْطِ ، وَتَقْلِيمُ الْأَظْفَارِ ، وَقَصُّ الشَّارِبِ

Ebû Hureyre şöyle rivâyet etmiştir: “Fıtrat beş şeydir (veya -Beş şey fitrattandır- buyurdu): Sünnet olmak, avret yerini temizlemek, koltuk altlarını temizlemek, tırnakları kesmek ve bıyıkları kısaltmak.”¹⁵⁹

Buhârî bu hadisleri rivâyet etmeden önce İbn Ömer’le alakalı bir bilgi aktarmaktadır. “İbn Ömer, derisinin beyazlığı gözükmeye kadar bıyıklarını kısaltırdı. Ayrıca alt dudakıyla sakalının arasındaki kılları da keserdi.”¹⁶⁰

İbn Hacer’e (ö. 852/1449) göre İbn Ömer’in bıyıklarını kısaltmasından maksadın üst dudaktaki bıyıkların tamamı olabileceği gibi, üst dudağın kırmızı yeri olması da muhtemeldir. Nitekim dudağın kırmızı yerinin kısaltılıp üst tarafının bırakılması, bıyıkların kısaltılmasında ki maksada kifayet etmektedir. Bıyıkların kısaltılmasındaki maksat Mecusilere muhalefet etmek, bıyıkların yemeğe bulaşmaması ve yemeğin kokusunun bıyıklarda kalmamasıdır. Zikredilen görüş, bu hususta gelen rivâyetlerin arasını cem etmektedir. İbn Hacer’in aktardığına göre Ebû Ca’fer Ahmed ed-Dâvûdî (ö. 402/1011) bu görüştedir.¹⁶¹ Ayrıca İbn Hacer’e göre Buhârî’nin tasarrufuna bakılırsa, Buhârî’de bu görüştedir. Çünkü bu husustaki hadisleri rivâyet etmeden önce bu hadislerden kastedilene işaret etmek için İbn Ömer’le alakalı bilgiyi aktarmıştır.¹⁶²

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade وَهُوَ مُقْتَضَى تَصَرُّفِ الْبُخَارِيِّ / “Buhârînin tasarrufunun gereği böyledir” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî’nin rivâyet edeceği hadislerden kastedilene işaret etmek amacıyla mevkûf hadis rivâyet etmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

¹⁵⁹ a.y.

¹⁶⁰ a.y.

¹⁶¹ Dâvûdî, Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahîh*’ine şerh yazan ilk âlimlerdendir. Ancak “*en-Nasîha fî şerhi’l-Buhârî*” isimli eserine günümüzde henüz ulaşamamıştır. (Kallek, “Dâvûdî, Ahmed b. Nasr”, *DİA*, IX, s. 51.)

¹⁶² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XVIII, s. 190.

1.3 Umirna/Nuhiyna İfadelerinin Hadisin Hükmen Merfû Olduğuna Delalet Etmesi

Buradaki maksat, Buhârî'nin temriz sigasıyla gelen hükmen merfû bir hadisi *el-Câmiu's-sahîh*'inde rivâyet etmesidir.

1.3.1 Rükûda Elleri Dizlerin Üzerine Koymak

Buhârî, Ezân bölümünde *الرُّكُوعِ عَلَى الرُّكْبِ فِي الرُّكُوعِ* / “Rükûda Elleri Dizlerin Üzerine Koymak” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ أَبِي يَعْفُورٍ قَالَ: سَمِعْتُ مُصْعَبَ بْنَ سَعْدٍ يَقُولُ : صَلَّيْتُ إِلَى جَنْبِ أَبِي فَطَبَّقْتُ بَيْنَ كَفَّيَّ ، ثُمَّ وَضَعْتُهُمَا بَيْنَ فَخْذَيَّ ، فَهَنَانِي أَبِي وَقَالَ: كُنَّا نَفْعَلُهُ فَتُهِينَا عَنْهُ ، وَأَمَرْنَا أَنْ نَضَعَ أَيْدِينَا عَلَى الرُّكْبِ

Mus'ab b. Sa'd anlatıyor: Babamın yanında namaz kıldım. Rükûdayken iki avucumu birbirine yapıştırıp uyluğumun arasına koydum. Babam beni bundan nehiy ederek şöyle dedi: “Biz bunu daha önceden yapardık. Bunu yapmaktan nehiy edilip, ellerimizi dizlerimizin üzerine koymakla emir olunduk.”¹⁶³

“Nehiy edildik/Emir olunduk” ifadelerindeki nehiy edenin/emir verenin Rasûlullah (s.a.) olması, bahse konu olan fiilin düzeltilmesine delil getirilmiştir. Bu ifade kalıbının hangi hükme delalet ettiği hususunda ihtilaf vardır. Tercih edilen görüşe göre hadisin hükmen merfû olmasıdır. İbn Hacer'e göre Buhârî'nin tasarrufunun gereği de hükmen merfû olmasıdır. İbn Hacer, Buhârî ve Müslim'in umirne/nuhiyne lafızlı hadisleri, *el-Câmiu's-sahîh*'lerinde rivâyet etmelerini, hadislerin hükmen merfû olduklarına işaret olarak değerlendirmektedir.¹⁶⁴

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade *وَهُوَ مُفْتَضَى تَصَرُّفِ الْبُخَارِيِّ* / “Buhârînin tasarrufunun gereği böyledir” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî'nin umirne/nuhiyne sigasıyla gelen hadislerin hükmen merfû olduğuna işaret etmek için *el-Câmiu's-sahîh*'te rivâyet etmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

¹⁶³ Buhârî, “Ezân”, 118.

¹⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, s. 406.

1.4 Hadisten Sonra Ziyade Bilgi Aktarmak

Hadisten sonra ziyade bilgi aktarmaktan maksat, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inde rivâyet ettiği hadisten sonra hadisle alakalı olarak ziyade bilgi vermesidir.

1.4.1 Cahiliye Döneminde Adanan İtikâfın Durumu

Buhârî Humus bölümünde بَابُ مَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعْطِي الْمُؤَلَّفَةَ قُلُوبَهُمْ وَغَيْرَهُمْ مِنْ حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ : حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ ، عَنْ أَيُّوبَ ، عَنْ نَافِعٍ : أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، إِنَّهُ كَانَ عَلَيَّ اغْتِكَافٌ يَوْمَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَفِيَ بِهِ ، قَالَ : وَأَصَابَ عُمَرُ جَارِيَتَيْنِ مِنْ سَبْيِ حُنَيْنٍ ، فَوَضَعَهُمَا فِي بَعْضِ بُيُوتِ مَكَّةَ ، قَالَ : فَمَنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى سَبْيِ حُنَيْنٍ ، فَجَعَلُوا يَسْعَوْنَ فِي السِّكَّكِ ، فَقَالَ عُمَرُ : يَا عَبْدَ اللَّهِ ، انْظُرْ مَا هَذَا ؟ فَقَالَ : مَنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى السَّبْيِ ، قَالَ : اذْهَبْ فَأَرْسِلِ الْجَارِيَتَيْنِ

Nâfi'in rivâyetine göre Hz. Ömer şöyle söylemiştir: “Ey Allah'ın Rasûlü, cahiliye döneminde bir gün itikâfa girmeyi adamıştım.” Rasûlullah (s.a.) adağını yerine getirmesini emretti. Nâfi' şöyle söylemiştir: “Hz. Ömer'e Huneyn Savaşı esirlerinden iki tane cariyeye verildi. Hz. Ömer onları Mekke'deki bir evine koydu.” Nâfi' devamında şöyle söylemiştir: “Rasûlullah (s.a.) Huneyn Savaşı esirlerine hürriyet verince, cariyeler sokaklarda koşuşturmaya başladılar.” Bunun üzerine Hz. Ömer oğluna: “Ey Abdullah, bu kalabalık nedir?” diye sorunca, Abdullah şöyle söyledi: “Rasûlullah (s.a.) esirlere hürriyet verdi.” Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle söyledi: “Git! O iki cariyeyi serbest bırak.”¹⁶⁵

İbn Hacer'in ifade ettiğine göre, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inin müstensihlerinden Ebû Ahmed Muhammed el-Cürcânî (ö. 373/984) dışındakiler bu hadisin¹⁶⁶ senesinde İbn Ömer'i zikretmemiştir. Cürcânî'nin nüshasında, Nâfi' ile Hz. Ömer'in arasında İbn Ömer

¹⁶⁵ Buhârî, “Humus”, 18.

¹⁶⁶ Burada bahsi geçen hadis, senesinde Hammâd b. Zeyd'in bulunduğu tarîktir. Muhâmmad b. Mukâtil'in tarîkinde İbn Ömer aslen mevcuttur.

vardır. İbn Hacer, bu ziyadenin Cürçânî'nin hatası olduğunu ifade etmektedir. Bu durum Buhârî'nin Meğâzî Bölümünde rivâyet ettiği aynı hadisin sonunda zikrettiği ziyade bilgiyle ortaya çıkmaktadır. Buhârî'nin ifadesi şöyledir: “Bazıları şöyle söylemiştir: Hammâd Eyyûb'den, Eyyûb Nâfi'den, Nâfi' İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.”¹⁶⁷ İbn Hacer, Buhârî'nin Meğâzî Bölümünde vermiş olduğu ziyade bilgiyi kastederek şunları ifade etmektedir: “Cürçânî'nin bu hatası, Buhârî'nin Meğâzî Bölümündeki tasarrufuyla ortaya çıkmaktadır.”¹⁶⁸

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade *وَيُظْهَرُ ذَلِكَ مِنْ تَصَرُّفِ الْبُخَارِيِّ* / “Bu durum Buhârî'nin tasarrufu neticesinde ortaya çıkmaktadır” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî'nin rivâyet ettiği hadisin sonunda ziyade bilgi vermesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

1.5 Alt Başlık Koymak

Alt başlık koymaktan maksat, Buhârî'nin ihtilaflı olan bir meselede kendi görüşüne işaret etmek amacıyla *el-Câmiu's-sahîh*'ine görüşünü yansıtan alt başlık koymasıdır.

1.5.1 Tek Bir Kumaşla Namaz Kılmak

Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*'inde *بَابُ إِذَا صَلَّى فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ فَلْيَجْعَلْ عَلَى عَاتِقَيْهِ* / “Tek Bir Kumaşla Namaz Kılındığı Zaman Kumaşın Omuz Üzerine Konulması” alt başlığı altında iki hadis rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ ، عَنْ مَالِكٍ ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ : قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : لَا يُصَلِّي أَحَدُكُمْ فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ لَيْسَ عَلَى عَاتِقَيْهِ شَيْءٌ

Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz tek bir kumaşla namaz kılacağı zaman onun bir kısmını omuzu üzerine koymadan namaz kılmasın.”¹⁶⁹

¹⁶⁷ Buhârî, “Meğâzî”, 54.

¹⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, s. 460.

¹⁶⁹ Buhârî, “Salât”, 5.

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ ، عَنْ عِكْرَمَةَ قَالَ: سَمِعْتُهُ ، أَوْ كُنْتُ سَأَلْتُهُ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: أَشْهَدُ أَنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: مَنْ صَلَّى فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ فَلْيُخَالِفْ بَيْنَ طَرَفَيْهِ

Ebû Hureyre (r.a.) Rasûlullah'ın şöyle dediğini yemin ederek rivâyet etmiştir: **“Sizden biriniz tek bir kumaşla namaz kılacağı zaman o elbisenin iki ucunu çapraz olacak şekilde omuzlarından geçirerek namaz kılsın.”**¹⁷⁰

İbn Hacer bu hadislerin şerhinde, tek bir kumaşla namaz kılınacağı zaman kumaşın bir kısmının omuz üzerine atılması hususunda âlimlerden bir kısmının görüşlerini nakletmektedir. Sonrasında ise şunları ifade etmektedir:

Musannifin tasarrufundan anlaşıldığına göre burada şöyle bir ayrıntıya gitmek gerekmektedir: Kumaş geniş ise bir kısmını omuzun üzerine atmak vaciptir. Şayet kumaş dar ise kumaşın omuz üzerine konulması vacip değildir. İbnu'l-Münzir'de bu görüştedir. Buhârî'nin bu alt başlıktan hemen sonra بَابُ إِذَا كَانَ / الثَّوْبُ ضَيْقًا “Kumaş Kısa Olduğu Zaman” alt başlığını zikretmesinin münasebeti ortaya çıkmaktadır.¹⁷¹

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade وَالظَّاهِرُ مِنْ تَصَرُّفِ الْمُصَنِّفِ / “Musannifin tasarrufuna göre” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî'nin fıkhi bir meselede kendi görüşüne işaret etmek için alt başlık koymasını tasarruf olarak değerlendirmektedir.

1.6 Alt Başlıkta Âyet Zikretmek

Alt başlıkta âyet zikretmekle kastedilen, Buhârî'nin rivâyet edeceği hadisin mertebesini kuvvetlendirmek amacıyla alt başlığın içerisinde âyet zikretmesidir. İbn Hacer bu duruma örnek olarak sadece Allah'ın Rahmân sıfatıyla alakalı olan Tevhid bölümünün ikinci alt başlığını örnek vermektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla Tevhid bölümünün üçüncü alt

¹⁷⁰ a.y.

¹⁷¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, s. 231.

başlığında Rezzâk sıfatıyla, dördüncü alt başlığında İlim sıfatıyla, beşinci alt başlığında Selâm sıfatıyla, altıncı alt başlığında Melik sıfatıyla, yedinci alt başlığında Azîz sıfatıyla ve diğer alt başlıklarda Allah'ın diğer sıfatlarıyla alakalı olarak aynı durum mevcuttur. Buhârî bu alt başlıklarda Allah'ın sıfatlarıyla alakalı âyetler zikretmektedir.

1.6.1 Allah'ın Rahmân Sıfatı

Buhârî, *el-Câmiu 's-sahîh*'inde {قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا} بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى / تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى { / “Allah’u Teâlâ’nın De ki: «İster Allah deyin, ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O’na hastır» Sözü” alt başlığında Allah’u Teâlâ’nın Rahmân sıfatına delalet eden hadis rivâyet etmektedir.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ ، أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ ، عَنْ الْأَعْمَشِ ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ وَأَبِي ظُبْيَانَ ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَرْحَمُ اللَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ

Cerîr b. Abdullah’ın rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “**Allah, insanlara merhamet etmeyene rahmet etmez!**”¹⁷²

İbn Hacer bu alt başlığın şerhinde Buhârî’nin Allah’ın sıfatlarıyla alakalı hadisleri âyetlerle desteklemesine işaret ederek şunları ifade etmektedir:

Buhârî *كتاب التوحيد* / Tevhîd bölümünde Allah’ın sıfatlarıyla alakalı hadisleri rivâyet ederken her hadisi Kur’ân-ı Kerîm’den bir âyetle destekleyerek ayrı bir alt başlık altında zikretmektedir. Buhârî, Tevhîd Bölümündeki bu tasarrufuyla rivâyet ettiği âhâd haberin âyetle desteklenmesi sonucunda itikâd hususunda delil olabilme seviyesine çıktığına işaret etmektedir. Dolayısıyla bunu inkâr eden Kur’ân ve Sünnete muhalefet etmiş sayılır.¹⁷³

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade *يُظْهَرُ مِنْ تَصَرُّفِ الْبُخَارِيِّ* / “Buhârî’nin tasarrufuna göre” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî’nin alt başlıkta zikrettiği âyetin sübutunun katiyetinden istifade ederek rivâyet edeceği hadisin mertebesini kuvvetlendirmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

¹⁷² Buhârî, “Tevhîd”, 2.

¹⁷³ İbn Hacer, *Fethu 'l-Bârî*, XXIV, s. 233.

1.7 Alt Başlıktan Sonra Âyet Zikretmek

Alt başlıktan sonra âyet zikretmekten maksat, Buhârî'nin ihtilaflı bir meselede koyduğu alt başlıktan sonra zikrettiği âyetlerle kendi görüşüne işaret etmesidir.

1.7.1 Tevbe Etmeye Davet Etmek

Buhârî, İstîtâbe bölümünde المرتدة واستتابتهم / “Mürted Erkek ve Kadının Hükmü ve Bunları Tevbe Etmeye Davet Etmek” alt başlığı altında şu âyetleri zikretmektedir:

- إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ اِزْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تَقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ / *İnandıktan sonra kâfirliğe sapıp sonra inkârcılıkta daha da ileri gidenlerin tevbeleri asla kabul edilmeyecektir.*¹⁷⁴
- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ / *Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir guruba uyarsanız imanınızdan sonra sizi yeniden inkârcılığa sevkederler.*¹⁷⁵
- إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ اِزْدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا / *İman edip sonra inkâr edenleri, sonra yine iman edip tekrar inkâr edenleri, sonra da inkârlarını arttıranları Allah ne bağışlayacak ne de onları doğru yola iletecektir.*¹⁷⁶
- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ / *Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir.*¹⁷⁷
- مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا / *Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse -*

¹⁷⁴ Âli İmrân, 3/90.

¹⁷⁵ Âli İmrân, 3/100.

¹⁷⁶ en-Nisâ, 4/137

¹⁷⁷ el-Mâide, 5/54.

kalbi iman ile dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan başka- fakat kim kalbini kâfirliğe açarsa, işte Allah'ın gazabı bunlardır; onlar için büyük bir azap vardır.¹⁷⁸

- وَمَنْ يَزِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ / Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse,
onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemlikler
ve orada devamlı kalırlar.¹⁷⁹

Buhârî bu âyetleri zikrettikten sonra şu iki hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ ، عَنْ أَيُّوبَ ، عَنْ عِكْرِمَةَ قَالَ: أُنِّي عَلَى رَضِيَ
اللَّهُ عَنْهُ بِرَنَادِقَةٍ فَأَحْرَقَهُمْ ، فَبَلَغَ ذَلِكَ ابْنَ عَبَّاسٍ فَقَالَ: لَوْ كُنْتُ أَنَا لَمْ أُحَرِّقْهُمْ ، لِنَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَلَقَتْنَاهُمْ ، لِقَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ بَدَلَ دِينَهُ فَأَقْتُلُوهُ

İkrime anlatıyor: Hz. Alî'ye birkaç zındık getirilince onları yakarak öldürdü. İbn Abbâs'ın bu durumdan haberi olunca şöyle söyledi: “Ben olsaydım, Rasûlullah'ın (s.a.) insanları yakma yasağından dolayı onları yakmazdım. Rasûlullah'ın (s.a.) ‘**Dinini değiştiren kişiyi öldürünüz**’ sözünden dolayı onları öldürürdüm.”¹⁸⁰

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ ، حَدَّثَنَا يَحْيَى ، عَنْ قُرَّةِ بْنِ خَالِدٍ ، حَدَّثَنِي حُمَيْدُ بْنُ هَلَالٍ ، حَدَّثَنَا أَبُو بُرْدَةَ ، عَنْ أَبِي مُوسَى
قَالَ: أَقْبَلْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعِيَ رَجُلَانِ مِنَ الْأَشْعَرِيِّينَ ، أَحَدُهُمَا عَنْ يَمِينِي وَالْآخَرُ عَنْ
يَسَارِي ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَأْذِنُ ، فَكِلَاهُمَا سَأَلَ ، فَقَالَ: يَا أَبَا مُوسَى ، أَوْ: يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنُ
قَيْسٍ . قَالَ: قُلْتُ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا أَطْلَعَانِي عَلَى مَا فِي أَنْفُسِهِمَا ، وَمَا شَعَرْتُ أَنَّهُمَا يَطْلُبَانِ الْعَمَلَ ،
فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى سِوَاكِ تَحْتَ شَفْتَيْهِ قَلَصَتْ ، فَقَالَ: لَنْ ، أَوْ: لَا نَسْتَعْمِلُ عَلَى عَمَلِنَا مَنْ أَرَادَهُ ، وَلَكِنْ اذْهَبْ
أَنْتَ يَا أَبَا مُوسَى ، أَوْ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنُ قَيْسٍ ، إِلَى الْيَمَنِ . ثُمَّ اتَّبَعَهُ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ ، فَلَمَّا قَدِمَ عَلَيْهِ أَلْفَى لَهُ وَسَادَةً
، قَالَ: انْزِلْ ، وَإِذَا رَجُلٌ عِنْدَهُ مَوْتَقٌ ، قَالَ: مَا هَذَا؟ قَالَ: كَانَ يَهُودِيًّا فَأَسْلَمَ ثُمَّ تَهَوَّدَ ، قَالَ: اجْلِسْ ، قَالَ: لَا

¹⁷⁸ en-Nahl, 16/106.

¹⁷⁹ el-Bakara, 2/217.

¹⁸⁰ Buhârî, “İstîtâbe”, 2.

أَجْلِسُ حَتَّى يُقْتَلَ ، فَضَاءَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ، ثَلَاثَ مَرَّاتٍ . فَأَمَرَ بِهِ فَقُتِلَ ، ثُمَّ تَذَاكَرْنَا فَيَاَمَ اللَّيْلِ ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا :
أَمَّا أَنَا فَأَقُومُ وَأَنَامُ ، وَأَرْجُو فِي نَوْمَتِي مَا أَرْجُو فِي قَوْمَتِي

Ebû Mûsâ şöyle anlatmaktadır: Sağımda ve solumda olmak üzere Eş'arî kabilesinden iki kişiyle beraber Rasûlullah'ın (s.a.) huzuruna gittik. Rasûlullah (s.a.) dışlerini misvaklıyordu. Yanımdaki kişiler Rasûlullah'tan (s.a.) memuriyet istediler. Rasûlullah (s.a.): **“Ey Ebû Mûsâ”** -veya **“Ey Abdullah b. Kays”**- dedi. Bende şöyle dedim: “Seni hak olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, niyetlerini bana söylememişlerdi. Bende memuriyet isteyeceklerini fark edemedim.” Bu sırada dudağının altındaki misvaka bakıyordum. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: **“Memuriyet talep edene kesinlikle makam vermeyiz. Ey Ebû Mûsâ -veya Ey Abdullah b. Kays- Yemen'e (Vali) olarak sen git.”** Sonra onun arkasından Muâz b. Cebel görevli olarak Yemen'e gönderildi. Muâz b. Cebel Yemen'e ulaşınca Ebû Mûsâ onun için bir minder koyarak şöyle söyledi: “Bineğinden in!” Muâz b. Cebel, orada bağlı olan adamı görünce “Bu adam kimdir?” diye sordu. Ebû Mûsâ: “Bu kişi önceden bir Yahûdîydi. Müslüman olduktan sonra tekrar Yahûdî oldu” diye cevap verdi. Ebû Mûsâ, Muâz b. Cebel'e “Otur” deyince, Muâz b. Cebel üç defa şöyle dedi: “Allah'ın ve Rasûlullah'ın (s.a.) hükmü olarak bu adam öldürülmedikçe ben oturmayacağım.” Bunun üzerine Ebû Mûsâ onunla ilgili hüküm verince adam öldürüldü. Daha sonra gece ibadeti hakkında konuşmaya başladılar. Birisi şöyle dedi: “Gece ibadeti yapar ve sonrasında uyurum. İbadetim hususunda sevap umduğum gibi uyukum hakkında da sevap umarım.”¹⁸¹

İbn Hacer, İbn Battâl'dan¹⁸² (ö.449/1057) mürted kişinin tevbeye davet edilmesinin gerekliliği hususunda âlimlerin büyük çoğunluğunun görüş birliği içerisinde olduğunu aktarmaktadır. İbn Hacer bu hususta mürtedin tevbe etmeye davet edilmeden öldürüleceği hususunda şunları zikretmektedir: “İbnu'l-Münzir (ö. 318/930) bu görüşü Muâz¹⁸³ ve Ubeyd

¹⁸¹ a.y.

¹⁸² İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, s. 571,572.

¹⁸³ İbnu'l-Münzir'in bu görüşü *el-İsrâf alâ Mezâhibi'l-ulemâ* kitabında geçmektedir. Ancak İbnu'l-Münzir *el-İsrâf*'ta Muâz yerine Tâvûs b. Keysân'ı (ö. 106/725) zikretmektedir (İbnu'l-Münzir, *el-İsrâf alâ Mezâhibi'l-ulemâ*, VIII, s. 53.) Abdurrezâk'ın *el-Musannef*'inde Ubeyd b. Umeyr ve Tâvûs b. Keysân'dan bu görüşleri nakletmesi de bu durumu teyit etmektedir (Abdurrezâk, *el-Musannef*, “Lukata”, 18694,18700.) Bu durumda

b. Umeyr'den nakletmiştir. Buhârî'nin tasarrufu, kendisinin de bu görüşte olduğuna delalet etmektedir.”¹⁸⁴ Çünkü Buhârî, “Tevbeye davet etmek” ifadesinin bulunmadığı ve “Tevbenin kendilerine hiçbir faydasının olmayacağını” ifade eden ayetleri zikretmiştir. Ayrıca “**Dinini değiştiren kişiyi öldürünüz**” hadisi ve Muâz b. Cebel hadisi buna delalet etmektedir.¹⁸⁵

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade *وَعَلَيْهِ يَدُلُّ تَصَرُّفُ الْبُخَارِيِّ* / Buhârî'nin tasarrufu buna delalet etmektedir” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî'nin ihtilaflı bir meselede kendi görüşüne işaret etmek için âyetleri zikretmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

1.8 Alt Başlıkta Zikredilen Âyetten Sonra Kavram İfade Etmek

Alt başlıkta zikredilen âyetten sonra kavram ifade etmekten maksat, Buhârî'nin alt başlıkta zikrettiği âyetten sonra âyetin muhtevasıyla bağdaştırdığı bir kavramı zikretmesidir.

1.8.1 Mal Çoğaltmak İçin Dilenen Kimse

İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de *بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى { لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِحْقَافًا } وَكَمْ الْغِنَى وَقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا يَجِدُ غِنًى يُغْنِيهِ* / “Allah Teâlâ'nın ‘İhtiyacı Olmadan İstemezler’¹⁸⁶ Âyeti, Zenginliğin Alt Sınırı ve Rasûlullah'ın ‘İhtiyacını Giderecek Malı Olmayan’ Sözü” alt başlığını şerh ederken zenginliğin alt sınırıyla alakalı olarak üç görüş zikretmektedir. Birincisi Ebû Hanîfe'den (ö. 150/767) aktarılan “Nisab miktarı mala sahip olan zengindir” görüşüdür. İkincisi “Alt sınır, sabah ve akşam yemeğine sahip olmaktır” görüşüdür. İbn Hacer'in zikrettiği üçüncü görüşe göre zenginliğin alt sınırı kırk dirhemdir. İbn Hacer bu görüşe alakalı olarak şunları ifade etmektedir:

Zenginliğin alt sınırı kırk dirhemdir. Bu görüş Ebû Ubeyd b. Sellâm'ın, Ebû Saîd hadisinin zahirine göre vardığı görüştür. Buhârî'nin tasarrufundan

İbn Hacer'in İbnu'l-Münzir'in sözünü aktarırken Tâvûs b. Keysân yerine Muâz'ın bu görüşte olduğunu ifade etmesi, dikkatten kaçan bir hata olarak gözükmemektedir.

¹⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XXII, s. 182.

¹⁸⁵ a.y.

¹⁸⁶ el-Bakara, 2/273.

anlaşıldığına göre o da bu görüştedir. Çünkü الْغَنَى / Zenginliğin Alt Sınırı ifadesini “İhtiyacı Olmadan İstemezler” âyetinin peşinden zikretmiştir.¹⁸⁷ Zikri geçen hadisten açıkça anlaşılacağı üzere, yanında bu miktarda malı olmasına rağmen insanlardan bir şey isteyen kişi ısrarla istemiş olmaktadır.¹⁸⁸

İbn Hacer Ebû Saîd hadisiyle alakalı herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak Mübârekpûrî (ö. 1354/1935), *Câmi‘i’t-Tirmizî* şerhinde İbn Hacer’in bu meseleye dair ifadelerini olduğu gibi aktarmaktadır. Mübârekpûrî, daha sonrasında Ebû Saîd hadisiyle kastedilenin, Nesâî’nin (ö. 303/915) *Sünen*’inde rivâyet ettiği hadis olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁹

Nesâî’nin Ebû Saîd rivâyeti şöyledir:

أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ : حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي الرَّجَالِ ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ غَرْيَةَ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ : سَرَّحَنِي أُمِّي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَأَتَيْتُهُ وَقَعَدْتُ فَاسْتَقْبَلَنِي ، وَقَالَ : مَنْ اسْتَعْنَى أَغْنَاهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ ، وَمَنْ اسْتَعْفَ أَعْفَاهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ ، وَمَنْ اسْتَكْفَى كَفَاهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ ، وَمَنْ سَأَلَ وَلَهُ قِيمَةٌ أَوْ قِيَّةٌ فَقَدْ أَلْحَفَ ، فَقُلْتُ : نَاقَتِي الْيَافُوتَةُ خَيْرٌ مِنْ أَوْقِيَّةٍ ، فَرَجَعْتُ وَلَمْ أَسْأَلْهُ

Abdurrahman b. Ebû Saîd el-Hudrî, babası Ebû Saîd’in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Annem beni Rasûlullah’ın (s.a.) yanına gönderdi. Rasûlullah’ın (s.a.) yanında oturdum. Rasûlullah (s.a.) bana yönelerek şöyle buyurdu: “**Kim başkalarına muhtaç olmayı istemezse Allah onu başkalarına muhtaç etmez. Kim iffetli kalmak isterse Allah onu iffetli kılar. Kim kanaatkâr bir yaşantı dilerse Allah ona yeter. Kim kırk dirhemi olmasına rağmen dilenirse o ihtiyacı olmadığı halde dilenmiş olur.**” Bunun üzerine kendi kendime “Benim yâkûtî devem kırk dirhemden fazla eder” dedim ve bir şey istemedim.¹⁹⁰

¹⁸⁷ İbn Hacer, Buhârî’nin zenginliğin alt sınırının kırk dirhem olduğu görüşünde olduğuna muhtemelen şöyle varmıştır: Buhârî, الْغَنَى ifadesini “İhtiyacı Olmadan İstemezler” âyetinden hemen sonra getirmekle, ihtiyaç sınırının aynı zamanda zenginlik sınırı olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Ebû Saîd hadisinde Rasûlullah (s.a.) “**Kim kırk dirhemi olmasına rağmen dilenirse o ihtiyacı olmadığı halde dilenmiş olur**” ifadesiyle, ihtiyaç sınırını kırk dirhem olarak ifade etmektedir. (Nesâî, “Zekât”, 89.)

¹⁸⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, V, s. 163.

¹⁸⁹ el-Mübârekpûrî, *Tuhfetu’l-ahvezî*, III, s. 316.

¹⁹⁰ Nesâî, “Zekât”, 89.

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade *الظَّاهِرُ مِنْ تَصَرُّفِ الْبُحَارِيِّ* / “Buhârî'nin tasarrufuna göre” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî'nin zenginliğin alt sınırıyla alakalı kendi görüşüne işaret etmek için bu kavramı âyetten hemen sonra zikretmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

1.9 Alt Başlıkta Kendi Görüşünü İfade Etmek

Alt başlıkta kendi görüşünü ifade etmekten maksat, Buhârî'nin ihtilafı olan bir meselede kendi görüşüne işaret etmek amacıyla alt başlığa hüküm ifade eden bir cümle eklemesidir.

1.9.1 Yanlılıkla Kendini Öldürmek

Buhârî *el-Câmiu's-sahîh*'inde *بَابُ إِذَا قَتَلَ نَفْسَهُ خَطَاً فَلَا دِيَةَ لَهُ* / “Bir Şahıs Yanlılıkla Kendisini Öldürürse Onun İçin Diyet Yoktur” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا الْمَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدٍ ، عَنْ سَلَمَةَ قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى خَيْبَرَ ، فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ: أَسْمِعْنَا يَا عَامِرُ مِنْ هُنَيْهَاتِكَ ، فَحَدَا بِهِمْ ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ السَّائِقُ؟ ، قَالُوا: عَامِرٌ ، فَقَالَ: رَحِمَهُ اللَّهُ ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ ، هَلَّا أَمْتَعْتَنَا بِهِ ، فَأَصِيبَ صَبِيحَةَ لَيْلَتِهِ ، فَقَالَ الْقَوْمُ : حَبِطَ عَمَلُهُ ، قَتَلَ نَفْسَهُ ، فَلَمَّا رَجَعْتُ وَهُمْ يَتَحَدَّثُونَ أَنَّ عَامِرًا حَبِطَ عَمَلُهُ ، فَجِئْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ ، فِذَاكَ أَبِي وَأُمِّي ، زَعَمُوا أَنَّ عَامِرًا حَبِطَ عَمَلُهُ ، فَقَالَ: كَذَبَ مَنْ قَالَهَا ، إِنَّ لَهُ لَأَجْرَيْنِ اثْنَيْنِ ، إِنَّهُ لَجَاهِدٌ مُجَاهِدٌ ، وَأَيُّ قَتْلِ يَزِيدُهُ عَلَيْهِ

Seleme anlatmaktadır: Rasûlullah (s.a.) ile beraber Hayber gazvesine çıktık. Yoldayken bir sahâbî, Âmir'e: “Bize şiirlerinden birini söyler misin?” diye sordu. Âmir, şiir söylerken, Rasûlullah (s.a.) “**Şiir söyleyen kimdir?**” diye sordu. Sahâbîler, şiir söyleyenin Âmir olduğunu haber verdiler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) “**Allah ona merhamet etsin**” dedi. Sahâbîler, Rasûlullah'a (s.a.) “Keşke Âmir'i bize bağışlasaydın” dediler. O gecenin sabahında Âmir vefat etti. Bir topluluk “Âmir kendi canına kıyıp, amelini heba etti” dediler. Ben Hayber'den dönerken onların “Âmir amelini heba etti” sözlerini duyunca bu durumu Rasûlullah'a haber vererek şöyle söyledim: “Babam ve annem sana feda olsun ey Allah'ın nebisi, bir kısım insanlar Âmir'in amelinin heba olduğunu söylüyorlar.” Rasûlullah (s.a.):

“Bunu söyleyen yalan söylemiştir. Muhakkak ki onun için iki sevap vardır. O hem Allah’a itaat etmeye çalışan birisiydi hem de mücâhiddi. Hangi şehidin sevabı onunkinden fazla olabilir ki?” dedi.¹⁹¹

İbn Hacer, Kirmânî’nin (ö. 786/1384) bu hususta şunları zikrettiğini nakletmiştir: Alt başlıkta geçen *فَلَا دِيَّةَ لَهُ* / Onun İçin Diyet Yoktur ifadesinin bu hadisle alakası yoktur. Bu ifade bir önceki alt başlık olan, *بَابُ إِذَا مَاتَ فِي الزَّحَامِ أَوْ قُتِلَ* / “Bir Şahıs Kalabalık İçinde Öldüğü ya da Öldürüldüğü Zaman” alt başlığına daha uygun düşmektedir. Çünkü kendisini öldüren bir kişi için diyetin gerekli olmayacağı açık bir durumdur. “Onun İçin Diyet Yoktur” ifadesinin bu alt başlıkla beraber zikredilmiş olması, Buhârî’nin (ö. 256/870) kitabını nakledenlerin takdim ve tehir sebebiyle gerçekleştirmiş oldukları bir tasarruf olması muhtemeldir. Ayrıca Buhârî’nin bu ifadeyi bu alt başlıkla beraber zikretmesinin sebebi Zâhirîlerin, “Kişinin kendisini öldürmesi durumunda onun diyeti âkilesine aittir” görüşlerine reddiye amacı taşıyor olabilir.¹⁹²

İbn Hacer, Kirmânî’nin ifadeleri hakkında şunları söylemiştir: “Onun İçin Diyet Yoktur” ifadesinin bir önceki alt başlıkla beraber zikredilmiş olması uygun olmakla beraber bu alt başlık altında zikredilmesi daha uygundur. Çünkü kargaşada ölen kişinin diyeti hususunda âlimler arasında derin bir ihtilaf vardır. Kaynaklardan edinilen bilgiye göre Hanefî ve Hanbelîlere göre diyeti beytu’l-maldan ödenir. Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve İbn Şihâb ez-Zührî’ye (ö. 124/742) göre diyeti orada bulunanlar öder. Mâlikîlere göre ise kanı heder sayıldığı için kimse diyet ödemez.¹⁹³ Meselenin hükmü hakkında ihtilafın olmasından dolayı Buhârî bu durumda diyetin olmayacağını ifade etmekten kaçınmıştır. Ancak kendini öldürenin diyeti hususunda âlimler arasındaki ihtilaf şiddetli değildir. Bu sebeple Buhârî bu durumda diyetin olmayacağını kesin olarak ifade etmiştir. Bu durum Buhârî’nin güzel tasarruflarındandır. Buhârî’nin kitabını nakledenlerin de Buhârî’nin bu tasarrufuna karşı çıkmadığı açıktır.

¹⁹¹ Buhârî, “Diyât”, 17.

¹⁹² Kirmânî, *el-Kevâkibü’l-derârî*, XXIV, s. 20.

¹⁹³ Vezâretü’l-Evkâf Kuveyt, *Mevsuatu’l-fikhiyye*, XI, s. 237.

Ayrıca İbn Hacer'e göre Buhârî'nin buradaki reddiyesi Zâhirilerden ziyade Evzâî'yedir (ö. 157/774). Çünkü Buhârî'nin kitabını yazmaya başladığı yıllarda Zâhirilerin görüşleri henüz yaygınlaşmamıştı. Nitekim Buhârî'nin kitabını yazmaya başladığı yıllarda Zâhiri mezhebinin kurucusu olan Dâvûd b. Alî el-İsbahânî ez-Zâhirî (ö. 270/884) henüz yirmi yaşından küçük ilim talebesiydi.¹⁹⁴

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade *وَهُوَ مِنْ مَحَاسِنِ تَصَرُّفِ الْبُحَارِيِّ* / “Bu durum Buhârî'nin güzel tasarruflarındandır” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî'nin ihtilaflı olan bir meselede kendi görüşünü belirtmek için alt başlıkta açıkça hüküm belirten bir ifade kullanmasını tasarruf olarak değerlendirmektedir. Ayrıca burada Kirmânî'nin (ö. 786/1384) yorumuyla müstensih tasarrufu da gündeme gelmektedir. Ancak ifade edildiği üzere İbn Hacer burada Kirmânî'den farklı düşünmektedir.

2. Ekleme Şeklinde Tasarruf

Ekleme şeklinde tasarrufla kastedilen, Buhârî'nin rivâyet ettiği hadisle alakalı alt başlığa, o hadiste olmayan bazı ifadeleri eklemesi veya aktardığı maktu' hadise aslında olmayan bazı lafızlar eklemesidir. İbn Hacer'in Buhârî'nin tasarrufuna işaret ettiği yerlerin 4 tanesi “Ekleme Şeklinde Tasarruf” mahiyetindedir.

2.1 Zikredilen Hadise Alt Başlıkta Ekleme Yapmak

Buhârî'nin rivâyet ettiği hadisin bir kısmını alt başlıkta da zikretmektedir. Ancak bazen alt başlıkta zikrettiği kısma hadisin lafzında olmayan bazı kelimeler eklemektedir. Bu durumu İbn Hacer'in tasarruf olarak nitelediği 3 yer tespit edilmiştir.

2.1.1 Mescidde Borcun Ödenmesini İstemek

Buhârî *el-Câmiu's-sahîh*'inde *بَابُ التَّقَاضِي وَالْمَلَاَرَمَةِ فِي الْمَسْجِدِ* / “Mescidde Borçlu Kimseden Borcunu Ödemesini İstemek ve Israr Etmek” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

¹⁹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XXII, s. 72,73.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمرَ قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ ، عَنِ الزُّهْرِيِّ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ ، عَنْ كَعْبٍ : أَنَّهُ تَقَاضَى ابْنُ أَبِي حَذَرٍ دَيْنًا ، كَانَ لَهُ عَلَيْهِ فِي الْمَسْجِدِ ، فَارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا ، حَتَّى سَمِعَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي بَيْتِهِ ، فَخَرَجَ إِلَيْهِمَا حَتَّى كَشَفَ سِجْفَ حُجْرَتِهِ ، فَنَادَى: يَا كَعْبُ " . قَالَ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ، قَالَ: ضَعِ مِنْ دَيْنِكَ هَذَا . وَأَوْمَأَ إِلَيْهِ: أَيِ الشَّطْرِ ، قَالَ: لَقَدْ فَعَلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ، قَالَ: فَمُ فَاقْضِهِ

Abdullah b Ka'b'ın nakline göre babası Ka'b b. Mâlik (r.a.) mescidde İbn Ebî Hadred'den borcunu istedi. Rasûlullah'ın (s.a.) evdeyken seslerini duyabileceği oranda sesleri yükseldi. Rasûlullah (s.a.) onlara doğru yönelip, hücresinin penceresini açarak: “**Ey Ka'b!**” diye nida etti. Ka'b b. Mâlik: “Emret ya Rasûlullah” deyince, Rasûlullah (s.a.) eliyle işaret ederek: “Alacağının yarısını bağışla” dedi. Ka'b b. Mâlik: “Ey Allah'ın Rasûlü bocumun yarısını bağışladım” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) İbn Ebî Hadred'e: “**Kalk, borcunu öde!**” diye emretti.¹⁹⁵

Mescidde / بَابُ التَّقَاضِي وَالْمَلَاَزِمَةِ فِي الْمَسْجِدِ başlığa Buhârî bu hadisi rivâyet ettiği alt başlığa Borçlu Kimseden Borcunu Ödemesini İstemek ve Israr Etmek” alt başlığı adını vermiştir. Hadisin metninde borcun istenmesi ifade edilmekle beraber الْمَلَاَزِمَةُ / “Israr etmek” ifadesi geçmemektedir. İbn Hacer (ö. 852/1449) bu ifadenin alt başlıkta ifade edilmesini Buhârî'nin tasarrufu olarak değerlendirmektedir. Nitekim Buhârî'nin Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac tarikiyle rivâyet ettiği metinde kastedilen mâna: فَلَقِيَهُ فَلَزِمَهُ / “Onu buldu ve ısrar etti”¹⁹⁶ şeklindedir.¹⁹⁷

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade يَظْهَرُ لِي مِنْ عَادَةِ تَصَرُّفِ الْبُخَارِيِّ / “Buhârî'nin tasarruf âdeti olduğu üzere” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî'nin rivâyet ettiği hadiste olmayan lafzı alt başlığa eklemesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

¹⁹⁵ Buhârî, “Salât”, 71.

¹⁹⁶ Buhârî, “Sulh”, 10; Buhârî, “Husûmet”, 9.

¹⁹⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, s. 387.

2.1.2 Mescidi Temizlemek

Buhârî *el-Câmiu's-sahîh*'inde *بَابُ كُنُسِ الْمَسْجِدِ وَالتَّقَاطِ الْخَرَقِ وَالْعِيدَانِ* / “Mescidi Süpürmek, Paçavraları, Çöpleri ve Ağaç Kırıntılarını Toplamak” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَجُلًا أَسْوَدَ أَوْ امْرَأَةً سَوْدَاءَ كَانَ يَقُمُ الْمَسْجِدَ فَمَاتَ، فَسَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْهُ، فَقَالُوا: مَاتَ، قَالَ: أَفَلَا كُنْتُمْ أَذْنُتُمُونِي بِهِ؟ دُلُونِي عَلَى قَبْرِهِ، أَوْ قَالَ قَبْرِهَا. فَأَتَى قَبْرَهُ فَصَلَّى عَلَيْهِ

Ebû Hureyre şöyle rivâyet etmiştir: Bir zenci adam (yahut kadın) mescidi süpürürdü. Bir gün vefat etti. Rasûlullah (s.a.) o kişiyi sorunca, sahâbîler onun vefat ettiğini haber verdiler. Rasûlullah (s.a.): “**Bana haber vermeli değil miydiniz? Bana onun kabrini gösterin!**” dedi. Rasûlullah (s.a.) o kişinin kabrine gidip orada namaz kıldı.¹⁹⁸

بَابُ كُنُسِ الْمَسْجِدِ وَالتَّقَاطِ الْخَرَقِ وَالْعِيدَانِ / “Mescidi Süpürmek, Paçavraları, Çöpleri ve Ağaç Kırıntılarını Toplamak” alt başlığı adını vermiştir. İbn Hacer, hadisin metninde *بَابُ كُنُسِ الْمَسْجِدِ وَالتَّقَاطِ الْخَرَقِ وَالْعِيدَانِ* / “Paçavraları, Çöpleri ve Ağaç Kırıntılarını Toplamak” ifadesinin geçmemesine rağmen Buhârî’nin bu ifadeleri alt başlıkta zikretmesini Buhârî’nin tasarrufu olarak değerlendirmektedir. İbn Hacer’e göre Buhârî, bu ifadelerin başka tariklerde açıkça zikredilmesine işaret etmiştir. Nitekim Alâ b. Abdurrahman tarikinde *كَانَتْ تَلْتَقِطُ الْخَرَقَ وَالْعِيدَانَ مِنَ الْمَسْجِدِ* / Mescidden paçavraları ve ağaç kırıntılarını toplardı¹⁹⁹ ifadesi geçmektedir. Büreyde’nin tarikinde *كَانَتْ مُوَلِّعَةً بِلَقْطِ الْفَدَى مِنَ* / Sürekli mescide düşen çöpleri toplardı²⁰⁰ ifadesi geçmektedir.²⁰¹

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade *يُظْهَرُ لِي مِنْ تَصَرُّفِ الْبُخَارِيِّ* / “Buhârî’nin tasarrufu olduğu üzere” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî’nin rivâyet ettiği hadiste olmayan lafızları alt başlığa eklemesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

¹⁹⁸ Buhârî, “Salât”, 72.

¹⁹⁹ İbn Huzeyme, “Salât”, II, s. 272.

²⁰⁰ Beyhakî, *Sünenu'l-Kübra*, “Cenâiz”, IV, s. 80.

²⁰¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, s. 389,390.

2.1.3 Rasûlullah'ın Kendi Evinin Dışında Kalması

Buhârî, كتاب النكاح / Nikâh Bölümünün 92.alt başlığında²⁰² Muâviye b. Hayde'den temriz sigasıyla, konuyla alakalı hadisin bir kısmını aktarmaktadır. Alt başlığın metni şöyledir: بَابُ هَجْرَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نِسَاءَهُ فِي غَيْرِ بُيُوتِهِمْ وَيُذَكَّرُ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ حَبْدَةَ رَفَعَهُ غَيْرَ أَنْ لَا تُهَجَرَ إِلَّا فِي الْبَيْتِ وَالْأَوَّلُ أَصَحُّ Kalmazı, Muâviye b. Hayde'den Merfû Bir Hadis Zikredilmektedir: ‘Kadın Ancak Evi İçinde Terk Edilir’ – Birinci Hadis²⁰³ Daha Sahîhtir.”

İbn Hacer'in aktardığına göre Kirmânî (ö. 786/1384) alt başlıktaki غَيْرَ / “Başka” lafzını Buhârî'nin tasarrufu olarak değerlendirmektedir.²⁰⁴ Nitekim bu hadisin rivâyet edildiği lafız الْبَيْتِ إِلَّا فِي الْبَيْتِ / “Kadın Ancak Evi İçinde Terk Edilir” şeklindedir. Ancak İbn Hacer, bu hadisin bazı tariklerinde²⁰⁵ غَيْرَ lafzının mevcut olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Buhârî'nin burada herhangi bir tasarrufu mevcut değildir.²⁰⁶

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade فَظَنَّ الْكَرْمَانِيَّ أَنَّ الْإِسْتِثْنَاءَ مِنْ تَصَرُّفٍ / “Kirmânî istisnanın Buhârî'nin tasarrufu olduğunu zannetmiştir” şeklindedir.

2.2 Maktu' Hadise Ekleme

Burada Maktu' hadise ekleme yapmakla kastedilen, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inde aktarmış olduğu Maktu' hadise aslında olmayan bir ziyade yapmasıdır.

²⁰² Buhârî, “Nikâh”, 92.

²⁰³ Birinci hadisten maksat bir önceki alt başlıkta rivâyet edilen Enes b. Mâlik hadisidir.

²⁰⁴ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, XIX, s. 150.

²⁰⁵ Yapılan araştırmalarda hadisin bu şekildeki lafzına ulaşılamadı. Nitekim İbn Hacer *Tağliku't-Ta'lik alâ Sahihu'l-Buhârî* kitabında dahi hadisin غير lafzıyla rivâyet edildiği tarikine hiç değinmemektedir. (İbn Hacer, *Tağliku't-Ta'lik alâ Sahihu'l-Buhârî*, IV, s. 430, 431)

²⁰⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XV, s. 599.

2.2.1 Kocası Vefat Etmiş Kadının İddet Beklemesi

Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*'te كتاب الطلاق / Talâk bölümünün بَابُ تُحْدِ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا أَرْبَعَةَ / Talâk bölümünün "Kocası Vefat Etmiş Kadının Dört Ay On Gün İddet Beklemesi" alt başlığını zikrettikten hemen sonra İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) bir sözünü nakletmektedir. Zührî'nin sözü şöyledir: لَا أَرَى أَنْ تَقْرَبَ الصَّيِّئَةُ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا الطَّيِّبُ لِأَنَّ عَلَيْهَا الْعِدَّةَ / Büluğ çağına girmemiş olan genç kadının kocasının ölmesi halinde güzel koku sürünmesini uygun görmüyorum. Çünkü büluğ çağına girmemiş kadınıda iddet bekleme mecburiyeti vardır."²⁰⁷

İbn Hacer, Buhârî'nin ez-Zührî'den naklettiği maktu' hadisin لَأَنَّ عَلَيْهَا الْعِدَّةَ / "Çünkü büluğ çağına girmemiş kadınıda iddet bekleme mecburiyeti vardır" kısmının, ez-Zührî'ye ait olmadığını ifade etmektedir. İbn Hacer bu durumun musannifin tasarrufu olduğu kanaatinde. Nitekim İbn Hacer'in aktardığına göre Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb el-Mısrî (ö. 197/813) bu sözü *el-Muvatta*'²⁰⁸ adlı kitabında Yûnus b. Yezîd aracılığıyla ez-Zührî'den rivâyet etmektedir. Fakat bu rivâyette bahsi geçen kısım yoktur. İbn Hacer ayrıca bu sözün aslını, Abdurrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/827) Ma'mer aracılığıyla ez-Zührî'den muhtasar olarak rivâyet ettiğini ifade etmektedir.²⁰⁹

Abdurrezzâk'ın rivâyet ettiği söz şöyledir:

عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: يُكْرَهُ لِلْمُتَوَفَّى عَنْهَا الْعَصْبُ، وَالسَّوَادُ، وَلَا تَلْبَسُ الثِّيَابُ الْمُصْبَغَةَ، وَلَا تَلْبَسُ حُلِيًّا، وَلَا تَمَسُّ طِيْبًا

Ma'mer, ez-Zührî'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Eşi ölmüş kadının asb²¹⁰ ve sevâd giymesi mekruhtur. Boyanmış elbise giyemez, ziynet takamaz ve güzel koku sürünemez."²¹¹ Ancak burada "Büluğ çağına girmemiş kadın" ifadesi yoktur.

²⁰⁷ Buhârî, "Talâk", 45.

²⁰⁸ İbn Vehb'in kaynaklarda geçen *el-Muvatta'u'l-kebîr* ve *el-Muvatta'u's-sağîr* isimli iki kitabı vardır. Ancak henüz bu kitaplara ulaşıl原因amıştır. (Köse, "İbn Vehb", *DİA*, XX, s. 441.)

²⁰⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, s. 308.

²¹⁰ Asb: Özel bir yemen giysisidir. İpliği eğirilip, boyandıktan sonra dokunduğu için böyle isimlendirilmiştir. (İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "asb" md., I, s. 604.)

²¹¹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, "Talâk", VII, s. 44.

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade أَظُنُّهُ مِنْ تَصَرُّفِ الْمُصَنِّفِ / “Musannifin tasarrufu olduğu düşüncesindeyim” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî'nin aktarmış olduğu maktu' hadisin sonuna ekleme/idrac yapmasını tasarruf olarak değerlendirmektedir.

3. Değiştirme Şeklinde Tasarruf

Değiştirme şeklinde tasarrufla kastedilen, Buhârî'nin âyette geçen bir lafızın açıklamasına dair aktarmış olduğu bir âlimin sözünde bazı değişiklikler yapmasıdır. İbn Hacer'in Buhârî'nin tasarrufuna işaret ettiği yerlerin 1 tanesi “Değiştirme Şeklinde Tasarruf” mahiyetindedir.

3.1 Tefsir Yapan Âlimin Lafızlarını Değiştirerek Aktarmak

Açıklama lafızlarını değiştirerek aktarmaktan maksat, Buhârî'nin Kehf Sûresinde geçen bir kelimenin açıklamasına dair naklettiği sözü biraz değiştirerek aktarmasıdır.

3.1.1 “Surâdikuhâ” Kelimesinin Mânası

Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*'te Tefsir bölümünün سُورَةُ الْكَهْفِ / “Kehf Sûresi” alt başlığında, sûre içerisinde geçip anlaşılması zor olan bazı kelimelerden kastedilen mânayı açıklamaktadır. Kehf Sûresinin 29.âyetinde²¹² geçen سَرَادِقُهَا / Çadırı kelimesinden maksadın مِثْلُ السَّرَادِقِ وَالْحُجْرَةِ الَّتِي تُطِيفُ بِالْفَسَاطِيطِ / Perde, etrafı çadırlarla çevrili oda gibi, olduğunu ifade etmektedir.²¹³ İbn Hacer, bu sözün Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'ya ait olduğunu, Buhârî'nin bu sözde tasarruf ettiğini ifade etmektedir.²¹⁴ Ebû Ubeyde'nin ifadesi şöyledir:

²¹² Kehf Sûresinin 29.âyetinin tamamı şöyledir: وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا / Ve de ki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Biz, zalimlere öyle bir cehennem hazırladık ki, onun duvarları kendilerini çepe çevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar imdatlarına, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir kalma yeri!

²¹³ Buhârî, “Tefsîr (Kehf)”, 1.

²¹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, s. 522.

كسراق الفسطاط وهى الحجرة التى تطيف بالفسطاط / Çadır perdesi, etrafı çadırla kaplı oda gibidir.²¹⁵

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade هُوَ قَوْلُ أَبِي عُبَيْدَةَ لَكِنَّهُ تَصَرَّفَ فِيهِ / “Bu söz Ebû Ubeyde’ye aittir. Ancak Buhârî bu sözde tasarruf etmiştir” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer Buhârî’nin bu açıklamaları Ebû Ubeyde’den aktardığı kanaatindedir. İbn Hacer, Buhârî’nin bilgileri aktarırken lafızlarda yapmış olduğu değişiklikleri tasarruf olarak değerlendirmektedir.

²¹⁵ Ma’mer b. el-Müsennâ, *Mecâzu’l-Kur’ân*, s. 398.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MÜSTENSİH TASARRUFU

Bu bölümde müstensih tasarrufu olarak nitelendirilen yerler incelenecektir. Müstensihle kastedilen, el yazması eserini kendi el yazısıyla kopya eden kişidir. Kesin olmamakla beraber kitap kopya ederek geçimini sağlayan kimselere nessâh denilmektedir. Özellikle Osmanlılar’da bununla aynı kökten gelen “müstensih” kelimesi literatüre girmiştir.²¹⁶ Genişleyen İslâm coğrafyası ve müslümanların sayılarının artmasıyla beraber İslâmiyetin esaslarını ve inceliklerini izah eden eserlerin telifi zorunlu hale gelmiş ve istinsah süreci hareketlilik kazanmıştır.²¹⁷

İstinsahın hadis öğreniminde hicrî ilk asırdan itibaren önemli bir yeri bulunmaktadır. Özellikle kıraat ve arz metodunda istinsah edilmiş metin (nüsha) önemliydi. İlim meclislerinde okuyucular tarafından okunan hadisler müstensihler tarafından yazılırdı. Müstensih ve hadis öğrencileri, hocanın hadislerini orjinal metninden ya huzurunda ya ödünç alarak yahut başka bir nüshadan istinsah edebilirler. İstinsahtan sonra da kendi aralarında yardımlaşarak veya hocanın nezaretinde metni düzeltirlerdi. Bir hadis öğrencisinin uyması gereken âdâb arasında kendi yazdığı nüsha ile hocasınınkini mukabele etmesi de sayılır; buna “muaraza” da denir.²¹⁸

Çalışmamızda merkeze alınan *Fethu’l-Bârî* malum olduğu üzere Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahîh* adlı hadis kitabının şerhi niteliğindedir. Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahîh*’ini 90.000 kişinin dinlemiş olmasın rağmen kitabını istinsah ederek sonraki nesillere aktaranların sayısı oldukça azdır. Bunların başında Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf el-Firebrî (ö. 320/932), Hammâd b. Şakir en-Nesevî (ö. 290/903), İbrahim b. Ma’kıl en-Neseffî (ö. 295/908), Ebû Talha Mansûr b. Muhammed el-Bezdevî (ö. 329/941) ve Hüseyin b. İsmail el-Mehâmilî (ö. 330/942) gelmektedir. Firebrî nüshası dışındaki nüshalar zamanla şöhretini kaybetmiştir. Eser daha sonra Firebrî tarikiyle yayılmış ve birçok nüsha meydana gelmiştir. Ali b. Muhammed el-Yûnînî (ö. 701/1302) çeşitli nüshalardan istifade ederek sağlam bir metin ortaya koymuştur. Yûnînî nüshalardaki farklılıklara belirli rumuzlarla işaret ederek kuşatıcı bir nüsha ortaya koymuştur.²¹⁹

²¹⁶ Bilgin, “Yazma”, *DİA*, XXXXIIIV, s. 369.

²¹⁷ a.y.

²¹⁸ Kaya - Bozkurt, “İstinsah”, *DİA*, XXIIIV, s. 370.

²¹⁹ Kandemir, “el-Câmius’s-sahîh”, *DİA*, VII, s. 116,117.

İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de müstensih tasarrufunu: *تَصَرَّفَ النَّقْلَةَ* / “Nakledenlerin Tasarrufu”, *تَصَرَّفَ النَّاقِلِينَ لِكِتَابِ الْبُخَارِيِّ* / “Buhârî'nin Kitabını Nakledenlerin Tasarrufu”, *تَصَرَّفَ الْكُشْمِيهَنِيِّ* / “Küşmîhenî'nin Tasarrufu” ve *تَصَرَّفَ النَّسَاحَ* / “Müstensihlerin Tasarrufu” olmak üzere dört farklı kalıpta kullanmıştır. Bir yerde *مِنْ تَصَرُّفِ بَعْضِ الرُّوَاةِ* / “Bazı râvîlerin tasarrufudur” ifadesini kullanmakla beraber râvîden kastı müstensihtir. Diğer bir yerde de *وَلَعَلَّ هَذَا مِنْ تَصَرُّفِ الرُّوَاةِ* / “Bu durumun râvîlerin tasarrufuyla gerçekleşmesi muhtemeldir” ifadesini kullanarak yine râvîyle müstensihi kastetmiştir.

İbn Hacer, 4 yerde “Nakledenlerin Tasarrufu”, 1 yerde “Buhârî'nin Kitabını Nakledenlerin Tasarrufu”, 1 yerde “Müstensihlerin Tasarrufu”, 1 yerde “Küşmîhenî'nin Tasarrufu”, 1 yerde “Bazı râvîlerin tasarrufudur” ve 1 yerde “Bu durumun râvîlerin tasarrufuyla gerçekleşmesi muhtemeldir” ifadelerini kullanmıştır. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de bu altı farklı kalıbı toplamda 9 defa kullanmıştır.

1. Ekleme Şeklinde Tasarruf

Ekleme şeklinde tasarrufla kastedilen, müstensihin *el-Câmiu's-sahîh*'te Buhârî tarafından konulmayan bir alt başlık oluşturması veya rivâyet edilen hadisle alakalı açıklama mahiyetinde ek bir bilgiyi hadisin sonuna eklemesidir. İbn Hacer'in müstensih tasarrufuna işaret ettiği yerlerin 2 tanesi “Ekleme Şeklinde Tasarruf” mahiyetindedir.

1.1 Alt Başlık Oluşturmak

Alt başlık oluşturmaktan maksat, Buhârî'nin zikretmediği bir alt başlığın Müstensih tarafından *el-Câmiu's-sahîh*'e konulmasıdır.

1.1.1 Sâid b. Zeyd'in Müslüman Olması

İbn Hacer, Buhârî'nin Cennetle müjdelenen on sahâbîden sekizini *كتاب فضائل الصحابة* / “Sahâbenin Faziletleri” bölümünde her birini ayrı bir alt başlık altında saymakla beraber: *el-*

Câmiu's-sahîh'te Abdurrahman b. Avf ve Saîd b. Zeyd hakkında alt başlığın olmadığını ifade etmektedir.

İbn Hacer, *el-Câmiu's-sahîh*'te *باب إسلام سعيد بن زيد رضي الله عنه* / “Saîd b. Zeyd'in Müslüman Olması” alt başlığının zikredilmesinin Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'ini nakledenlerin tasarrufu olduğu kanaatindedir. İbn Hacer'e göre bunun sebebi: Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'ini müsvedde²²⁰ olarak bırakmış olmasıdır.²²¹ Bu alt başlık altında rivâyet edilen hadis şöyledir:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ ، عَنْ قَيْسٍ قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ زَيْدٍ بْنَ عَمْرٍو بْنَ نُفَيْلٍ فِي مَسْجِدِ الْكُوفَةِ يَقُولُ: وَاللَّهِ لَقَدْ رَأَيْتُنِي ، وَإِنَّ عُمَرَ لَمُوثِقِي عَلَى الْإِسْلَامِ ، قَبْلَ أَنْ يُسَلَّمَ عُمَرُ ، وَلَوْ أَنَّ أَحَدًا ارْفَضَ لِلَّذِي صَنَعْتُمْ بِعَنْتَمَانَ لَكَانَ

Kays şöyle demiştir: Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl'in Küfe mescidinde şöyle dediğini işittim: Yemin olsun ki, ben kendimi şu hâlde görmüşümdür: Ömer b. Hattâb kâfirken bile Müslüman olarak kalmamda etkiliydi. Eğer Hz. Osman'a yaptığınızdan dolayı Uhud Dağı yerinden hareket etseydi, bu şaşılacak bir şey olmazdı.²²²

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade *وَأَظُنُّ ذَلِكَ مِنْ تَصَرُّفِ النَّاقِلِينَ لِكِتَابِ الْبُخَارِيِّ* / “Buhârî'nin kitabını nakledenlerin tasarrufu olduğu düşüncesindeyim” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Buhârî'nin zikretmediği bir alt başlığın müstensih tarafından konulmasını tasarruf olarak değerlendirmektedir.

1.2 Hadisten Sonra Ziyade Bilgi Aktarmak

Hadisten sonra ziyade bilgi aktarmaktan maksat, müstensihin asıl nüshada olmayan bir açıklamayı hadisin sonuna eklemesidir.

²²⁰ Buradaki müsvedde ifadesinden Buhârî'nin kitabını tamamlamadığı anlaşılmamalıdır. Nitekim Zehebî'nin aktardığına göre Buhârî şöyle söylemiştir: “Bütün kitaplarımı üç defa tasnif ettim.” (Şemsu'd-dîn ez-Zehebî, *Siyer A'lâmu'n-nübelâ*, XII, s. 403.); Ayrıca bkz. Zekeriya Güler “Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine”, s. 16.

²²¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, s. 178.

²²² Buhârî, “Menâkibu'l-Ensâr”, 34.

1.2.1 Yağmur Duası

Buhârî *el-Câmiu's-sahîh*'inde باب استقبال القبلة في الاستسقاء / “Yağmur Duasını Kibleye Dönerek Yapmak” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ مُحَمَّدٍ: أَنَّ عَبْدَ بْنَ تَمِيمٍ أَخْبَرَهُ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ الْأَنْصَارِيَّ أَخْبَرَهُ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ إِلَى الْمُصَلَّى يُصَلِّي، وَأَنَّهُ لَمَّا دَعَا أَوْ أَرَادَ أَنْ يَدْعُو، اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، وَحَوَّلَ رِجْلَهُ. قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: ابْنُ زَيْدٍ هَذَا مَارِنِيٌّ، وَالْأَوَّلُ كُوفِيٌّ، هُوَ ابْنُ يَزِيدٍ.

Abdullah b. Zeyd el-Ensârî'nin rivâyet ettiğine göre; Rasûlullah (s.a.) namaz kılmak için mescide gitti. Dua ettiği zaman (veya dua etmek istediği zaman) kibleye yönelerek elbisesini ters çevirdi. Ebû Abdullah el-Buhârî şöyle söylemiştir: İbn Zeyd olan Mâzinidir. Birincisi ise İbn Yezîd olup Kûfidir.²²³

Hadisin sonundaki râvîlerle ilgili açıklama ziyade olarak sadece Küşmîhenî'nin (ö. 389/999) nüshasında mevcuttur. İbn Hacer'e (ö. 852/1449) göre sanki Küşmîhenî bu ifadeyi yanında başka bilgi olmaksızın ayrı bir sayfada görüp, ihtiyat olarak burada zikretmiştir. Ancak bu alt başlıkta²²⁴ rivâyet edilen hadiste Abdullah b. Yezîd'in zikri geçmemektedir. İbn Hacer'e göre bu durum Küşmîhenî'nin tasarrufudur. Buradaki “Birincisi” ifadesinden maksat İbn Yezîd'in باب الدعاء في الاستسقاء قائماً / “Yağmur Duasını Ayakta Yapmak” alt başlığında zikredilmesi olabilir. İbn Hacer'e göre bu ihtimalin mevcut olmasıyla beraber bu ifadenin bütünüyle zikredilen başlık altında olması daha uygundur. Çünkü: Bu alt başlık altında her iki râvînin²²⁵ ismi geçmektedir.²²⁶

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade وَلَعَلَّ هَذَا مِنْ تَصَرُّفِ الْكُشْمِيهَنِيِّ / Muhtemelen Küşmîhenî'nin tasarrufudur” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, *el-*

²²³ Buhârî, “İstiskâ”, 20.

²²⁴ Yağmur Duasını Kibleye Dönerek Yapmak / باب استقبال القبلة في الاستسقاء

²²⁵ Birinci râvî olan Abdullah b. Yezîd açıkça zikredilirken, ikinci râvî olan Abdullah b. Zeyd zamir halinde: “Abbad b. Temîm'in amcası” şeklinde zikredilmiştir.

²²⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, s. 153, 154.

Câmiu's-sahîh'te olmayan bir ifadenin Küşmîhenî tarafından kitaba eklenmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

2. Değiştirme Şeklinde Tasarruf

Değiştirme şeklinde tasarrufla kastedilen, müstensihin *el-Câmiu's-sahîh*'te rivâyet edilen hadisin yerini değiştirmesi, alt başlığın tamamı veya bir kısmının yerini değiştirmesidir. İbn Hacer'in müstensih tasarrufuna işaret ettiği yerlerin 5 tanesi “Değiştirme Şeklinde Tasarruf” mahiyetindedir.

2.1 Hadisin Yerini Değiştirmek

Hadisin yerini değiştirmekle kastedilen, Buhârî'nin hadisi rivâyet ettiği yerin müstensih tarafından değiştirilip farklı bir alt başlık altında rivâyet edilmesidir.

2.1.1 Rasûlullah'ın (s.a.) Ailesi Üç Gün Üst Üste Buğday Ekmeği Yememesi

Buhârî *el-Câmiu's-sahîh*'inde *بَابُ إِذَا حَلَفَ أَنْ لَا يَأْتِدِمَ فَأَكَلَ تَمْرًا بِخُبْزٍ وَمَا يَكُونُ مِنَ الْأُذْمِ* / “Bir Şahıs Katık Yememeye Yemin Edipte Ekmekle Hurma Yerse (Katık Yemiş Olur mu) ve Hangi Şeyler Katıktan Sayılır” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَابِسٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: مَا شَبِعَ آلُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ خُبْزٍ بَرٍّ مَادُومٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ، حَتَّى لَحِقَ بِاللَّهِ

Aişe (r.a.) şöyle rivâyet etmiştir: Hz. Peygamber Allah'a kavuşuncaya kadar ailesi üç gün üst üste katıklandırılmış buğday ekmeği yememiştir.²²⁷

İbn Hacer bu hadisin *بَابُ إِذَا حَلَفَ أَنْ لَا يَأْتِدِمَ فَأَكَلَ تَمْرًا بِخُبْزٍ وَمَا يَكُونُ مِنَ الْأُذْمِ* / “Bir Şahıs Katık Yememeye Yemin Edipte Ekmekle Hurma Yerse (Katık Yemiş Olur mu) ve Hangi Şeyler Katıktan Sayılır” alt başlığı altında rivâyet edilmesi hakkında Kirmânî'nin (ö. 786/1384) şöyle dediğini nakletmektedir: Münasebet yönü şu üç durumdan birisiyle ifade

²²⁷ Buhârî, “Eymân”, 22.

edilebilir: Birincisi, tüketilen gıdalarının çoğunlukla hurma olması sebebiyle hurmayı ekmekle yemeyi katıklanmak olarak kabul etmemeleridir. İkincisi, Buhârî burada, *el-Câmiu's-sahîh* için gözettiği sahihlik kriterlerine uygun bir hadis bulamadı. Aişe (r.a.) hadisindeki “Katıklandırılmış” lafzını gözeterek bu hadisi bu alt başlık altında rivâyet etmiştir. Üçüncüsü, bu hadisin bu alt başlık altında rivâyet edilmesi Buhârî’nin kitabını nakledenlerin tasarrufudur.²²⁸ İbn Hacer, birinci görüşü en uygun görüş, üçüncü görüşü ise oldukça uzak bir ihtimal olarak değerlendirmektedir.²²⁹

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade *مِنْ تَصَرُّفِ النَّقْلَةِ* / “Nakledenlerin tasarrufudur” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Kirmânî’nin hadislerin yerinin değiştirilmesini müstensih tasarrufu olarak ifade etmesine itiraz etmeksizin aktarmaktadır.

2.1.2 Şuf’a Hakkı

Buhârî *el-Câmiu's-sahîh*’inde *بَابُ اخْتِيَالِ الْعَامِلِ لِيُهْدَى لَهُ* / “Devlet Memurunun Kendisine Hediye Verilmesi İçin Hile Yapması” alt başlığı altında şu iki hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الشَّرِيدِ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْجَارُ أَحَقُّ بِصَقِّهِ

Ebû Râfi’ Rasûlullah’ın (s.a.) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Şuf’a hususunda en fazla hak sahibi olan komşudur.”²³⁰

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَيْسَرَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الشَّرِيدِ: أَنَّ أَبَا رَافِعٍ سَأَوَ سَعْدَ بْنَ مَالِكٍ بَيْتًا بِأَرْبَعِمِائَةِ مِثْقَالٍ، وَقَالَ: لَوْلَا أَنِّي سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: الْجَارُ أَحَقُّ بِصَقِّهِ مَا أُعْطِيْتُكَ

Amr b. eş-Şerîd’in rivâyet ettiğine göre: Ebû Râfi’, Sa’d b. Mâlik’ten evinin bitişiğinde olan evi için 400 dinar istedi ve şöyle dedi: Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu

²²⁸ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derâî*, XXIII, s. 127.

²²⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XXI, s. 192.

²³⁰ Buhârî, “Hiyel”, 15.

işitmiş olmasaydım bu evimi sana satmazdım: “Şuf’a hususunda en fazla hak sahibi olan komşudur.”²³¹

İbn Hacer’e göre bu iki hadisin *بَابُ اخْتِيَالِ الْعَامِلِ لِيُهْدَى لَهُ* / “Devlet Memurunun Kendisine Hediye Verilmesi İçin Hile Yapması” alt başlığı altında rivâyet edilmesinde takdim ve tehir gerçekleşmiştir. Nitekim bu iki hadis bir önceki alt başlık olan “Hibe ve Şuf’a” alt başlığıyla alakalıdır. İbn Hacer, bu sebeple Kirmânî’nin burada Buhârî’nin kitabını nakledenlerin tasarrufunun vaki olduğu görüşünü nakletmiştir.²³² İbn Hacer, İbn Battâl’ın (ö.449/1057) *el-Câmiu’s-sahîh* şerhinde bu iki hadisin “Hibe ve Şuf’a” alt başlığıyla “Devlet Memurunun Kendisine Hediye Verilmesi İçin Hile Yapması” alt başlığı arasında sadece “Bâb” yazılı ayrı bir alt başlık altında rivâyet edildiğini nakletmektedir.²³³ Ayrıca İbn Hacer’e göre hadislerin “Devlet Memurunun Kendisine Hediye Verilmesi İçin Hile Yapması” alt başlığından sonra sadece “Bâb” ifadesiyle yazılmış olup diğer kısmının silinmiş veya boş bırakılmış olması muhtemeldir.²³⁴

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade *قَالَ الْكِرْمَانِيُّ إِنَّهُ مِنْ تَصَرُّفِ النَّقْلَةِ* / “Kirmânî, nakledenlerin tasarrufu olduğunu ifade etmiştir” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, Kirmânî’nin hadislerin yerinin değiştirilmesini müstensih tasarrufu olarak ifade etmesine itiraz etmeksizin aktarmaktadır.

2.1.3 Pişirilmiş Et Yedikten Sonra Abdest Almadan Namaz Kılmak

Buhârî *el-Câmiu’s-sahîh*’inde *بَابُ مَنْ مَضْمَضَ مِنَ السَّوِيْقِ وَلَمْ يَتَوَضَّأْ* / “Sevîk²³⁵ Yedikten Sonra Ağzı Çalkamakla Yetinip Abdest Almadan Namaz Kılmak” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

²³¹ Buhârî, “Hiyel”, 15.

²³² Kirmânî, *el-Kevâkibü’d-derârî*, XXIV, s. 92.

²³³ İbn Battâl, *Şerhu’l-Câmi’s-sahîh*, VIII, s. 330.

²³⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XXII, s. 355.

²³⁵ Sevîk: Unun yağla kızartılmasıyla yapılan yöresel bir yemektir.

وَحَدَّثَنَا أَصْبَغُ قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو، عَنْ بُكَيْرٍ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكَلَ عِنْدَهَا كَتِفًا، ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

Hiz. Meymûne'nin (r.a) rivâyet ettiğine göre: Rasûlullah (s.a.) onun yanında pişirilmiş et yedikten sonra abdest almadan namaz kıldı.²³⁶

İbn Hacer bu hadisin şerhinde, Kirmânî'nin (ö. 786/1384) şunları ifade ettiğini²³⁷ aktarmaktadır: Bu hadisin, *el-Câmiu's-sahîh*'in abdestle ilgili bölümünde **بَابُ مَنْ مَضْمَضَ** / “Sevîk Yedikten Sonra Ağzı Çalkamakla Yetinip Abdest Almadan Namaz Kılmak” alt başlığında zikredilmesi nüssâhların tasarrufudur. Kirmânî'nin rivâyet ettiğine göre bu hadis Firebrî'nin nüshasında bir önceki alt başlık olan **بَابُ مَنْ لَمْ يَتَوَضَّأْ مِنْ** / “Sevîk ve Koyun Eti Yedikten Sonra Abdest Almadan Namaz Kılmak” alt başlığı altında geçmektedir.²³⁸

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade **هُوَ مِنْ تَصَرُّفِ النَّسَاحِ** / “Bu durum, müstensihlerin tasarrufudur” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, hadisin yerinin müstensih tarafından değiştirilerek başka bir alt başlık altında rivâyet edilmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

2.1.4 İlmin Fazileti

Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*'te İlmin Bölümünde **باب فضل العلم** adı altında iki tane alt başlık mevcuttur. Bunlardan birincisi “İlmin Fazileti”²³⁹ mânasındadır. İkincisi ise “İlmin Fazlası”²⁴⁰ mânasında olup **فضل** 'dan maksat ziyadedir.²⁴¹ Buhârî birinci yerde sadece şu iki âyeti zikretmiştir:

²³⁶ Buhârî, “Vudû”, 51.

²³⁷ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, III, s. 58.

²³⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, s. 641.

²³⁹ Buhârî, “İlim”, 1.

²⁴⁰ Buhârî, “İlim”, 22.

²⁴¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, s. 379.

“Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”²⁴²

“«Rabbim ilmimi arttır» de.”²⁴³

Bu alt başlığın altında Buhârî’nin neden herhangi bir hadis rivâyet etmediği sorusuna karşılık cevaben, İbn Hacer şu üç ihtimali gündeme getirmektedir:

- İki âyeti zikretmekle yetinmiştir.
- Daha sonra orada uygun bir hadis rivâyet etmeye niyeti vardı ancak uygun hadis bulamadı.
- Buhârî, İbn Ömer hadisini burada zikretmiştir. Ancak sonradan râvînin tasarrufuyla hadisin yeri değiştirilmiştir.²⁴⁴

Yerinin değiştirildiği ifade edilen İbn Ömer hadisi şöyledir:

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ ، عَنْ حَمْرَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ ، أُتِيتُ بِقَدَحِ لَبَنٍ ، فَشَرِبْتُ حَتَّى أَتَى لَأَرَى الرَّيَّ يَخْرُجُ فِي أَظْفَارِي ، ثُمَّ أُعْطِيتُ فَضْلِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ . قَالُوا: فَمَا أَوْلَتْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الْعِلْمُ.

İbn Ömer, Rasûlullah’ın (s.a.) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: **“Uykuda iken bana süt dolu bir kap getirildi, bende ondan doyaya içtim. Geri kalanı da Ömer b. Hattâb’a verdim.”** Bu durumu neye yorumladın ey Allah’ın Rasûlü diye sordular, Rasûlullah (s.a.) cevaben şöyle dedi: **“İlim”**.²⁴⁵

İbn Hacer, Kirmânî’nin²⁴⁶ Şâm ehlinde şunları naklettiğini zikreder: Buhârî önce, alt başlıkları yazar, daha sonrasında hadisleri yazmaya başlayınca da bazen daha sonra oraya hadis eklemek amacıyla boşluk bırakır. Ayrıca Kirmânî Irâk ehlinde şunları nakleder:

²⁴² el-Mücadele 58/11.

²⁴³ Taha 20/114.

²⁴⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, s. 300.

²⁴⁵ Buhârî, “İlim”, 22.

²⁴⁶ Kirmânî, *el-Kevâkibü’d-derârî*, II, s. 2,3.

Buhârî bu konuda kendi şartlarına uygun hadis mevcut olmadığına işaret etmek amacıyla burada bilinçli olarak hadis rivâyet etmemiştir.²⁴⁷

İbn Hacer bu meseleye dair kendi görüşünü şöyle ifade etmektedir: Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*'te gözetdiği şartları taşıyan hadis bulamadığı için “İlmin Fazileti” alt başlığı altında iki âyet zikretmekle yetindi.²⁴⁸

İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade *الرَّوَاةُ بَعْضُ الرَّوَاةِ* / “Bazı râvîlerin tasarrufudur” şeklindedir. Buradaki örnekte, bir hadisin kitabın bir bölümünde rivâyet edilmiş olması veya olmaması incelenmiştir. Bu durum râvî tasarrufundan ziyade kitabı nakledenlerin yapmış olduğu tasarruf kısmına girmektedir. Bu tespit çerçevesinde İbn Hacer'in, râvî tasarrufu ibaresini kullanmakla beraber bazen asıl maksadının hadisin râvîsi olmadığı gündeme gelmektedir.

2.1.5 Peygamberlik Mührü

Buhârî Menâkib bölümünde *بَابُ* / “Bâb” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى عَنِ الْجَعْفَرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ رَأَيْتُ السَّائِبَ بْنَ يَزِيدَ ابْنَ أَرْبَعٍ وَتِسْعِينَ جُلُودًا مُعْتَدِلًا فَقَالَ قَدْ عَلِمْتُ مَا مُتَّعْتُ بِهِ سَمْعِي وَبَصَرِي إِلَّا بِدُعَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ خَالَتِي ذَهَبَتْ بِي إِلَيْهِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ ابْنَ أُخْتِي شَاكَ فَادْعُ اللَّهَ لَهُ قَالَ فَدَعَا لِي

Cuayd b. Abdurrahman şöyle rivâyet etmiştir: Sâib b. Yezîd'i 94 yaşında olmasına rağmen sağlam ve çevik bir halde gördüm. Sâib şöyle dedi: “Bu yaşıma rağmen işitme ve görme duyularımın kuvvetli olmasını muhakkak ki Rasûlullah'ın (s.a.) duasına borçluyum. Teyzem beni küçükken Rasûlullah'ın (s.a.) yanına götürerek ‘Ey Allah'ın Rasûlü! Kardeşimin oğlu rahatsızdır. Onun için Allah'a dua etseniz’ dedi. Rasûlullah (s.a.) bana dua etti.”²⁴⁹

İbn Hacer'in ifade ettiğine göre bazı müstensihlerin zikredilen hadisi bir önceki alt başlık olan *بَابُ كُنْيَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ* / “Rasûlullah'ın (s.a.) Künyesi” alt başlığı altında rivâyet ederken müstensihlerin çoğu bu hadisi *بَابُ* / “Bâb” alt başlığı altında rivâyet

²⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, s. 300.

²⁴⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, s. 301.

²⁴⁹ Buhârî, “Menâkib”, 20.

etmektedir. İbn Hacer bu hadisin bir sonraki alt başlık olan *بَابُ خَاتِمِ النَّبَوَّةِ* / “Peygamberlik Mührü” alt başlığı altında rivâyet edilmesinin daha uygun olacağını ifade etmektedir. Nitekim bir sonraki alt başlık altında bu hadisin devamını aktaran hadis Sâib b. Yezîd’den farklı bir tarikle rivayet edilmiştir. İbn Hacer hadisin yerinin müstensihler tarafından değiştirilmiş olma ihtimalini belirtmektedir.²⁵⁰ Bu örnek önceki örnekteki durumla benzerlik göstermektedir. İbn Hacer’in zikrettiği tasarruf râvî tasarrufundan ziyade kitabı nakledenlerin yapmış olduğu tasarruf kısmına girmektedir.

İbn Hacer’in burada kullanmış olduğu ifade *وَلَعَلَّ هَذَا مِنْ تَصَرُّفِ الرُّوَاةِ* / “Bu durumun râvîlerin tasarrufuyla gerçekleşmesi muhtemeldir” şeklindedir. Görüldüğü üzere İbn Hacer, hadisin yerinin müstensih tarafından değiştirilerek başka bir alt başlık altında rivâyet edilmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

2.2 Alt Başlığın Yerini Değiştirmek

Alt başlığın yerini değiştirmekten maksat, Buhârî’nin alt başlığı zikrettiği yerin müstensih tarafından değiştirilmesidir.

2.2.1 Müslümanı Kısas Olarak Yakmak

Buhârî *el-Câmiu’s-sahîh*’inde *بَابُ إِذَا حَرَّقَ الْمُشْرِكُ الْمُسْلِمَ هَلْ يُحَرَّقُ* / “Müslüman Birini Yakan Müşrikin Yakılması” alt başlığı altında şu hadisi rivâyet etmektedir:

حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ : حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ أَبِي قَلَابَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ : أَنَّ رَهْطًا مِنْ عُكْلٍ ثَمَانِيَّةً قَدِمُوا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاجْتَوَوْا الْمَدِينَةَ فَقَالُوا : يَا رَسُولَ اللَّهِ ابْغِنَا رَسُولًا قَالَ : مَا أَجِدُ لَكُمْ إِلَّا أَنْ تَلْحَقُوا بِالذَّوْدِ فَانْطَلِقُوا فَشَرِبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَالْبَانِهَا حَتَّى صَحُّوا وَسَمِنُوا وَقَتَلُوا الرَّاعِيَ وَاسْتَأْفَوْا الذَّوْدَ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ فَأَتَى الصَّرِيخُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَعَثَ الطَّلَبَ فَمَا تَرَجَّلَ النَّهَارُ حَتَّى أَتَى بِهِمْ فَقَطَعَ أَيْدِيَهُمْ وَأَرْجُلَهُمْ ثُمَّ أَمَرَ بِمَسَامِيرَ فَأُحْمِيَتْ فَكَحَلَهُمْ بِهَا وَطَرَحَهُمْ بِالْحَرَّةِ يَسْتَسْقُونَ

²⁵⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, s. 397.

فَمَا يُسْقَوْنَ حَتَّى مَاتُوا قَالَ أَبُو قِلَابَةَ : قَتَلُوا وَسَرَقُوا وَحَارَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَعَوْا فِي الْأَرْضِ فَسَادًا

Enes b. Mâlik'in (r.a.) rivâyet ettiğine göre: Ukl kabilesinden sekiz kişi Medine'nin havası sebebiyle rahatsızlandıkları için Rasûlullah'ın (s.a.) yanına geldiler. “Ey Allah'ın Rasûlü bize süt verir misin?” dediler. Rasûlullah (s.a.) şöyle söylemiştir: **‘Ben size (Müslümanlara ait) develerin yanına gitmekten başka çare bulamıyorum’** buyurdu. Oraya gidip develerin idrar ve sütlerinden iyileşinceye kadar içtiler. Sonrasında çobanı öldürüp develeri alarak kaçtılar. Müslüman olduktan sonra küfre girdiler. Yardım isteyen kişinin sesi Rasûlullah'a (s.a.) ulaştı. Akabinde Rasûlullah (s.a.) develeri kaçırانların bulunması için bir grup gönderdi. Gün içerisinde adamlar bulunarak Rasûlullah'a (s.a.) getirildi. Rasûlullah (s.a.) hırsızların ellerinin ve ayaklarının kesilmesini emretti. Demir çubuklar getirilmesini emretti. Demir çubuklar ısıtıldıktan sonra bunlarla gözlerine sürme çekti. Daha sonra onların Harre bölgesine terkedilmesini emretti. Su istemelerine rağmen ölünceye kadar su vermediler. Ebû Kılâbe şöyle söylemiştir: İnsan öldürüp, hırsızlık yapıp, Allah'a ve Rasûlüne savaş açıp, yeryüzünde fesat çıkarmaya çalıştılar.²⁵¹

بَابُ إِذَا حَرَّقَ الْمُشْرِكُ / İbn Hacer'e (ö. 852/1449) göre bu hadisin zikredilmiş olduğu **“Müslüman Birini Yakan Müşrikin Yakılması”** alt başlığının burada zikredilmesi *el-Câmiu's-sahîh*'i nakledenlerin tasarrufudur. İbn Hacer'e göre iki alt başlık önce **“Allah'ın Azâbıyla Azâp Edilemez”** alt başlığından hemen sonra zikredilmiş olması gerekmektedir. İbrâhim b. Ma'kıl en-Neseffî'nin de nüshasında aradaki iki alt başlığın olmayıp **“Allah'ın Azâbıyla Azâp Edilemez”** alt başlığından hemen sonra **“Müslüman Birini Yakan Müşrikin Yakılması”** alt başlığının zikredilmiş olması bu durumu desteklemektedir.²⁵²

فَلَعَلَّ تَأْخِيرَهَا مِنْ تَصَرُّفِ النَّقْلَةِ / İbn Hacer'in burada kullanmış olduğu ifade **“Muhtemelen alt başlığın yerinin ileriye alınması, nakledenlerin tasarrufudur”** şeklindedir.

²⁵¹ Buhârî, “Cihâd”, 152.

²⁵² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, s. 280, 281.

Görüldüğü üzere İbn Hacer, müstensih'in alt başlığın yerini değiştirmesini tasarruf olarak değerlendirmektedir.

2.3 Alt Başlığın Bir Kısımının Yerini Değiştirmek

Alt başlığın bir kısmının yerini değiştirmekten maksat, Buhârî'nin zikrettiği alt başlığın bir kısmının Müstensih tarafından yerinin değiştirilmesidir.

2.3.1 Yanlışlıkla Kendini Öldürmek

Buradaki tasarruf *بَابُ إِذَا قَتَلَ نَفْسَهُ خَطَاً فَلَا دِيَّةَ لَهُ* / “Bir Şahıs Yanlışlıkla Kendisini Öldürürse Onun İçin Diyet Yoktur” alt başlığının son kısmı olan *فَلَا دِيَّةَ لَهُ* / “Onun İçin Diyet Yoktur” ifadesiyle alakalıdır. Kirmânî (ö. 786/1384) bu ifadenin, Buhârî'nin kitabını nakledenlerin takdim ve tehir sebebiyle gerçekleştirmiş oldukları bir tasarruf olduğunu ifade etmektedir. Ancak daha önceden ifade edildiği üzere İbn Hacer bu konuda Kirmânî ile aynı düşünmemektedir. İbn Hacer bu durumu Buhârî'nin tasarrufu olarak değerlendirmektedir.²⁵³ Kirmânî'in burada kullanmış olduğu ifade *وَلَعَلَّهُ مِنْ تَصَرُّفِ النَّقْلَةِ* / “Muhtemelen nakledenlerin tasarrufudur” şeklindedir.²⁵⁴

²⁵³ Bu meseleye çalışmamızın İkinci Bölümünün, Buhârî'nin Tasarrufu İfadesi kısmının dokuzuncu alt başlığı olan Alt Başlıkta Kendi Görüşünü İfade Etmek alt başlığında değinildiği için burada tekrar etmeye ihtiyaç duyulmamıştır.

²⁵⁴ Kirmânî, *el-Kevâkıbü 'd-derârî*, XXIV, s. 20.

SONUÇ

Hadislerin dini doğru anlamada vazgeçilmez bir olgu olması hasebiyle Rasûlullah (s.a.) daha hayattayken bile hadis öğrenimine dair çabalar harcadığı malumdur. Hadisin kabul gören tanımı, Rasûlullah'tan (s.a.) aktarılan söz, fiil ve takrirlerin tamamını kuşattığıdır. Sahâbeden başlayarak her nesil hadislerin sonraki nesillere eksiksiz bir şekilde aktarılabilmesi için gerekli çabayı harcamıştır. Ancak hadisleri aktaranların ve işitenlerin beşer olması aktarılan bilgilerde kasıtlı veya kasıtsız olarak bazı değişikliklerin meydana gelmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu değişiklikler çoğu zaman sonuca etki etmemiş olsa bile bazı yerlerde hükümde farklı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Hadis usûlü literatüründe hadislerde yapılan her değişikliğe özel bir ıstılâh türetilerek meselelerin anlaşılabilirliği ve tespiti oldukça kolaylaştırılmıştır. Mütekaddim ulemânın ıstılâh tanımlamaları her ne kadar yüzeysel olsada sonraki dönemlerde ıstılâhlar daha sistematik ve kapsamlı olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Hadis usûlü kitaplarında ıstılâh olarak tanımlanmayan tasarruf kavramının incelenmesinin faydalı olacağı kanaatiyle böyle bir çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Çalışmada tasarruf kavramını ıstılâh olarak en çok kullanan ve hadis alanında otorite kabul edilen İbn Hacer el-Askalânî'nin kullanımları incelenerek bu kavramın tanımı ve sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak İbn Hacer'in tasarruf ıstılâhını *Fethu'l-Bârî* adlı eseri dışında başka yerde kullandığı tespit edilememiştir.

İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'de tasarruf ıstılâhını kullandığı 63 yer incelenmiştir. Bunlardan 35'i râvî tasarrufuyla, 19'u Buhârî'nin / musannifin tasarrufu, 9'u ise müstensih tasarrufuyla alakalıdır. İbn Hacer tasarruf ifadesini birden fazla ifade ile belirtmiştir. Râvî tasarrufu için: *تَصَرَّفَ الرَّوَاةُ* / “Râvîlerin tasarrufu”, *تَصَرَّفَاتُ الرَّوَاةِ* / “Râvîlerin tasarrufları”, *تَصَرَّفَ بَعْضُ الرَّوَاةِ* / “Bazı râvîlerin tasarrufu” ve *تَصَرَّفَ الرَّاوِي* / “Râvînin tasarrufu” olmak üzere dört farklı kalıp kullanmaktadır. Buhârî'nin / musannifin tasarrufu için: *تَصَرَّفَ الْمُصَنِّفُ* / “Musannifin Tasarrufu”, *تَصَرَّفَ الْبُخَارِيُّ* / “Buhârî'nin Tasarrufu” ve *تَصَرَّفَ فِيهِ* / “Tasarruf Etti” olmak üzere üç farklı kalıp kullanmaktadır. Müstensihin tasarrufu için: *تَصَرَّفَ النَّقْلَةُ* / “Nakledenlerin Tasarrufu”, *تَصَرَّفَ النَّاقِلِينَ لِكِتَابِ الْبُخَارِيِّ* / “Buhârî'nin Kitabını Nakledenlerin Tasarrufu”, *تَصَرَّفَ النَّسَاحُ* / “Müstensihlerin Tasarrufu” ve *تَصَرَّفَ الْكُشْمِيهَنِيِّ* /

“Küşmîhenî’nin Tasarrufu” olmak üzere dört farklı kalıp kullanmaktadır. Ayrıca İbn Hacer’in iki yerde الرِّوَاة / “Râvîler” ifadesini kullanmakla beraber asıl maksadının müstensihler olduğu tespit edilmiştir.

İbn Hacer tasarruf ifadesini gündeme getirdiği birçok yerde mahrec / kaynak birliğine açıkça işaret etmektedir. İbn Hacer’in mahrecden kastı bilginin kaynağının aynı kişi olmasıdır. Yapılan araştırmalar neticesinde İbn Hacer’in mahrec birliğine açıkça vurgu yapmadığı yerlerde de kıyasladığı rivâyetlerin mahreclerinin aynı olduğu görülmüştür. Eğer rivâyetlerin kaynağı aynı kişi değilse mesele tasarruf çatısı altında değerlendirilmemektedir. İbn Hacer rivâyetlerin mahreclerinin aynı olması durumunda tasarruf olarak değerlendirilerek cem’ veya tercih yapılacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla İbn Hacer’e göre bir meselenin tasarruf olarak değerlendirilebilmesi için bilgilerin kaynağının aynı kişi olması gerekmektedir. Bu çalışmada incelenen tasarruflardan sadece birinin neticeye etki ettiği tespit edilmiştir. Diğer yerlerdeki tasarruflar netice açısından bir değişiklik meydana getirmemektedir.

İbn Hacer tasarruf kavramını kullanırken kendisinden önceki müelliflerin tespitlerine kayıtsız kalmamaktadır. Bu çerçevede Kirmânî’nin 4 yerdeki tasarruf tespitine katılarak aktarmakta 1 yerdeki tasarruf tespitini ise eleştirmektedir. Klasik literatür taramaları neticesinde tasarruf ıstılâhını en çok kullanan kişinin İbn Hacer olduğu anlaşılmıştır.

Yapılan incelemeler neticesinde ekleme, çıkarma, değiştirme, düzenleme veya taktî’ yapma şeklinde olmak üzere tasarrufların 5 kısımda toplandığı tespit edilmiştir. Yapılan tasarrufların çoğunun kasıtsız ancak bazılarının kasıtlı olarak bir fayda gözetilerek yapıldığı anlaşılmaktadır. Kasıtsız yapılan tasarrufların bir kısmının râvînin Arap diline gramer açısından vukufunun azlığı büyük bir çoğunluğunun ise mâna ile rivâyet sebebiyle gerçekleştiği görülmüştür. Kasıtlı yapılan tasarrufun altında yatan sebep ise râvînin kendi bakış açısıyla metni daha anlaşılır kılma gayretidir. İbn Hacer tarafından tasarruf olarak ifade edilen mânen rivâyet, idrâc, taktî’ mablûb ve benzeri ıstılâhların hadis usûlünde tanımları yapılmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla tasarruf kavramı İbn Hacer tarafından bu tür ıstılâhları kuşatıcı mânada bir çatı kavram niteliğinde kullanılmaktadır.

Bu araştırma neticesinde tasarruf kavramını şu şekilde tanımlamanın isabetli olacağı kanaatindeyiz: “Aynı mahreften gelen rivâyetin ekleme, çıkarma, değiştirme, düzenleme ve taktî’ gibi değişikliklere maruz kalarak farklılaştırılmasına tasarruf denir.” Bu tasarrufun râvî, musannif veya müstensih tarafından yapılmış olması muhtemel olduğundan tasarrufun kaynağının tespit edilebilmesi için birtakım araştırma sürecine girilmesi gerekmektedir. Tasarrufların kaynağını tespit edebilmek için kapsamlı bir yöntem geliştirmek ve bunun neticesinde tasarruf yapanların tespit edilmesiyle cerh-ta’dîl ilmine yeni bir kavram kazandırmak ilim dünyasına güzel bir katkı sunacağı kanaatindeyiz. Bu çalışmanın yapılacak yeni çalışmalara ön ayak olması temenni edilmektedir.

KAYNAKLAR

Abdurrezzak b. Hemmâm. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. Güney Afrika: el-Meclisu'l-İlmî, 1970.

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut ve Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.

Âşıkkutlu, Emin. "İsmâîlî", *DİA*, XXIII, 126-127.

Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001.

Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ty.

Bilgin, Orhan. "Yazma", *DİA*, XXXXIIIV, 369-373.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Ebû Abdullah Abdusselâm b. Muhammed b. Ömer Allûş. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2006.

Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selim Esed. Riyad: Dâru'l-Muğni, 2000.

Doğanay, Süleyman. *Hadis Rivayetlerinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*. İstanbul: İsam Yayınları, 2009.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî. *Müsned*. thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî. y.y.: Hicr, t.y.

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ. *Mecâzu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Fuad Sezgin. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1381/1962.

Efendioğlu, Mehmet. "Taktî", *DİA*, XXXIX, s. 483-484.

Erul, Bünyamin. "Rivayet Metinlerinde Ravilerin Tasarrufu". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLII (2001): 173-212.

Güler, Zekeriya. "Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine." *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2015): s. 1-23.

Hâkim, Muhammed b. Abdullah en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002.

İbn Battâl, Ali b. Halef b. Abdulmelik b. Battâl el-Kurtubî. *Şerhu sahîhi'l-Buhârî li İbn Battâl*. thk. Yasin b. İbrahim ve İbrahim es-Sabîhî. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2003.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *el-Âhâd ve'l-mesânî*. thk. Basim Faysal Ahmed el-Cevâbire. Riyad: Dâru'l-Râye, 1991.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ahâdisi ve'l-âsâr*. thk. Muhammed Avvâme. Beyrut: Dâru Kurtubâ, 2006.

İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Şuayb el-Arnâvut ve Adil Mürşid. y.y.: Dârü'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 2013.

....., *Tağlîku't-ta'lik alâ sahîhi'l-Buhârî*. thk. Saîd el-Kazfî. Umman: Mektebetü'l-İslâmiyye ve Dâru Umâra, 1985.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm ez-Zâhirî. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. thk. Abdulğaffâr Süleyman el-Bündârî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân. *Sahîhu İbn Hibbân bi tertîb İbn Balâbân*. thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk. *Sahîh*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Beyrut: Mektebu'l-İslâmî, 1980.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, t.y.

İbnü'l-Münzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim b. el-Münzir en-Nîsâbü'rî. *el-İşrâf alâ mezâhibi'l-ulemâ*. thk. Sağır el-Ensârî. y.y.: Dâru'l-Medîne, 2004.

İbn Receb, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî. *Fethu'l-Bârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Heyet. Medine: Mektebetu'l-Ğurabau'l-Eseriyye, 1996.

....., *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*. thk. Şuayb el-Arnâvut ve İbrahim Bacıs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

....., *Hadislerle İlim ve Hikmet*, çev. Ali Kaya, İstanbul: Semerkand, 2015.

İbn Seyyidünnas, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Seyyidünnas el-Ya'merî. *el-Fethu's-şezî fî şerhi Câmi'it-Tirmizî*. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1989.

Kallek, Cengiz. "Dâvûdî, Ahmed b. Nasr", *DİA*, IX, 50-51.

- Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmius’s-sahîh”, *DİA*, VII, 114-123.
- Kaya, Nevzat - Bozkurt, Nebi. “İstinsah”, *DİA*, XXIV, 369-371.
- Köse, Saffet. “İbn Vehb”, *DİA*, XX, 441-442.
- Kirmânî, Muhammed b. Yusuf . *el-Kevâkibu’d-derârî fî şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. thk. Muhammed Muhammed Abdullatif. y.y.: el-Matbaatu’l-Behiyyetu’l-Mısıriyye, 1937.
- Köktaş, Yavuz. *Fethu’l-Bârî ve Umdetü’l-Kârî’nin Metin Tahlili Açısından İncelenmesi*, İstanbul: İsam Yayınları, 2009.
- el-Kudât, Şeref - el-Kudât, Emin. *Esbâbu teaddudi’r-rivâyât*, Ummân: Dâru’l-Furkân, 1999.
- Muhammed Nâim Muhammed Hânî Sâî, *Mevsuatu mesâili’l-cumhûr fî fıkhi’l-islâmiyye*. Kahire: Dâru’l-Selâm, 2007.
- Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, Kuveyt: Tabatu’l-Kuveyt, t.y.
- Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır. *el-Câmiu’s-sahîhu’n-nüshati’l-Yûnîniyye*. Beyrut: Dâru Tavki’n-Necâh, 2002.
- Mübârekpûrî, Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm. *Tuhfetü’l-ahvezî bi şerhi Câmi’i’t-Tirmizî*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. y.y.: Dâru’l-Fikr, t.y.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu’s-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî. y.y.: Dâru’l-Hadîs, 1991.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. thk. Heyet. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2014.
-, *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*. : Dâru Kurtubâ, 1994.
-, *el-Erbaîn*. thk. Ahmed Abdurrezzâk el-Bekrî. Kahire: Dâru’s-Selâm, 2007.
- Tirmizî, Muhammed b. Îsâ. *es-Sünen*. thk. Muhammed Nâsır el-Elbânî. Riyad: Mektebetü’l-Maarif, t.y.

Vezâretu'l-Evkâf Kuveyt. *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*. Kuveyt: Vezâratu'l-Evkâf ve's-Şuunu'l-İslâmiyye, 1983.

Yılmaz, Fethullah *Fehu'l-Bârî'de İhtilâflı Hadislerin Değerlendirilmesi* (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

Yücel, Ahmet “Hâris b. Ebû Üsâme”, *DİA*, XVI, 195-196.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut ve heyet. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	İsmail	KOÇ
Doğum Yeri ve Yılı	Sason/BATMAN	1991
Bildiği Yabancı Diller	Arapça	
ve Düzeyi	İyi	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	2006 2009	Şehit Büyükelçi Galip Balkar Mesleki Ve Teknik Anadolu Lisesi (İSTANBUL - ZEYTİNBURNU)
Ön Lisans	2012 2014	Anadolu Üniversitesi / Açıköğretim Fakültesi / İlahiyat (Önlisans)
Lisans	2014 2016	İnönü Üniversitesi / İlitam (İlahiyat Lisans Tamamlama Programı)
Yüksek Lisans	2016 2019	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı
Doktora		
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayınlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):	ismailkoc7291@gmail.com	
	Tarih İmza Adı Soyadı	07.08.2019 İsmail KOÇ

